

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДАН ГАННА ВАСИЛІВНА

УДК 343.135 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЗАПОБІГАННЯ ВИКОРИСТАННЮ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ
ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ В УКРАЇНІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Г. В. Дан

Науковий керівник: **МОЗОЛЬ Станіслав Анатолійович**, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Дан Г. В. Запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ; Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

У роботі досліджено комплекс теоретичних та практичних питань запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. За результатами дослідження запропоновано та обґрунтовано низку нових у концептуальному плані положень і висновків важливих для юридичної науки, діяльності державних та правоохоронних органів.

Охарактеризовано стан наукового розроблення проблем запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Здійснено ретроспективний аналіз обґрунтованих у юридичній літературі наукових тлумачень жебрацтва, а також підходів до визначення його ознак і сутнісних характеристик. Надано кримінально-правову та кримінологічну характеристику використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. Досліджено генезис встановлення юридичної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтва як у національному, так і в зарубіжному законодавстві. Визначено недоліки чинного законодавства у сфері запобігання вказаному виду злочину.

Встановлено негативні риси такого негативного фонового явища злочинності як жебрацтво, що засвідчують важливість та актуальність його вивчення.

Проаналізовано сучасний стан і тенденції злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні, що ґрунтується на характеристиці кількісних та якісних показників поширеності даної категорії злочинів. Кількісні показники використання

малолітньої дитини для заняття жебрацтвом досліджено на основі аналізу офіційної статистичної звітності за останні десять років. Так, зареєстровано досліджуваних злочинів у 2009 році – 30, 2010 – 81, 2011 – 77, 2012 – 43, 2013 – 41, 2014 – 53, 2015 – 12, 2016 – 14, 2017 – 5, у 2018–2019 роках – по 7.

Здійснено моніторинг Єдиного державного реєстру судових рішень, що дало можливість проаналізувати обвинувальні вироки, винесені судами України за ст. 150-1 КК України, та узагальнити географію досліджуваного злочину. Усього опрацьовано 117 рішень судів. Найбільша кількість вироків, припадає на Закарпатську область – 60, винесених стосовно 62 осіб. Відповідно до цих даних Закарпатська область є абсолютним лідером по використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. Решта областей характеризуються такими показниками досліджуваних злочинів: Вінницька – 3; Волинська – 5; Донецька – 5; Дніпропетровська – 7; Запорізька – 1; Івано-Франківська – 3; м. Київ – 6; Львівська – 7; Одеська – 1; Полтавська – 1; Рівненська – 3; Сумська – 4; Тернопільська – 3; Харківська – 3; Чернівецька – 3; Черкаська – 2. Варто констатувати, що деякі області України не мають жодного вироку за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, принаймні вони не обліковані у Єдиному реєстрі досудових розслідувань (Луганська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Житомирська, Хмельницька, Чернігівська).

Визначено причини й умови, які сприяють учиненню злочинів пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Доведено, що використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом має неоднорідну та багаторівневу систему детермінант, які в сукупності сприяють існуванню такого негативного явища. Проаналізовано наукові підходи до впорядкування та класифікації таких детермінант, визначено їх переваги й недоліки. На основі узагальнення обґрунтованих у літературі наукових підходів, а також матеріалів кримінальних проваджень у справах про злочини, що пов'язані з використанням малолітньої дитини для заняття

жебракством сформульовано висновок про те, що саме цей злочин має безліч зовнішніх форм вираження та складне мотиваційне підґрунтя, виникає й реалізується під дією розгалуженої системи детермінант, одна частина з яких має загальний характер, є типовою для всієї злочинності загалом, а інша – означена специфічним характером і розкриває всі тонкощі механізму детермінації використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Аналіз детермінант злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, засвідчує, що в механізмі детермінації зазначених суспільно небезпечних діянь психологічний фактор поєднується з соціально-економічними (у тому числі політичними), організаційно-управлінськими тощо детермінантами та ґрунтується на них. Таким чином, до головних причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом є: нормативно-правові; соціально-економічні; організаційно-управлінські; соціально-культурні; технічні; соціально-психологічні.

Під час аналізу кожної з наведених підгруп визначено розгалужену систему конкретних факторів, які обумовлюють учинення даного виду злочинів.

З'ясовано теоретичну та практичну значущість кримінологічної характеристики осіб, які вчинили злочини, пов'язані з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом; встановлено елементи, що дають змогу надати розгорнуту кримінологічну характеристику таких осіб; визначено заходи, спрямовані на підвищення достовірності й об'єктивності такої характеристики. Досліджено загальнотеоретичні погляди на особу злочинця та її структуру. На основі проведеного дослідження обґрунтовано авторський погляд на систему ознак, які характеризують особу, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом. У межах аналізу біофізіологічних ознак проаналізовано стать і вік таких осіб; шляхом аналізу соціально-демографічних ознак встановлено їх громадянство й рівень освіти; завдяки виявленню соціально-рольових ознак проаналізовано

сімейний стан і зайнятість (працевлаштованість); під час аналізу кримінально-правових ознак проаналізовано попередню протиправну поведінку, груповий характер протиправної поведінки, а також стан сп'яніння, пияцтво, алкоголізм особи, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом.

Визначено сутність і зміст профілактики як базової категорії кримінологічної науки. Досліджено позиції вчених щодо визначення структури профілактики. На основі проведеного дослідження доведено, що найбільш прийнятною є трьохелементна структура профілактичної діяльності у сфері запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, у межах якої виокремлено загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

За результатами дослідження до загальносоціальних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні нами віднесено наступні: скорочення бідності та безробіття; поліпшення умов життя; надання допомоги сім'ї та дітям; належне соціальне забезпечення верств населення, які цього потребують; підвищення антикриміногенної ролі засобів масової інформації; ширше використання практики виховання дітей, позбавлених батьківського піклування і які не мають близьких родичів, у прийомних сім'ях, фінансове стимулювання таких сімей; запровадження будинків реабілітації з обов'язком залученням осіб, як в них тримаються, до оплачуваної праці, за рахунок чого відшкодовувати частину вартості їхнього утримання в них (принаймні такі особи не платитимуть вартості оренди житла); створення спеціального муніципального органу, який на кошти місцевого бюджету цілеспрямовано займався би профілактичною, соціальною, реабілітаційною тощо роботою з жебраками, бродягами й іншими соціально занедбаними категоріями осіб (без визначеного місця проживання тощо);

Визначено основні напрями спеціально-кримінологічного запобігання, до яких відносяться: періодичне (щомісячне) інформування відділів (управлінь) освіти районної, міської або обласної адміністрації, а також підрозділів превентивної поліції про дітей, які не навчаються, вчинили злочини та/або інші правопорушення, затримані за вживання наркотичних речовин, алкогольних напоїв, бродяжництво, жебракування; запровадження комп'ютеризованої системи обліку дітей кризових категорій; постійне та своєчасне виявлення дітей із кризових сімей, їх облік та систематична перевірка умов утримання та виховання цих дітей у сім'ях; використання оперативно-розшукових груп, негласного апарату, а також систематичне патрулювання місць традиційного скупчення маргінального та злочинного контингенту, громадських місць тощо; вдосконалення норм галузевого законодавства, а також посилення профілактичної роботи підрозділів превентивної поліції щодо батьків малолітньої дитини або осіб, які їх замінюють; популяризація серед громадян інформації про те, що не потрібно подавати милостиню; вилучення малолітньої дитини із сім'ї.

Охарактеризовано особливості віктомологічного напрямку запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Встановлено, що близько 70% дітей щорічно стають жертвами злочинів. Однак, через те, що дитина не завжди усвідомлює факт вчинення злочинного діяння щодо себе, ці злочини мають середній рівень латентності.

Окреслено перспективи вдосконалення заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

Ключові слова: дитина, права дитини, жебрацтво, злочин, злочинність, злочинна діяльність, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, втягнення, детермінація, особа злочинця, віктимність, запобігання.

SUMMARY

Dan G. V. Preventing the use of a minor child for begging in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement Law» (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs; National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

This paper investigates a complex of theoretical and practical issues of preventing the use of a minor child for begging in Ukraine. According to the results of the research, a number of new concepts and conclusions important for the legal science, activities of state and law enforcement agencies were proposed and substantiated.

The state of scientific development of the problems of preventing the use of a minor child for begging is characterized. A retrospective analysis of scientific interpretations of beggars grounded in the legal literature, as well as approaches to defining its features and essential characteristics, has been carried out. Criminal and criminological characteristics of the use of a minor child for begging in Ukraine are given. The genesis of establishing legal responsibility for the use of a minor child for begging has been investigated in both national and foreign law. The shortcomings of the current legislation in the field of prevention of the specified type of crime are identified.

The negative features of such a negative background phenomenon of crime as begging have been established, which testify to the importance and relevance of its study.

The current state and trends of crimes related to the use of a minor child for begging in Ukraine are analyzed, based on the characteristics of quantitative and qualitative indicators of the prevalence of this category of crimes. Quantitative indicators of the use of a minor child for begging have been examined on the basis of an analysis of official statistical reporting over the past ten years. Yes,

investigated crimes were registered in 2009 – 30, 2010 – 81, 2011 – 77, 2012 – 43, 2013 – 41, 2014 – 53, 2015 – 12, 2016 – 14, 2017 – 5, in 2018–2019 – by 7.

The analysis of the investigated crimes shows that the dynamics of their commission over the last ten years is characterized by wave-like oscillations, the highest value of which is attributed to 2010 – 81 crimes, and the lowest – to 2017 – 5.

The Unified State Register of Judgments was monitored, which made it possible to analyze the convictions handed down by the courts of Ukraine under Art. 150-1 of the Criminal Code of Ukraine, and summarize the geography of the investigated crime. A total of 117 court decisions have been processed. The largest number of sentences in the Transcarpathian region – 60, handed down to 62 people. According to these data, Transcarpathian region is a leader in the use of underage children for begging. The remaining oblasts are characterized by the following indicators of investigated crimes: Lviv – 7; Dnepropetrovsk – 7; Kyiv – 6; Donetsk – 5; Sumy – 4; Volyn – 5; Vinnytsia – 3; Zaporizhzhia – 1; Chernivtsi – 3; Ivano-Frankivsk – 3; Odessa – 1; Poltava – 1; Kharkiv – 3; Rivne – 3; Ternopil'ska – 3; Cherkasy – 2.

It is noteworthy that several regions of Ukraine do not have a single sentence for using a minor child for begging. At least they are not recorded in the USSR. These are areas such as Luhansk, Kyiv, Kirovograd, Mykolaiv, Zhytomyr, Khmelnytsky, and Chernihiv.

The causes and conditions that contribute to the commission of crimes related to the use of a minor child for begging are identified. It is proved that the use of a minor child for begging has a heterogeneous and multilevel system of determinants, which together contribute to the existence of such a negative phenomenon. Scientific approaches to the ordering and classification of such determinants are analyzed, their advantages and disadvantages are determined. On the basis of generalizations of scientific approaches grounded in the literature, as well as materials of criminal proceedings in the cases of crimes related to the use of a minor child for begging, the conclusion is made that this crime has many

external forms of expression and a complex motivational basis. and is implemented under the influence of an extensive system of determinants, one part of which is general in nature, is typical of all crime in general, and the other is specific in nature and reveals all the subtleties of mechanism determination using a minor child for begging.

The analysis of the determinants of crimes related to the use of a minor child for begging shows that in the mechanism of determination of these socially dangerous acts, the psychological factor is combined with socio-economic (including political), organizational and managerial and other determinants. Thus, the reasons and conditions for the use of a minor child for begging in Ukraine include the following: 1) socio-economic; 2) socio-cultural; 3) organizational and managerial; 4) technical; 5) regulatory and legal; 6) socio-psychological.

The analysis of each of these subgroups identified an extensive system of specific factors that determine the commission of this type of crime.

The theoretical and practical significance of the criminological characterization of the perpetrators of crimes involving the use of a minor child for begging has been determined; elements have been established to enable a detailed criminological description of such persons; measures are taken to increase the reliability and objectivity of such a characteristic. General theoretical views on the offender's personality and structure are investigated. On the basis of the conducted research the author's view on the system of features characterizing the person using a minor child for begging is grounded. Within the analysis of biophysiological features gender and age of such persons were analyzed; by analyzing socio-demographic characteristics, their citizenship and level of education are established; due to the identification of socio-role characteristics, the family status and employment (employment) were analyzed; the analysis of criminal characteristics analyzed the previous unlawful behavior, group nature of the unlawful behavior, as well as intoxication, drunkenness, alcoholism of a person who uses a minor child for begging. According to the results of the study of sentences, almost half of the prosecuted (56 %) lived in cities, 36 (30.3 %) are

residents of villages, 25 (21 %) are settlements. According to the level of education, the surveyed persons were distributed as follows: incomplete (basic) secondary education – 62 (52.1 %) persons; complete secondary education – 10 (8.4 %); special secondary – 6 (5 %), higher and incomplete higher – not found; non-educated persons make up 41 (34.5 %). The absence of any education is a characteristic feature of Roma representatives.

The essence and content of prevention as a basic category of criminological science are determined. The positions of scientists in determining the structure of prevention have been investigated. Based on the conducted research, it is proved that the most appropriate is the three-element structure of preventive activity in the field of prevention of the use of a minor child for begging, within which the social, special-criminological and individual measures of prevention of the use of a minor child are identified.

According to the results of the study, the following measures have been attributed to general social measures to prevent the use of a minor child in poverty in Ukraine: poverty reduction and unemployment; improving living conditions; assisting families and children; adequate social security for the needy; enhancing the anti-criminogenic role of the media; the increased use of child-rearing practices that have no parental care and no close relatives in foster families, financial incentives for such families; the introduction of rehabilitation homes with the obligation of attracting retained persons to paid work, thereby reimbursing part of the cost of maintaining them (at least such persons will not pay the rent); creation of a special municipal body that purposefully would be engaged in preventive, social, rehabilitation, etc. work with beggars, vagrants and other socially disadvantaged categories of people (without a certain place of residence, etc.);

The basic directions of special criminological prevention are defined, which include: periodic (monthly) informing of departments (departments) of education of district, city or regional administration, as well as units of preventive police about children who do not study, committed crimes and/or other offenses, detained for drug use, alcoholic beverages, vagrancy, begging; introduction of a

computerized system of accounting for children of crisis categories; continuous and timely identification of children from crisis families, their accounting and systematic review of the conditions of custody and upbringing of these children in families; use of operative-search groups, silent apparatus, as well as systematic patrolling of places of traditional gathering of marginalized and criminal contingent, public places, etc.; improvement of the norms of sectoral legislation, as well as strengthening of preventive work of units of preventive police against parents of a minor child or persons who replace them; promotion of information among the citizens that there is no need to give alms; removal of a minor child from the family.

The peculiarities of the victimology direction of preventing the use of a minor child for begging were determined. It is established that a large number of children are victims of crime every year, but statistics are not kept complete and reliable record of the victims depending on their age and the crimes committed against them, so these indicators cannot be analyzed in the whole of Ukraine and its individual regions. Due to the fact that the child is not always aware of the fact of committing a criminal act against himself / herself, these crimes have an average level of latency

Prospects for improving the prevention of the use of a minor child for begging are outlined, taking into account the experience of foreign countries.

Key words: child, child rights, begging, crime, crime, criminal activity, use of a minor child for begging, involvement, determination, offender, victimization, prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дан Г. В. Про окремі детермінанти злочинності пов'язаних із використанням малолітньої дитини у зайнятті жебрацтвом. *Університетські наукові записки: Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. Вип. 12. С. 291–297.

2. Дан Г. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що вчиняє злочин, пов'язаний з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. статей*. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2018. Вип. 47. С. 141–154.

3. Дан Г. В. Історія розвитку правового забезпечення запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 194–200.

4. Дан А. Зарубежный опыт установления уголовной ответственности за использование малолетнего ребёнка для занятия попрошайничеством. *Право и закон: междунар. науч.-практ. журнал*. 2018. № 3. С. 180–187 (Кыргызская Республика).

5. Дан Г. В. Причини та умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Науковий інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького. Серія: «Право»*. 2018. Вип. № 5 (17). С. 174–180.

6. Дан А. В. Специально-криминологические меры предотвращения использования малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством в Украине. *Право и закон: междунар. науч.-практ. журнал*. 2018. № 4. С. 111–117 (Кыргызская Республика).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Дан Г. В. Окремі елементи кримінологічної характеристики особи злочинця, що вчиняє злочин, пов'язаний з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Гуманізація кримінальної відповідальності: матеріали II Міжнар. наук.-практ. симпозіуму* (м. Івано-Франківськ, 16–17 лист. 2016 р.). Івано-Франківськ. 2016. С. 73–80.

8. Дан Г. В. Правове забезпечення захисту прав дитини: міжнародний і вітчизняний досвід. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 24 берез. 2017 р.). Київ. 2017. С. 48–52.

9. Дан Г. В. Стан і тенденції злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 21 квіт. 2018 р.). Київ. 2018. С. 180–185.

10. Дан Г. В. Загальносоціальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 03–04 серп. 2018 р.). Харків. Східноукраїнська наук. юрид. організація, 2018. С. 84–87.

11. Дан Г. В. Про зміст спеціально-кримінологічних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права: тези доповідей та повідомлень учасників IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Івано-Франківськ, 03–04 жовт. 2019 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Харків: Право, 2019. С. 259–263.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ВИКОРИСТАННЮ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ В УКРАЇНІ.....	 28
1.1 Стан наукового розроблення проблем запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.....	28
1.2 Ретроспективний аналіз правового забезпечення запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.....	36
1.3 Зарубіжний досвід запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.....	49
Висновки до розділу 1.....	64
 РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ В УКРАЇНІ.....	 68
2.1 Стан, структура і динаміка використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.....	68
2.2 Характеристика особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом в Україні.....	84
2.3 Причини та умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.....	100
Висновки до розділу 2.....	124
 РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ВИКОРИСТАННЮ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ В УКРАЇНІ.....	 127

3.1 Загальносоціальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.....	127
3.2 Спеціально-кримінологічні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.....	144
3.3 Заходи індивідуального запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.....	162
Висновки до розділу 3.....	173
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184
ДОДАТКИ.....	208

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

КК України – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

НП України – Національна поліція України

СК України – Сімейний кодекс України

р. – рік

р.р. – роки

ст. – стаття

ЦК України – Цивільний кодекс України

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення прав і свобод людини, вільний і всебічний розвиток її особистості є визначальною рисою становлення сучасної України як правової держави. Внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці, соціально-політичні та економічні зміни ставлять перед Україною нові виклики у сфері забезпечення прав дітей. Очевидним і закономірним наслідком цих процесів є погіршення соціального становища дітей. Відповідно це вимагає створення належних умов для забезпечення гармонійного розвитку дітей, захисту їх від протиправних посягань.

Стратегія національної безпеки України, яка затверджена Указом Президента України 26 травня 2015 року № 287/2015, серед загроз національній безпеці відзначає зростання злочинності. Будь-яка держава зобов'язана протидіяти формуванню економічного та соціально-політичного підґрунтя злочинності. Це вимагає вжиття ефективних заходів захисту особистості, суспільства і держави від злочинних посягань. Формування такої системи заходів повинна включати соціальні та правові норми спрямовані на захист найбільш уразливої частини населення – дітей. Захист дітей від протиправних посягань є надактуальною у зв'язку з тим, що діти – є особливою категорією будь-якого суспільства. У зв'язку зі своєю соціальною незрілістю, вони не здатні в повній мірі усвідомлювати характер вчинюваних ними дій, а також можливість настання від цього негативних для себе наслідків. Одночасно, вони є майбутніми повноправними членами нашого суспільства та, по суті, черговою ланкою у процесі продовження його існування.

Серед злочинів, що посягають на волю, честь та гідність особи і таких, що прямо впливають на моральний розвиток дитини, є використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Динаміка вчинення

досліджуваного злочину наступна: у 2013 році обліковано 41 злочин, у 2014 – 53, 2015 – 12, 2016 – 14, 2017 – 5, 2018 – 7, за 2019 рік обліковано 7 злочинів¹.

Питанням кримінально-правової та кримінологічної характеристики використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом присвячено наукові праці: Ю. М. Антоняна, М. С. Андріяшевської, М. М. Бабаєва, О. М. Бандурки, Є. Ю. Бараша, Ю. В. Бауліна, В. С. Батиргарєєвої, В. І. Борисова, Т. В. Варчук, В. В. Василевича, В. В. Вітвіцької, Г. Гентіга, Є. О. Гладкової, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Г. Гросса, О. М. Гуміна, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, А. О. Джужі, А. І. Долгової, Т. А. Денисової, О. О. Дудорова, В. І. Женунтія, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, Т. Л. Кальченко, В. Є. Квашиса, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, Н. Ф. Кузнецової, І. П. Лановенка, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, Є. М. Моїсєєва, С. А. Мозоля, Ю. В. Орлова, І. В. Пилипенка, В. Я. Рибальської, А. В. Савченка, П. П. Сердюка, В. О. Тулякова, А. Фаттаха, Л. В. Франка, І. Я. Фойницького, С. І. Халимона, Г. І. Чечель, В. І. Шакуна, Г. Й. Шнайдера, О. М. Юрченка, А. М. Ященка та ін.

На монографічному рівні окремі аспекти цієї проблематики були розроблені в дисертаціях (монографіях) І. О. Топольської «Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність» (2003 р.), В. І. Женунтія, В. В. Вітвіцької «Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних» (2005 р.), І. М. Доляновської «Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину)» (2008 р.), Д. О. Калмикова «Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей» (2011 р.), І. В. Дегтярьової «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і

¹ Дані Генеральної прокуратури України. Генеральна прокуратура України: URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.

запобігання» (2012 р.), Н. О. Семчук «Кримінально-правовий захист моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження» (2015 р.), А. О. Джужі «Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика» (2017 р.), А. Р. Топузяна «Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх в Україні» (2018 р.), П. А. Зеленьак «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що посягають на життя та здоров'я дитини в Україні» (2020 р.) та ін.

Наявність значної кількості наукових досліджень із питань запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом засвідчує, що проблема ефективності запобіжних заходів у цій сфері залишається актуальною. Визнаючи вагомий внесок вказаних вчених в науку та превентивну практику варто зазначити, що він сформований головним чином у сфері кримінально-правових проблем, однак і досі залишаються не розробленими питання щодо феномену, сучасного стану й детермінації саме використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом й системних засад запобігання цьому злочину.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до Стратегії розвитку органів системи МВС України на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 1023-р.; Рішення Ради національної безпеки та оборони України від 06 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні», затвердженого Указом Президента України від 16 червня 2015 року № 341/2015; Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук на 2019–2023 роки, затверджених постановою президії Національної академії наук України (протокол від № 30 від 30 січня 2019 року); Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015–2019 роки, затвердженого наказом МВС України від 16 березня

2015 року № 275 (п. 5.16); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 року, протокол № 28/1), Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (постанова загальних зборів НАПрН України від 03 березня 2016 року).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2015 р. (протокол № 20).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є розроблення на основі комплексного кримінологічного аналізу використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення ефективності існуючих форм і методів запобігання цим злочинам, а також визначення чинників, що обумовлюють використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі *задачі*:

- розкрити особливості становлення та розвитку наукових поглядів щодо проблем запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні;
- розкрити сутність правового забезпечення запобіганню використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні;
- виокремити особливості зарубіжного досвіду запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;
- визначити стан, структуру і динаміку злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні;
- охарактеризувати особу злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом в Україні;
- виявити причини та умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні;
- удосконалити загальносоціальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні;

– розробити спеціально-кримінологічні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні;

– визначити індивідуальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають з приводу захисту прав малолітніх дітей та у зв’язку із використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Предметом дослідження є запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети і завдань, об’єкта та предмета дослідження. *Діалектичний метод* дозволив розглянути питання про кримінальну відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (підрозділ 1.1). *Історико-правовий метод* було використано при з’ясуванні історичних витоків і генезису кримінально-правових норм про відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (підрозділи 1.1, 1.2). За допомогою *порівняльного методу* здійснено порівняння заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в зарубіжних країнах (підрозділ 3.3). *Статистичний* дозволив узагальнити результати соціологічних досліджень, вивчення вироків винесених національними судами України відносно осіб, які використовували малолітніх дітей для заняття жебрацтвом (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). *Формально-логічний* – для оброблення емпіричного матеріалу (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3). *Логіко-нормативний* метод дозволив проаналізувати законодавчі та відомчі (міжвідомчі) нормативно-правові акти спрямовані на запобігання використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом (підрозділи 3.1, 3.2). Метод *моделювання* – використано для формулювання пропозицій щодо змін, які доцільно внести до КУпАП та КК України з метою вдосконалення правозастосовної практики (висновки до розділів, загальні висновки).

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України та Генеральної прокуратури України упродовж 2009–2019 років; 117 вироків судів, винесених за ст. 150¹ КК України, що містяться у Єдиному реєстрі судових рішень у період з 2009 по 2019 роки. Контакт-опитування 250 осіб, які займаються жебрацтвом в Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Миколаївській, Полтавській, Тернопільській, Хмельницькій областях, анкетування 120 працівників підрозділів ювенальної превенції ГУНП в м. Києві, Закарпатській, Івано-Франківській, Харківській, Черкаській, Чернігівській областях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація за характером та змістом розглянутих питань є одним з перших в українській кримінологічній науці комплексним науковим дослідженням, у якому надано кримінологічну характеристику використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, визначено детермінанти вчинення цього злочину, а також здійснено спробу обґрунтувати найбільш перспективні шляхи підвищення ефективності механізму запобігання такому злочину. Основні наукові положення, висновки та пропозиції, які було сформульовано в процесі виконання поставлених завдань, полягають у такому:

у перше:

– обґрунтовано доцільність дослідження використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом як одного з різновидів антисоціальної девіантної поведінки, що залежно від конкретних умов та обставин може виражатись як у вигляді делінквентної, так і у вигляді протиправної (злочинної) поведінки;

– констатовано, що повною мірою викоринити таке суспільно небезпечне явище, як використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні, неможливо в силу наявних суперечностей у суспільному розвитку, проте можна звести його до так званого

«цивілізованого рівня», зменшивши кількість саме малолітніх дітей, зайнятих такою діяльністю, за рахунок ефективних спеціально-кримінологічних заходів;

– запропоновано та теоретично обґрунтовано один із дієвих заходів, пов'язаний із популяризацією серед громадян інформації про те, що не потрібно подавати милостиню. Адже саме факт легкої можливості отримати кошти від людей і мотивує недобросовісних осіб використовувати малолітніх дітей для жебрацтва, а пожертви можуть мати негативні наслідки в довгостроковій перспективі;

– з огляду на європейську практику обґрунтовано необхідність застосування такого спеціально-кримінологічного заходу як вилучення малолітньої дитини із сім'ї (відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав відповідно до ст. 170 СК України), що може мати як короткочасний, так і постійний характер;

– розроблено алгоритм дій працівника поліції при виявленні фактів використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;

удосконалено:

– кримінологічну характеристику використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, зокрема, у частині таких її елементів, як особа злочинця, регіональні показники щодо кількості виявлених злочинів та латентність вказаних злочинів;

– уявлення про систему детермінант використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, які виокремлено в такі основні групи: 1) соціально-економічні; 2) соціально-культурні; 3) організаційно-управлінські; 4) технічні; 5) нормативно-правові; 6) соціально-психологічні;

– стан наукової розробки питань запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;

- наукові засади використання зарубіжного досвіду запобігання використанню малолітньої дитини при запровадженні спеціальних норм у вітчизняне законодавство;

- визначено найбільш перспективні заходи загальносоціального запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, які систематизовано в такі групи: політичні, економічні, соціальні, ідеологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські, правові;

дістало подальший розвиток:

- теза, що наявність такого елемента національного менталітету, як прагнення допомоги ближньому, «подавання милостині» тощо побічно не дає розвиватися ефективній системі соціальної допомоги, створює живильний ґрунт для розвитку різних проявів маргінального способу життя та безпосередньо породжує використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом;

- погляди щодо причин низької ефективності виявлення та розкриття злочинів цієї категорії, що пов'язано з невиваженими кроками з реформування органів внутрішніх справ, що призвело до відтоку значної кількості професіоналів, у тому числі і з підрозділів кримінальної міліції у справах дітей (до 2015 року), ювенальної превенції (після 2015 року);

- кримінологічна характеристика особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом. На основі вивчення 117 вироків, винесених судами України відносно 119 осіб, виокремлено соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, морально-психологічні ознаки, що формують типовий портрет особи злочинця;

- уявлення про те, що ефективність запобігання використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом досягатиметься лише при збереженні комплексного підходу на основі взаємодії органів національної поліції і соціальних служб у справах дітей, молоді та сім'ї;

– переконання у тому, що дитина, яка використовується для жебракування, по суті, є жертвою злочину. А отже цілком справедливо вкладається в межі віктимологічного аналізу і повинна розглядатися вченими, як один із напрямів кримінологічних досліджень. При цьому говорити про класичну систему віктимологічного запобігання при використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом дуже складно. Перш за все це пояснюється тим, що віктимологічне запобігання за своїм змістом має бути спрямоване у першу чергу на жертву злочину, яка перебуває у центрі уваги, і виступає, як умова вчинення злочину. Тоді, як при використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом жертва злочину фактично не може усвідомлювати свої дії в силу біофізіологічних особливостей і вплив на неї навряд чи призведе до будь-яких результатів, які мають наступити при здійсненні такого впливу на дорослу особу чи навіть на неповнолітню.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у дисертації висновки та пропозиції використовуються у:

– *правотворчості* – для надання пропозицій щодо вдосконалення положень КУпАП, КК України, інших галузевих нормативно-правових актів при вдосконаленні положень законодавства про кримінальну та адміністративну відповідальність за дії, пов’язані з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;

– *науково-дослідній діяльності* – як основа для подальших досліджень теоретичних та практичних проблем кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;

– *практичній діяльності* – у системі службової підготовки, при розробленні та вдосконаленні відомчих нормативно-правових актів, підготовці посібників та рекомендацій з питань організації запобігання злочинам, пов’язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (акт

впровадження у практичну діяльність ГУНП України в Київській області від 05 лютого 2019 року);

– *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Профілактика злочинів»; підготовці підручників і навчальних посібників із зазначених дисциплін (акт впровадження у освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 03 вересня 2019 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах: Міжвузівський науково-практичний круглий стіл «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення», (м. Київ, 24 березня 2017 року); Міжвузівський науково-практичний круглий стіл «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення», (м. Київ, 21 квітня 2018 року); Міжнародна науково-практична конференція «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (м. Харків, 03–04 серпня 2018 року); II Міжнародний науково-практичний симпозіум «Гуманізація кримінальної відповідальності» (м. Івано-Франківськ, 16–17 листопада 2018 року); IV Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права» (м. Івано-Франківськ, 03–04 жовтня 2019 року).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 11 наукових публікаціях, з яких чотири статті – у виданнях, що включені МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, дві у зарубіжному юридичному виданні (Республіка Киргизія), п'ять статей – у збірниках тез наукових доповідей, що оприлюднені на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (225 найменувань на 24 сторінках) та п'яти додатків на 19 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 227 сторінок, з них загальний обсяг тексту – 171 сторінка..

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ВИКОРИСТАННЮ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ В УКРАЇНІ

1.1 Стан наукового розроблення проблем запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

Утвердження в Україні демократичних засад суспільного розвитку й державного будівництва вимагає формування зваженої та соціально відповідальної політики сприяння всебічному розвитку дитинства. Забезпечення прав дитини відноситься до глобальних проблем сучасності, у вирішенні яких зацікавлена вся світова спільнота. У цьому контексті зазначимо, що охорона дитинства в Україні визнається стратегічним загальнонаціональним пріоритетом [164], а здоров'я дітей є однією з найвищих соціальних цінностей (ст. 3 Конституції України) [101]. Отже, визначальною роллю розвинутої демократичної держави є гарантування життєздатності суспільства і прогнозування його майбутнього розвитку, зокрема дітей. Державна політика України щодо молоді та заходи її реалізації центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, організаціями, громадськими інститутами визначена в Загальнодержавній програмі «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року [159].

Як зазначено в Державній доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2009 року, що жодна держава в світі не може претендувати на роль зразка в сфері дотримання прав дитини. Навіть для найдемократичніших і економічно розвинених держав характерні зростання злочинності неповнолітніх, наявність сімей з низьким життєвим рівнем,

смертність дітей через недостатнє медичне обслуговування, зростання кількості безпритульних дітей [75, с. 48].

Окрім досліджень правового регулювання захисту прав дітей в Україні здійснюються дослідження у цій сфері і з інших галузевих наук. Зокрема методологічним і теоретичним підґрунтям дослідження державно-управлінських перетворень у сфері захисту прав дитини слугують праці таких науковців, як: М. Батенчук, О. Вінгловська, З. Кияниця, Е. Костіна, В. Скуратівський, В. Трощинський, Е. Лібанова, І. Цибуліна та ін. Зокрема, М. Батенчук досліджувала організаційно-правовий механізм державної політики у сфері забезпечення майнових прав дітей [17], О. Вінгловська – проблеми імплементації міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві [24]. Е. Костіна у своїх наукових пошуках виходила з того, що забезпечення належного адміністративно-правового захисту прав дитини є складовою процесу європейської інтеграції України [103].

Для розуміння теоретико-методологічного підґрунтя зазначеної проблематики з точки зору галузі державного управління цінними є положення, викладені В. Скуратівським, В. Трощинським, Е. Лібановою та іншими фахівцями у навчальному посібнику «Управління соціальним і гуманітарним розвитком». Аналізуючи сучасні українські реалії, автори посібника, зокрема, відзначають «невідповідність рівня індивідуальної свободи вибору будь-якого типу сімейних та приватних відносин з рівнем відповідальності за свою поведінку, життя та здоров'я, що спричиняє поширення соціально-небезпечних явищ: неблагополуччя в сім'ї, жорстокості та насильства, поглиблення проблеми соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності дітей тощо» [194, с. 208].

Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах є предметом наукового інтересу О. Шульц, яка доводить, що актуальність дослідження прав дитини як з точки зору їх генезису, інституціоналізації

системи цих прав, так і в аспекті їх реалізації зумовлена низкою чинників, серед яких насамперед відсутність реального механізму захисту прав дітей [210, с. 91]. Зарубіжний досвід функціонування дитячих регіональних омбудсманів вивчав В. Говоров [29], конституційно-правовий статус інституту омбудсмана ґрунтовно дослідив О. Марцеляк [133].

Звичайно в рамках нашого дослідження більш цінними саме для розроблення дієвого механізму запобігання використанню дитини для заняття жебрацтвом є дослідження кримінально-правового та кримінологічного напрямку.

Варто вказати, що запобігання втягненню дітей у злочинну діяльність та іншу антигромадську поведінку, зокрема використанню їх для заняття жебрацтвом, посідає важливе місце у роботі правоохоронних органів, спрямованій на забезпечення нормального морального, фізичного та психологічного розвитку неповнолітніх. На наш погляд, саме цим і обумовлена потреба вивчення проблемних питань запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність кримінально-правовими засобами, зазначеними у статтях 150, 150¹, 304 КК України [109].

Як зазначає А. Р. Топузьян [189], саме діти є тією складовою людського капіталу, в якій найбільш чітко проявляється зв'язок поколінь: у своєму фізичному і соціальному становленні вони віддзеркалюють поточний стан зрілості конкретного суспільства, його хронічні вади та, головне, майбутні перспективи. А тому проблеми гарантування, охорони прав і свобод дітей мають наскрізний для всього соціогенеза характер. Від їх вирішення без перебільшення залежить успіх у справі завершення посттоталітарного транзиту і всього цивілізаційного поступу українського народу.

Оцінюючи відповідність кримінально-правової заборони базовому законодавству, слід зазначити, що встановлення посиленого захисту дітей повністю відповідає статтям 51 та 52 Конституції України, які проголошують

посилений захист дитинства, належного піклування над дітьми та заборону будь-якого насильства над дитиною та її експлуатації [101].

Питанням кримінально-правової та кримінологічної характеристики втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність, зокрема щодо використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, присвячено наукові праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як: М. С. Андріяшевської, Ю. М. Антоняна, С. Ш. Ахмедової, М. М. Бабаєва, М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, Т. С. Барила, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, О. І. Белової, М. М. Биргеу, А. Б. Благої, М. І. Блума, В. І. Борисова, Ф. Г. Бурчака, Т. В. Варчук, В. В. Василевича, К. В. Вишневецького, В. В. Вітвіцької, Г. Гентіга, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, М. А. Готвянської, Г. Гросса, О. М. Гуміна, І. М. Даньшина, І. В. Дегтярьової, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, А. О. Джужи, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, В. І. Женунтія, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, Д. О. Калмикова, В. Є. Квашиса, С. Г. Киренка, А. М. Ключка, О. Г. Колба, Д. Ю. Кондратова, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, Л. М. Кривоченка, О. Г. Кулика, В. В. Кузнецова, Н. Ф. Кузнецової, І. П. Лановенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, О. А. Лиходея, В. В. Лунєєва, П. П. Михайленка, А. І. Міллера, В. С. Мінської, Є. М. Моїсєєва, С. А. Мозоля, В. О. Навроцького, Ю. В. Орлова, В. Я. Рибальської, Д. В. Рівмана, С. О. Розкошинської, А. В. Савченка, М. В. Сенаторова, П. П. Сердюка, Є. Л. Стрельцова, І. О. Топольської, А. П. Тузова, В. О. Тулякова, А. Фаттаха, Л. В. Франка, В. М. Фокіна, М. І. Хавронюка, С. І. Халимона, Г. І. Чечель, В. І. Шакуна, Г. Й. Шнайдера, О. М. Юрченка, Н. Г. Яковлєвої, Н. М. Ярмиш, О. Н. Ярмиша, С. С. Яценка, А. М. Яценка та ін.

На монографічному рівні окремі аспекти втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність були розроблені в дисертаціях та монографіях:

- І. О. Топольської «Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність» (2003 р.);
- В. І. Женунтія, В. В. Вітвіцької «Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних» (2005 р.);
- І. М. Доляновської «Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину)» (2008 р.);
- С. П. Репецького «Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони» (2010 р.);
- Д. О. Калмикова «Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей» (2011 р.);
- І. В. Дегтярьової «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і запобігання» (2012 р.);
- Д. В. Павлова «Противодействие вовлечению несовершеннолетних в совершение преступлений и иных антиобщественных действий (криминологические и уголовно-правовые проблемы)» (2013 р.);
- Н. О. Семчук «Кримінально-правовий захист моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження» (2015 р.); С. Г. Кулика «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності» (2016 р.);
- А. О. Джужи «Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні» (2018 р.);

- О. М. Ситнік «Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні (ст. 304 КК України)» (2018 р.);
- О. С. Стеблинської «Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння» (2018 р.);
- М. С. Андріяшевської «Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель» (2019 р.),
- П. А. Зеленьак «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що посягають на життя та здоров'я дитини в Україні» (2020 р.).

Так, кримінально-правові та кримінологічні проблеми використання малолітніх дітей у занятті жебрацтвом були предметом дисертаційного дослідження І. В. Дегтярьової «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і запобігання» (2012 р.). Основну увагу авторка зосередила кримінально-правовим проблемам використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Окрім цього вказане дослідження було проведене лише у перші роки впровадження кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, вони містить не таку широку емпіричну базу.

І. О. Топольскова в дисертаційному дослідженні «Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність» (2003 р.) та В. В. Дзундза у дисертаційному дослідженні «Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність» (2005 р.) висвітлюють значне коло питань, але переважно в кримінологічному аспекті щодо поняття «втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність». Проте їхні пропозиції до ст. 304 Кримінального кодексу України (КК України) до сьогодні не були враховані законодавцем [145, с. 148].

Т. Л. Кальченко, дослідивши актуальні теоретичні та практичні проблеми організаційної та правової основи діяльності державних установ, що покликані перевиховувати, ресоціалізувати неповнолітніх правопорушників, запропонувала цілу систему заходів загальносоціального та спеціально-криміногенного запобігання злочинності неповнолітніх, що за своїм характером і змістом є найбільш гуманними, перспективними й ефективними [93].

В. І. Женунтій та В. В. Вітвіцька у спільній монографії «Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних» (2005 р.) досліджують питання запобігання злочинних посягань на повноцінний і нормальний розвиток лише щодо категорії неповнолітніх [73].

І. М. Доляновська, з'ясувавши актуальні проблеми кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей доводить необхідність передбачення у ст. 150 КК України також і кримінальної відповідальності за економічну експлуатацію дитини. При цьому вона визначає сутність об'єктивних і суб'єктивних ознак експлуатації дітей тощо [60].

У свою чергу О. В. Швед, досліджуючи явище комерційної сексуальної експлуатації неповнолітніх, визначає загальні закономірності такого явища, наявні форми поширення в сучасному світі та заходи протидії на основі зарубіжного досвіду його профілактики. Сформульовано рекомендації щодо запобігання його розвитку в Україні, а також інших суміжних форм експлуатації дітей [204].

Варто виділити роботу О. І. Белової, в якій надано кримінально-правову характеристику системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх (2007 р.). Дисертація ґрунтується на аналізі чинного кримінального законодавства України в частині статей, які передбачають кримінальну відповідальність за посягання на неповнолітніх, їх фізичний, психічний,

соціальний та духовний розвиток, а також на сімейні відносини, про що йдеться у різних розділах Особливої частини КК України.

Аналізуючи історичні передумови виникнення кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, І. В. Дегтярьова проводить порівняльно-правовий аналіз законодавства окремих закордонних країн, формує кримінологічну характеристику, встановлює певні недоліки, неузгодженості нормативної регламентації такої відповідальності, пропонує власний варіант конструкції ст. 150¹ КК України, а також систему заходів запобігання, що складається з різнопланових дій відповідних суб'єктів на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях з одночасним акцентом на діяльності підрозділів та служб Національної поліції України [50].

Проаналізувавши дані, отримані під час вивчення вироків судів по кримінальних провадженнях (кримінальних справах), порушених за ознаками злочину, передбаченого ст. 150¹ КК України, С. О. Розкошинська [173] дійшла висновку, що у нашому суспільстві означені конституційні декларації грубо нехтуються та порушуються. Саме тому, очевидно, в ст. 52 Конституції України закріплено положення про те, що будь-яке насильство над дитиною і її експлуатація переслідуються законом. Тобто державний механізм за допомогою державного примусу зобов'язує визначених суб'єктів не тільки нести кримінальну чи іншу юридичну відповідальність за допущені протиправні діяння, а й намагається створити передумови, щоб запобігти рецедивним їх проявам. Означити межі такої законної діяльності, виробити окремі методичні рекомендації щодо її ефективного здійснення покликані як державні інституції, так і наукові кола, які детально займаються розробками у цій царині. Окремі здобутки дослідників, які мають визначальне значення для формування концептуальних засад ефективного запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, буде не зайвим навести [173].

Такі наукові здобутки дослідників закладають міцний фундамент для ефективного запобігання злочинам, які вчиняються за участю неповнолітніх або пов'язані із їх незаконною експлуатацією у різних формах, зокрема і при використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Праці вказаних авторів мають велике наукове та практичне значення, але у зв'язку зі змінами у законодавстві, реформуванням правоохоронної системи, проведенням операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції) та іншими чинниками виникає нагальна потреба у дослідженні сучасних аспектів захисту дітей та запобігання їх втягненню у злочинну діяльність використанню для заняття жебрацтвом зокрема. Раніше сформульовані висновки та пропозиції потребують уточнення й доповнення.

Визнаючи вагомий внесок вказаних вчених у вирішення описаної проблематики, слід, разом із тим, указати й на відсутність комплексних монографічних досліджень щодо запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Наявні напрацювання з цього питання мають здебільшого вузько-предметний характер та не вирішують весь комплекс теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних зі складами злочинів, передбачених статтями 150, 150¹ та 304 КК України, практикою їх застосування.

1.2 Ретроспективний аналіз правового забезпечення запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні

Відповідно до Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 року № 1018-р, необхідність повноцінного розвитку та самореалізації молоді є однією із суспільних цінностей, а її соціальна підтримка одним з основних пріоритетів державної політики.

Сучасні умови розвитку суспільства вимагають нагального розв'язання проблеми, що пов'язані з низьким рівнем зайнятості молоді на ринку праці за обраною професією та практичних вмінь і навичок молодих фахівців (у 2014 році в Україні рівень безробіття серед молоді віком 15–24 роки становив 23,1 %); слабкою мотивацією до дотримання молодими людьми здорового і безпечного способу життя; відсутністю сталої тенденції до зниження рівня злочинності у молодіжному середовищі, насильства та системної роботи у сфері їх профілактики [56].

В умовах загострення проблем, пов'язаних із загальним зниженням рівня життя й неналежним контролем у родині, лібералізацією та комерціалізацією моралі, малолітні діти дедалі частіше використовуються дорослими особами як спосіб для реалізації своїх кримінальних інтересів. Останнім часом особливе занепокоєння викликає розповсюджене використання малолітніх дітей, навіть немовлят, для зайняття жебрацтвом, що й спонукало законодавця до доповнення Кримінального кодексу (далі – КК) України ст. 150¹, якою встановлена відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Але питання кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом у теорії кримінального права України сьогодні є малодослідженим [55, с. 268].

В умовах становлення України як правової держави особливо актуальними є проблеми дитячого бродяжництва та жебрацтва, а також втягнення дітей в антисуспільну і злочинну діяльність. При цьому найбільше страждає воля, честь і гідність дитини, а також її здоров'я. Сучасне суспільство повинно приділяти більше уваги питанням захисту дитини від негативного впливу не тільки оточуючих, а і дорослих. Державні установи та громадськість зобов'язані активно розробляти запобіжні заходи, вживати превентивних заходів для запобігання негативного впливу на малолітніх дітей таких негативних соціальних явищ, як бродяжництво і жебрацтво [126].

Жебрацтво повнолітніх громадян є негативним, проте не кримінально-караним діянням в Україні. Правову основу захисту дітей від протиправних посягань в Україні складає вітчизняне та міжнародне законодавство. Правопорушення щодо дітей посягають на їх нормальний розвиток, честь, гідність, недоторканість, основи суспільної моралі у сфері їх виховання, що значно впливає на рівень злочинності в цілому та дитячої зокрема. Велика кількість дітей щорічно потерпає від злочинів, але не ведеться статистика повного та достовірного обліку потерпілих залежно від їх віку та вчинених проти них злочинів, тому ці показники не можна проаналізувати в цілому по Україні та в окремих її регіонах. Через те, що дитина в силу свого інтелектуального та морального розвитку не завжди усвідомлює факт вчинення злочинного діяння щодо себе, ці злочини мають високий рівень латентності [202, с. 102–103].

Звертаючись до історико-правового аналізу захисту прав дітей зазначимо, що у праві Київської Русі не існувало норм, які б охороняли інтереси дітей. Свідченням цього може бути «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» (приблизно 1117 року видання), в якому правитель Київської Русі сформулював основні вимоги до дітей, що зводилися до беззастережної покори, послухання та вшанування старших. Однак у ньому, на жаль, немає жодної згадки про співчуття та розуміння дитячих інтересів і потреб. В останній чверті XVII ст. в Україні залишалися чинними норми права польсько-литовського періоду. Найбільше застосування мав Статут Великого князівства Литовського 1588 року видання. У судочинстві часто використовували норми Магдебурзького права, але не оригінали німецьких збірників законів, а переважно їх обробки польською мовою або латиною.

Найбільшого поширення набули «Право Магдебурзьке» та «Зерцало саксонів». Ці правові документи, не згадуючи загалом про становище дітей, зокрема, містили норми стосовно правил спадкування майна дітьми, які де в чому порушували їх права. Наприклад, збірник законів «Зерцало саксонів» у

ст. 4 передбачав обмеження у спадкуванні для дітей-калік, виродків, карликів, так само для німих, сліпих, безруких та безногих дітей [174, с. 144].

Статут князівства Литовського не позбавляв дітей права на майно через різноманітні вади від народження, але містив норми, які передбачали можливість для батька або матері позбавити спадку дітей: якщо син вдарить або образить батька, то він має право позбавити сина права на все майно; якщо син або донька образять матір, то вона має права позбавити їх права спадкування на частину свого майна [174, с. 147; 60, с. 16].

У середині XVII ст. також зростає вплив так званого козацького звичаєвого права, яке в 1648–1654 роках регулювало широке коло відносин. Виникають нові джерела права, такі як універсали гетьманів, міжнародні угоди, що діяли поряд з нормами звичаєвого права та народними звичаями. Кримінальне право тих часів передбачало покарання для матерів, які використовували дітей для заняття жебрацтвом [174, с. 311]. Варто зазначити, що тогочасне право не регламентувало і не передбачало відповідальності за втягнення у жебрацтво не своїх дітей.

Указом Петра II від 28 серпня 1728 року був створений законодавчий акт, який охоплював усі галузі законодавства – цивільне, адміністративне, кримінальне, земельне, сімейне, а також регулював усі суспільні відносини тогочасного суспільства України. Йдеться про зведений закон «Права, по которым судится малороссийский народ». І хоча, за твердженнями науковців, даний закон і сьогодні може бути визнаний як законодавчий акт дуже високого юридичного рівня при регулюванні життєвих стосунків між дітьми та батьками, охороні життю та здоров'ю останніх приділялася значно більша увага. Батьків закон вважав святими та недоторканими для дітей і жорстоко карав за недотримання цього положення. Даний законодавчий акт, незважаючи на визначальні положення по регулюванню тогочасних суспільних відносин, практично не застосовувався, тому що так і не був

введений у дію, хоча на протязі 1743–1758 років такі спроби здійснювалися [174, с. 407].

Одним із джерел кримінального права в Україні на початку XIX ст. стає російське законодавство, а саме: Уложення про покарання кримінальні та виправні, яке було видане 1845 року [88, с. 447]. Позитивною зміною відносно захисту прав дітей було визнання цим правовим документом малолітства та неповноліття обставинами, що пом'якшують відповідальність і збільшують розмір покарання стосовно винних осіб.

У 1903 році був виданий новий збірник кримінальних законів під назвою «Уголовне уложення», в якому законодавці приділяли увагу охороні таких прав дітей, як право на належне виховання в родині, на захист статевої честі та гідності. Свідченням цього є внесення до даної редакції Уложення таких розділів, як: XIII «Про порушення постанов стосовно нагляду за громадською моральністю»; XIV «Про порушення постанов стосовно нагляду за вихованням юнацтва»; XIX «Про злочинні діяння проти родинних прав»; XXVII «Про непотребство» [88, с. 595, 597].

Починаючи з 20-х років XX ст. було прийнято низку важливих документів, які не тільки визначали заходи щодо боротьби з поширенням дитячої бездоглядності та безпритульності, а й містили норми стосовно покарання за залучення дітей до різних форм експлуатації, зокрема й жебрацтва. Наприклад, постанова Ради Народних Комісарів «Про заходи по боротьбі з дитячою безпритульністю» від 11 червня 1922 року містила вказівку про те, що батьки або інші особи, які експлуатують неповнолітніх шляхом отримання прибутку, передаються народному судові [174, с. 419].

За часів існування Радянської влади, в період до 1930 року, великим соціальним негараздом була вулична проституція дітей. Тому значна увага керівництва радянської держави була приділена розробці негайних заходів щодо боротьби з цим негативним явищем та умовами, які його спричинили. Про це свідчить постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого

Комітету «Про боротьбу з проституцією» від 13 липня 1921 року, яка надавала право центральним та місцевим міжвідомчим комісіям притягати до судової відповідальності власників місць розпусти та звідництва або осіб, які користуються тяжким матеріальним становищем жінок та дівчат [88, с. 511]. Також для цього періоду характерно прийняття постанови Ради Народних Комісарів «Про посилення покарання за сприяння проституції» від 09 вересня 1921 року. Ця постанова передбачала застосування посиленого покарання особам, які здійснювали розпусні дії відносно дітей, а саме: розбещення малолітніх, які не досягли чотирнадцяти років; статеве розбещення неповнолітніх, які не досягли шістнадцяти років; залучення до проституції або до вчинення інших розпусних дій, зловживаючи тяжким матеріальним становищем потерпілої особи.

Виходячи з необхідності подальшого захисту дитинства, 31 травня 1926 року Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет прийняв перший Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану [82, с. 205]. Цей документ запровадив інститут усиновлення (удочеріння) як форму суспільної допомоги дітям-сиротам. У 1935 році даний Кодекс був доповнений статтею, яка передбачала можливість притягнення до відповідальності батьків за неналежний догляд за дитиною. Крім того, низка законодавчих актів того часу передбачала захист життя, здоров'я, честі та гідності дитини, охорону її прав.

Наприклад, була передбачена кримінальна відповідальність за несплату аліментів на утримання дітей і за залишення малолітніх дітей батьками без належної допомоги. Також КК УРСР був доповнений ст. 1585, яка передбачала відповідальність за використання права опіки з корисливою метою (використання майна, що залишилось після смерті батьків дитини, незаконне зайняття житлової площі), а також залишення підопічних дітей без нагляду та необхідної матеріальної допомоги [20, с. 649–650].

У містах і селах України після Великої Вітчизняної війни залишилося багато дітей-сиріт. На вирішення долі цих дітей були спрямовані наступні постанови Ради народних комісарів УРСР: «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків» від 15 лютого 1942 року, «Про посилення заходів боротьби з дитячою бездоглядністю, безпритульністю та хуліганством» від 15 червня 1943 року; «Про заходи боротьби з бездоглядністю і безпритульністю дітей в Українській РСР» від 30 липня 1944 року [60, с. 24–25].

Таким чином, історико-правовий аналіз захисту дітей від примушування для зайняття жебрацтвом дозволив виявити стійку тенденцію нехтування правами дітей від найдавніших часів до кінця XIX – початку XX ст.

Відповідно до положень чинного КК України протиправним є втягнення малолітньої дитини у заняття жебрацтвом та її використання з цією метою. У 2009 році вступив у дію Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання малолітньої дитини для жебракування». Відповідно до нього КК України доповнено ст. 150¹, якою передбачено кримінальну відповідальність батьків або осіб, які їх замінюють, та інших осіб за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. В такому випадку малолітня дитина є «знаряддям» вчинення антигромадських дій, будучи одночасно беззахисною жертвою правопорушника [128, с. 16]. Небезпечність цього злочину полягає в тому, що вчинюється посягання саме на волю, честь та гідність малолітньої особи [95, с. 260].

Окрім цього Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо злочинів проти волі, честі та гідності особи» від 05 липня 2011 року № 3571-VI дану норму було змінено в частині виключення вказівки на обов’язкову мету вчинення цього злочину – отримання прибутку.

Проте, навіть з урахуванням змін ст. 150¹ КК України не має належного впливу на процес запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом і має ряд суттєвих зауважень, зокрема:

– як була, так і залишається вкрай невдалою побудова ст. 150¹ КК України, через те, що в межах однієї статті закріплено два основних склади злочину: 1) використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ч. 1 ст. 150¹ КК України); 2) використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом сторонніми для неї особами (ч. 2 ст. 150¹ КК України);

– частина 2 статті 150¹ КК України передбачає одночасно і другий основний склад злочину, і кваліфіковані види складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 150¹ КК України, що взагалі є нонсенсом;

– в частині 2 статті 150¹ КК України передбачено спеціальний вид повторності цього злочину: «Ті самі дії, ... вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 цього Кодексу». Разом з тим, у статтях 150, 303, 304 КК України жодних кореспондуючих йому (спеціальному виду повторності) положень (наприклад, у вигляді відповідних кваліфікуючих ознак) немає. Взагалі ж такий підхід до побудови одного з кваліфікованих видів злочину, передбаченого ст. 150¹ КК України, викликає подив. Невже експлуатація дитини та використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом настільки близькі за змістом діяння?

– санкції статей 150¹ та 304 КК України досить різняться! Якщо втягнення малолітньої особи батьками або особами, які їх замінюють, у жебрацтво (за певних умов – готування до використання його для жебрацтва) карається позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років (ч. 2 ст. 304 КК України), то безпосереднє використання зазначеними особами малолітньої дитини як жебрака – лише обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк (ч. 1 ст. 150¹ КК України).

Окреслені вище неточності призвели до того, що на практиці дуже часто використання малолітнього для заняття жебрацтвом кваліфікується за сукупністю статей 150¹ і 304 КК України, тобто до подвійного інкримінування [90].

Також, необхідно наголосити, що відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, передбачена ст. 304 КК України [202]. Суспільна небезпека вказаного кримінального правопорушення в тому, що воно посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, згубно впливає на несформовану дитячу психіку, створює аморальні погляди й звички, стимулює протиправну поведінку, істотно позначається на рівні злочинності неповнолітніх.

Законодавець чітко розмежовує склади злочинів, передбачені статтями 150¹ та 304 КК України. В першому випадку обов'язковою ознакою складу злочину є потерпіла особа, а саме – малолітня дитина. Втягнення ж у жебрацтво дитини, дорослішої 14 років, яка досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 304 КК України.

Ключовою відмінністю цих кримінально-правових норм є мета вчинення злочину. Так, ст. 150¹ КК обов'язковою метою вчинення злочину визначає отримання прибутку. Відповідно до положень діючого КК України суб'єктами злочинів, передбачених статтями 150¹ та 304 КК України, є батьки, особи, що їх замінюють або сторонні особи, які безпосередньо вчиняють втягнення неповнолітніх в жебрацтво та використання малолітніх для заняття жебрацтвом [110].

Проте положеннями діючого КК України не передбачено відповідальність батьків чи інших осіб, що їх замінюють, у разі, якщо вони передають іншій особі або залишають під контролем іншої особи дитину, знаючи, що вона буде використана у цілях жебракування, або якщо вони знають, що стосовно їхньої дитини здійснюється такі дії.

Водночас, кримінальній відповідальності за втягнення неповнолітніх в жебрацтво, використання малолітніх для заняття даною діяльністю та іншим подібним діям, спрямованим на порушення прав малолітніх та неповнолітніх, у деяких зарубіжних країнах відведені повноцінні розділи, в яких відбувається конкретизоване регламентування таких діянь. Тому, як зазначає А. М. Ключко, КК України потребує суттєвого реформування з цих питань, приймаючи до уваги положення міжнародного законодавства та позитивний досвід Європейських та інших країн [95, с. 266].

Так, за законодавством Голландії жебрацтво може мати форму як самостійного заробітку особою, яка втягує неповнолітніх в жебрацтво чи використовує малолітніх для заняття жебрацтвом, так і певного злочинного бізнесу. В кримінальному законодавстві Іспанії, наприклад, міститься норма про відповідальність за торгівлю дітьми задля заняття жебрацтвом. Кримінальне законодавство Болгарії містить норми про відповідальність за самовільне викрадення дитини або утримання чужої дитини шляхом насильства, погрози, обману з наміром використовувати її для заняття жебрацтвом або змушування її до цієї діяльності [176, с. 114–115].

Першим документом міжнародно-правового характеру в галузі охорони прав й інтересів дітей була Женевська декларація 1924 року, прийнята Лігою націй на її V сесії. У Декларації зазначалося, що «...чоловіки і жінки всіх країн світу визнають, що людство повинне давати дітям краще з усього, що воно має».

Після створення ООН питання, що стосуються дітей, перейшли у відання Соціальної комісії при ООН. Вже у 1946 році Соціальна комісія обговорювала можливість розробки ООН Декларації прав дитини. У доповіді цієї комісії вказувалося, що положення Женевської декларації, прийняті Лігою націй, «...повинні бути настільки ж обов'язкові для народів світу зараз, як вони були обов'язкові в 1924 році» [34, с. 13].

Першим документом про права людини, розробленим ООН, стала Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Крім основних прав та свобод людини, у ст. 25 Декларації проголошувалося, що «...материнство та дитинство дають право на особливе піклування та допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні мати однаковий соціальний захист» [77]. У розвиток цих ідей 20 листопада 1959 року Генеральна Асамблея ООН проголосила Декларацію прав дитини. У ній було встановлено десять принципів спеціального захисту і створення сприятливих умов для дітей, які б дозволили їм найбільш успішно розвиватися фізично, розумово, морально і духовно. Кожна дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації – таким був лейтмотив цього важливого документа. Декларація прав дитини складається з преамбули і десяти принципів. У преамбулі після посилань на Статут ООН і Загальну декларацію прав людини зазначається, що дитина через її фізичну і розумову незрілість має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження, і що необхідність у такій спеціальній охороні була зазначена в Женевській декларації прав дитини 1924 року і визнана в Загальній декларації прав людини, а також у статутах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що вирішують питання благополуччя дітей [77].

Незважаючи на об'єктивну оцінку значення проголошених документів стосовно дітей, усі вони мали дорадчий характер, а тому світова спільнота поступово дійшла висновку, що вкрай потрібен документ, що зобов'язував тим всі країни, які його ратифікували, безумовно виконувати основні його положення. Таким документом стала Конвенція ООН про права дитини. Вона розроблялася понад десять років і була прийнята 20 листопада 1989 року. Україною ця Конвенція була ратифікована 1991 року. Це – багатосторонній міжнародний договір, який за своєю суттю став вінцем зусиль світової

спільноти у справі всебічного захисту дітей. Уперше в міжнародно-правовому документі було визначено вікові межі дитини: так, згідно зі ст. 1 Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення нею вісімнадцяти років [99].

Одним з ключових моментів є й те, що український законодавець підтримав загальносвітову тенденцію щодо захисту прав дітей від експлуатації, закріпивши в ч. 2 ст. 52 Конституції України положення про те, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом, а приписами частин 3 та 5 ст. 43 Основного Закону України категорично заборонено використання примусової праці неповнолітніх і праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах [101].

Взяття Україною на себе міжнародних зобов'язань зумовило прийняття 26 квітня 2001 року Закону України «Про охорону дитинства», у ст. 1 якого визначено поняття «дитина» та закріплено, що охорона дитинства в Україні визнається віком осіб до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [161] стратегічним загальнонаціональним пріоритетом (преамбула до Закону України «Про охорону дитинства»).

Подальший розвиток конституційної гарантії захисту прав дитини міститься у приписах КЗпП (ст. 190), Сімейному кодексі України, Законі України «Про охорону праці» (ст. 11). Так, у ст. 190 КЗпП України зазначається, що застосування праці осіб молодше 18 років на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах забороняється. Крім того, забороняється залучати осіб молодше 18 років до підймання та переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми.

Аналогічні положення, а також заборону залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, знаходимо й у ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства» [164]. Внесення змін до цієї статті було обумовлено

зобов'язанням України привести своє законодавство у відповідність із міжнародно-правовими нормами стосовно захисту дітей від експлуатації. Так, відповідно до ст. 21 вказаного Закону однією з найгірших форм дитячої праці в Україні визнана примусова чи обов'язкова праця дитини, а також робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини. Комплексний аналіз положень вищенаведених та інших міжнародно-правових актів дозволяє стверджувати, що небезпеку використання праці дітей (економічну експлуатацію) міжнародна спільнота вбачає, перед усім, у тих випадках, коли має місце використання:

- а) примусової праці дітей;
- б) праці дітей для виконання такої роботи, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати або завдає шкоду їх здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному чи соціальному розвитку або ж може бути перешкодою в одержанні ними освіти (сюди ж можемо і віднести жебракування);
- в) праці дітей для створення порнографічної продукції;
- г) праці дітей у сфері надання сексуальних послуг;
- д) праці дітей для виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотиків;
- е) праці дітей для злочинної діяльності.

На цьому етапі важливим є з'ясування того, які саме найгірші форми дитячої праці слід вважати злочинами і встановлювати у разі необхідності кримінальну відповідальність за їх вчинення. Певну підказку щодо обсягу криміналізації нам дає пункт 12 Рекомендації щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці № 190, який зобов'язує визнати злочинами наступні діяння:

- а) всі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а

також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

б) використання, вербування або пропонування дітей для заняття проституцією, виробництва порнографії чи для порнографічних вистав;

в) використання, вербування або пропонування дітей для незаконної діяльності, зокрема для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних домовленостях, чи для діяльності, яка передбачає протизаконне носіння чи використання вогнепальної або іншої зброї [172].

Правове регулювання запобігання використанню малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом еволюціонувало протягом тривалого часу, а результатом цього процесу стала чинна норма Кримінального кодексу в сьогоdnішній редакції. Однак, варто констатувати, що не зважаючи на певні законодавчі зрушення упродовж останніх років, є очевидним, що існуюча в Україні система захисту прав дітей не в змозі повною мірою забезпечити реалізацію їхніх прав, що зумовлює пошук нових дієвих механізмів державної політики щодо підтримки та захисту прав дітей.

1.3 Зарубіжний досвід запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

Для України за нинішніх умов особливої уваги науковців та практиків, щодо регламентації відносин між дітьми і дорослими, у цьому контексті потребує зарубіжний досвід як країн із міцним громадянським суспільством і правовою державою, так і країн, в яких демократичні інститути лише формуються. Держава за допомогою правових норм і застосування владних важелів регулює суспільні відносини, встановлює і підтримує в країні необхідний порядок, проте й сама підпорядковується суспільству, покликана служити йому. Інакше кажучи, між суспільством і державою існує

взаємозв'язок, якість і рівень якого визначається, зокрема, ефективністю політики у сфері захисту прав дітей [36].

Проголошена міжнародною спільнотою модель людського розвитку, що базується на пріоритеті прав людини, її прагненні жити і творити в гармонії зі своїми цінностями, суспільством і природою, передбачає вжиття взаємоузгоджених системних заходів щодо розробки та втілення в життя дієвої державної політики у сфері захисту прав дітей. Адже саме від того, чи здоровими народжуються діти, в яких умовах вони виховуються і які можливості для розвитку мають, залежить, зрештою, майбутнє.

Разом з тим кожна країна має свої специфічні проблеми, пов'язані з особливостями політичного та інституційного середовища, соціально-економічного розвитку, обраними макроекономічними стратегіями і принципами розподілу ресурсів, історичними аспектами, національними традиціями та іншими чинниками, які прямо чи опосередковано впливають на становище дітей та визначають можливості забезпечення для них гідних умов життя та розвитку. Для України на сучасному етапі проблеми формування та реалізації державної політики щодо захисту прав дітей постають особливо гостро, тож і їх розв'язання передбачає скоординовані зусилля науковців і практиків [35, с. 100].

Фундаментальною основою будь-якої запобіжної діяльності щодо злочинності, є належне нормативно-правове забезпечення такої діяльності. Адже розгалужена діяльність органів, що здійснюють запобігання злочинності потребує чіткої координації і взаємодії, саме це і має визначатися нормативно. Не є виключенням і процес запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, який в першу чергу має базуватися на нормах як вітчизняного так і зарубіжного законодавства.

Характеризуючи міжнародно-правові акти з питань захисту прав дитини, слід перш за все відмітити, що їх забезпечення відноситься до

глобальних проблем сучасності. Водночас, деякі міжнародні нормативно-правові акти із захисту прав дитини була ратифікована Україною та імplementовані у національне законодавство. Завдяки впровадженню міжнародних стандартів у країні відбуваються позитивні зміни: захист прав дітей стає загальнодержавною політикою. Але всі ці кроки влади України нівелюються відсутністю економічного забезпечення, тому не завжди отримується бажаний результат.

Першим міжнародним документом, який спеціально закріпив права дитини, стала Женевська декларація прав дитини 1924 року [72] прийнята 5-ю Асамблеєю Ліги Націй, розроблена Еглантін Джебб, засновницею Міжнародного союзу порятунку дітей – перша міжнародна організація, яка захищала права дітей.

Спеціальним документом, повністю присвяченим правам дитини, стала Декларація прав дитини, прийнята 20 листопада 1959 року резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН. Декларація прав дитини розширено і збільшено 5 принципів Женевської декларації 1924 року до 10 принципів. У її Преамбулі наголошується, що «дитина, зважаючи на її фізичну і розумову незрілість, потребує спеціальної охорони і турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження». У Декларації говориться про недопущення відносно дітей дискримінації за будь-якими ознаками (пр. 1); про право дитини на нормальний розвиток (пр. 2); про право на здобування освіти (пр. 7). Згідно з Декларацією, дитина має бути захищена від жорстокості і експлуатації (пр. 9); їй повинне надаватися право на належне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування (пр. 4). Один з принципів Декларації встановлює обов'язок суспільства здійснювати особливу турботу про дітей, неповноцінних у фізичних, психічних або соціальних відносинах (пр. 5). Останній принцип присвячений питанням виховання дитини (пр. 10). Важливе положення було передбачено в ст. 6, відповідно до якої кожна людина, де б вона не перебувала, має право на

визнання її правосуб'єктності, і ніяких відмінностей за віком не проводиться [54].

Декларація прав дитини 1959 року закріпила положення про те, що дитині повинні належати всі зазначені в цій Декларації права, які визнаються за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінацій за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або за іншою ознакою, що стосується самої дитини чи її сім'ї (принцип 1). Ця Декларація, по суті, закріплювала все ті права, що надані дитині в даний час (право на ім'я і громадянство, право на соціальне забезпечення, право на здорове зростання і розвиток, право на належне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування, право жити і виховуватися в сім'ї, а також права дітей з обмеженими можливостями) [135].

У статті 24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року закріплювалося право дитини на захист з боку її сім'ї, суспільства і держави, право на реєстрацію негайно після народження і право на ім'я і набуття громадянства, а в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року встановлювалося, що особливі заходи охорони і допомоги повинні прийматися у відношенні всіх дітей та підлітків без якої б то не було дискримінації (ст. 10), а також визнавалося право кожної людини на освіту, а у свою чергу, забезпечення початкової освіти повинно бути обов'язковим та безкоштовним (ст. 13) [136].

Важливим історичним етапом міжнародно-правового регулювання прав дітей стало прийняття 20 листопада 1989 року Конвенції про права дитини, яку СРСР підписав 26 січня 1990 року (ратифікував 13 червня 1990 року) [99]. Дана Конвенція мала дуже важливе значення для розвитку законодавчої регламентації прав дитини в нашій країні, так як, закріпивши основні права дитини, вона, тим самим, створила сприятливі умови для вдосконалення відповідного розділу вітчизняного законодавства. У Конвенції

вперше дитина розглядається не лише як об'єкт, що вимагає спеціального захисту, але і як суб'єкт права, якому наданий весь спектр прав людини. З прийняттям Конвенції був введений ряд нових прав дитини: на виживання і розвиток (ст. 6), на збереження індивідуальності (ст. 8), на право вільно виражати свої погляди (ст. 12), на неучасть у військових діях (ст. 38), на фізичне і психологічне відновлення і соціальну реінтеграцію жертв зловживань і експлуатації (ст. 39). Важливим є те, що у рамках Конвенції був створений міжнародний механізм контролю за виконанням положень Конвенції – Комітет з прав дитини.

Також, крім вищенаведених, на сьогодні до міжнародних актів, що забезпечують охорону прав і свобод дитини, відносять і багато інших, зокрема: *Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 року*, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, *Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17 червня 1999 року*, *Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року*, Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 року та ін. [212].

Водночас, Конвенція ООН про права дитини 1989 року стала головним міжнародним документом, з якого розпочалося формування системи міжнародних стандартів щодо захисту прав дітей. Після її ратифікації 25 років тому поряд з іншими країнами світу активно розбудовує своє національне законодавство щодо захисту прав дітей відповідно до міжнародних документів.

Міжнародні стандарти захисту прав дитини закріплені у Конституції України, Законі України «Про охорону дитинства», Кримінальному кодексі

(далі – КК) України, інших нормативно-правових актах. Їх забезпечення стало найважливішим обов'язком держави. Завдяки впровадженню міжнародних стандартів у нашій країні відбуваються позитивні зміни: захист прав дітей стає загальнодержавною політикою. Послідовно формується цілісна система захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється програма реформування системи закладів для цієї категорії дітей. Реалізуються заходи щодо посилення соціального захисту дітей та сімей з дітьми.

Однак, така існуюча кількість документів міжнародно-правового характеру та нормативних актів чинного законодавства України, положення яких сприяють захисту прав дитини взагалі та, зокрема, захисту її від використання для заняття жебрацтвом повинна носити не тільки теоретичний, а й практичний характер.

Кримінальне законодавство окремих зарубіжних країн передбачає кримінально-правові норми, а подекуди й цілі розділи, в яких передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх в жебрацтво та використання малолітніх для заняття жебрацтвом. Кримінальне законодавство щодо запобігання залученню неповнолітніх до злочинної діяльності наявне в державах з різними правовими системами, але слід перш за все відзначити, що в них не однаково визначено родову належність суспільних відносин, яким завдається шкода [201].

В КК Республіки Болгарія та Республіки Узбекистан цим питанням присвячено глави під назвою «Злочини проти шлюбу, сім'ї та молоді».

В КК Голландії – розділи під назвами «Злочини проти суспільного порядку» та «Злочини проти суспільної моральності».

В КК Іспанії наявний розділ під назвою «Злочини проти сімейних відносин».

В КК Туреччини присвячено окрему главу «Жебрацтво».

В КК Республіки Таджикистан, Киргизької Республіки, Республіки Молдова та Республіки Казахстан, Російської Федерації та Грузії – глави чи розділи під назвою «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх».

В КК Республіки Вірменії – глава під назвою «Злочини проти сім'ї та інтересів дитини». У свою чергу, в КК Республіки Білорусь – розділ під назвою «Злочини проти укладу сімейних відносин та інтересів неповнолітніх» [50, с. 35; 197, с. 467].

У КК України ст. 150¹, яка передбачає відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, розміщена в розділі «Злочини проти волі, честі та гідності особи», а ст. 304 КК України, в якій передбачена кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх в злочинну діяльність, – в розділі «Злочини проти громадського порядку та моральності» [109]. У зв'язку з цим запропоновано ст. 304 КК України виключити з розділу XII і включити у III розділ «Злочини проти волі, честі та гідності особи» під номером ст. 150² КК України, що значно систематизує і полегшить підходи до питань кваліфікації злочинів, об'єктом яких є воля, честь та гідність дитини.

Залучення неповнолітніх до злочинної діяльності мають однакову правову природу, але диспозиції статей КК окремих країн мають свої особливості. Наприклад, у ч. 2 ст. 185 КК Республіки Болгарії говориться: «Хто самовільно візьме або затримає у себе чужу дитину, яка не досягла 14-річного віку, шляхом насильства, погрози, обману, з наміром використовувати дитину в корисних або аморальних цілях, караються...». Також у ч. 1 ст. 189 КК Республіки Болгарії говориться: «Хто систематично використовує для заняття жебрацтвом особу, про яку він повинен піклуватися, карається...». У частині 2 цієї ж статті говориться: «У випадку, якщо обвинуваченими є батьки чи опікуни потерпілого, карається...».

У статті 253 КК Голландії говориться: «Особа, яка передає іншій особі або залишає під контроль іншої особи дитину молодше 12 років, по

відношенню до якої у неї є законні повноваження, при цьому знаючи, що вона буде використана у цілях жебракування, у якості натурщика, пов'язаних з ризиком, або у роботі, небезпечній чи шкідливій для здоров'я, підлягає покаранню...».

У частині 1 ст. 233 КК Іспанії говориться: «Особи, які таємно використали чи надали малолітніх або недієздатних осіб для заняття жебрацтвом, караються...». У частині 2 ст. 233 говориться: «Якщо ці дії супроводжувалися торгівлею малолітніми або недієздатними особами, жорстоким з ними поводженням або залякуванням, а також примушуванням до вживання шкідливих для здоров'я речовин, то призначається покарання...» [50, с. 35; 197, с. 469].

Щодо потерпілого, то в ст. 150¹ КК України вказано, що ним може бути тільки малолітня дитина, тобто дитина, яка не досягла 14-річного віку.

Специфікою КК Республіки Таджикистан є, наприклад, примітка до ст. 165 «Втягнення неповнолітнього в скоєння злочину», яка відсутня в законах всіх інших країн та визначає, що «під поняттям неповнолітній в даній статті розуміються не тільки неповнолітні, але і малолітні особи». На противагу вищесказаному, в КК Голландії потерпілою від використання в жебрацтві є дитина молодше 12 років. В КК Іспанії потерпілим від використання в жебрацтві, поряд з малолітньою особою, визнається і недієздатна особа.

В Україні в аналогічній ситуації М. І. Хавронюк пропонує кваліфікувати вчинене за ст. 146 КК України (незаконне позбавлення волі чи викрадення людини) або ст. 149 КК України (торгівля людьми або інша незаконна угода по передачі людини) [196, с. 246].

В КК Туреччини потерпілими від цього злочину є діти до 15 років. В КК Норвегії – дитина до 16 років [191; 192].

Порівняльно-правовий досвід дає можливість оцінити стан розвитку національного кримінального законодавства, на основі зіставлення норм

КК України та КК зарубіжних держав можна відібрати кращі зразки для вдосконалення національної правової системи. Зарубіжне законодавство стосовно встановлення кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом чи втягнення неповнолітніх у жебрацтво закріпило окремі кримінально-правові норми або навіть розділи, в яких регламентується відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом чи втягнення неповнолітніх у жебрацтво.

У більшості з КК зарубіжних країн зазначені суспільно небезпечні діяння відносяться до розділу під назвою «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» (Таджикистан, Киргизька Республіка, Республіки Молдова, Республіки Казахстан, Грузія). Крім того, немає єдиної позиції щодо віку потерпілої особи: дитина молодше 12 років (КК Голландії), молодше 15 років (КК Туреччини), дитина до 16 років (КК Норвегії).

Особливим є вирішення цього питання в КК Республіки Таджикистан, норма якого містить примітку до статті, яка відсутня в законах всіх інших країн, та визначає, що «під поняттям неповнолітній в даній статті розуміються не тільки неповнолітні, але і малолітні особи». Заслуговує на увагу і положення КК Іспанії, в якому потерпілим при використанні в занятті жебрацтвом, поряд з малолітньою особою, визнається і недієздатна особа. Таке положення є досить обґрунтованим, оскільки рівень інтелектуального розвитку і розуміння факту вчинення злочину недієздатною особою в деяких випадках можна прирівнювати до рівня розвитку та факту розуміння вчинення злочину малолітньою дитиною. І термін «використання» в даному випадку буде обґрунтованим [191; 192].

Окрім нормативного забезпечення запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом варто зупинитися на такому інституті, як омбудсмен з прав дитини. Вказаний інституту успішно функціонує в багатьох державах і є позитивною складовою у захисті

загальних прав дітей. В Україні також функціонує уповноважений Президента України з прав дитини.

Запровадження інституту омбудсмана у справах дітей є серйозним кроком, який виражає відповідальність перед взятими на себе зобов'язаннями. Початком розвитку інституту омбудсмана стали ініціативи щодо створення відповідних комітетів при уряді (Норвегія), парламенті (Швеція) та міністерствах (Данія та Ізраїль). Завданням Омбудсмана у справах дітей в Ісландії, створеного у 1995 році згідно з актом «Про Омбудсмана» № 83 1994 року, є «покращення умов життя дітей, захист їх інтересів, потреб та прав», а також повноваження розслідувати справи проти організацій та окремих осіб, причетних до порушення прав, потреб та інтересів дітей. Орган функціонує незалежно, проте щороку подає звіти прем'єр-міністру [147]. У Гватемалі урядове відомство було створено наказом 1986 року з метою розслідування справ, пов'язаних із порушенням прав людини, а у 1990 році було запроваджено окрему інституцію, що спеціалізується на захисті прав дітей та сімей. Її завданням є підвищення поінформованості суспільства про права дитини, розслідування справ щодо порушення цих прав, проведення моніторингу державних організацій, що працюють в інтересах дітей, та вплив на законодавство та його приведення у відповідність із принципами Конвенції ООН про права дитини [146]. У Люксембурзі було прийнято закон про запровадження «правозахисного комітету» з метою впровадження прав дитини та соціального захисту дитинства. Цю інституцію було створено як запобіжний захід проти призначення окремої особи і зосередження нею у своїх руках надмірних повноважень. Дана структура (та її члени) є підзвітною парламенту. У 1989 році в Австрії Актом «Про соціальне забезпечення молоді» було ініційовано створення системи місцевих офісів омбудсманів, метою яких буде надання консультаційної допомоги та підтримки молоді до 18 років при

розгляді скарг про неналежне забезпечення освітою та надання соціального захисту.

Дещо інша модель виникла в Німеччині, де у 1987 році головою Бундестагу та парламентськими групами було створено Комісію у справах дітей (Kinder Kommission). Ця Комісія підпорядкована Комітету Бундестагу справах жінок та молоді і Комітету у справах сім'ї та громадян похилого віку та має представників від кожного з цих комітетів. Кожна з чотирьох парламентських груп призначила по одному уповноваженому від своєї групи і ці чотири уповноважених становлять Комісію. Їх мета – представляти інтереси дітей як у парламенті, так і за його межами, пропонувати напрям розвитку політики, що стосується дітей, та допомагати парламенту встановлювати їх пріоритети. Попри те, що правовий статус Комісії в парламенті не має чіткого визначення і як частина парламентського процесу не є незалежною від нього, вважається, що вона створила більше умов для розвитку політики, яка стосується дітей, ніж це було раніше [124].

У Фінляндії Маннерхеймська Ліга соціального захисту дітей запровадила у 1981 році офіс омбудсмана у справах дітей, щоб забезпечити дітей та молодь прямим інформаційним каналом та іншою необхідною їм допомогою. Його створення було відображенням поглядів Маннерхеймської Ліги на те, що діти не можуть мати прав без засобів їх законної реалізації. Омбудсман надає різні послуги, починаючи із забезпечення юридичних консультацій та закінчуючи представленням дітей у суді.

Підсумовуючи, зазначимо, що міжнародні нормативно-правові акти в цілому визначили напрям розвитку законодавства України у сфері захисту прав дитини та закріпили мінімальні стандарти щодо захисту прав дітей від економічної експлуатації. Для подальшого удосконалення законодавства України щодо недопущення економічної експлуатації дітей та приведення його у відповідність до вимог приближення до законодавства Європейського

Союзу вбачається за доцільне взяти за основу детально розроблені і апробовані Директиви Ради Європейського Союзу.

Зрозуміло, що самим нормативно-правовим забезпеченням запобігти використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом дуже складно, тому доречно дослідити міжнародний досвід запобігання цьому виду злочину ще й спеціально-кримінологічними та організаційно-управлінськими заходами.

Як зазначалося вище, сфера запобігання злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом вимагає від учених вивчення не лише вітчизняного досвіду запобігання таким злочинам, а і аналізу ефективних (best practices) зарубіжних практик подолання такого негативного явища як жебракування і використання дітей для жебракування. Позитивним на нашу думку у цьому плані може бути досвід Швеції у протидії жебракуванню, а отже виробленню на основі цього досвіду з урахуванням вітчизняних реалій власних спеціально-кримінологічних заходів.

Швеція це країна, що стала відомою за вдяки своєму соціально-демократичному устрою, щедра, багата країна, яка акцентує на рівності та декомунізації. Має післявоєнну історію масової трудової міграції, і використовує мультикультурний підхід до міграції [223]. Ліберальне законодавство до мігрантів призводить до того, що в Швецію з менш заможних країн Європейського союзу переміщаються представники ромської національності, які ведуть асоціальний спосіб життя, не працюють, і займаються жебрацтвом. За приблизними оцінками це 4000–5000 громадян ромської національності. Неконтрольована міграція ромів підняла шквал урядової діяльності і публічні дебати, щодо реформ у громадському порядку [216, с. 123].

Для боротьби із жебрацтвом у 2015 році коаліційний уряд Швеції прийняв пакет законодавчих актів під назвою «Боротьба із вразливістю та

жебрацтвом – ніхто не повинен просити». Однією із пропозицій, що лунала під час дискусій була заборона давати милостиню. Наприклад у опублікованому одним із самих відомих політологів Швеції Op-Ed (opposite the editorial page), викладена критика заборони жебрацтва. І поряд з цим пропонується криміналізація подавання милостині. Грунтуючись на принципах рівності та гідності, автор пояснює, що давати гроші жебракам є принизливим. Він стверджує, що ті хто дає гроші людям на вулиці, сприяють деградації, а не допомагають їм [224, с. 129]. Досить цікавий підхід на нашу думку. Він цілком корелюється із відомою тезою Джеймса Денем-Стюарта: «є попит буде і пропозиція». Результат дискусій призвів до того, що уряд закликав громадян Швеції не давати милостиню, а перераховувати кошти благодійним та неурядовим організаціям Румунії та Болгарії для створення належних умов проживання ромів у країнах походження. Наслідком дискусій в уряді Швеції стала так звана концепція «доброзичливе насилля», тобто використання примусових засобів для очищення держави від громадян, які є не бажаними для нього [224].

Окрім цього, саме у Швеції запроваджено дозвіл на жебракування. Щоб отримати відповідний дозвіл жебраки повинні або заповнити електронну форму онлайн, або звернутися до відділення поліції. Вартість дозволу складає 250 шведських крон (23 євро), крім того буде стягуватися адміністративний збір. Заявник повинен перебувати на території країни легально і мати шведський номер соціального страхування. Зрозуміло, що вказаний захід опосередковано стосується жебрацтва малолітніми дітьми, але певним чином його можна екстраполювати в Україні, щодо контролю за жебраками і категоричною заборонаю використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

У зарубіжних країнах по різному підходять до вирішення проблеми запобігання жебрацтву. У тому числі використанню для жебрацтва малолітніх дітей.

Наприклад в Індії жебрацтво було заборонено законом у різних юрисдикціях. У Канаді, провінція Онтаріо представила свій закон про безпечні вулиці у 1999 році, щоб обмежити конкретні види жебрацтва.

В Румунії Закон № 61 1991 року забороняє подавати милостиню у громадських місцях, людині, яка здатна працювати.

У Португалії прохачі зазвичай просять перед католицькими Церквами, на світлофорах або на спеціальних місцях у Лісабоні. У Португалії жебрацтво не являється протизаконним. Багато соціальних та релігійних установ підтримують бездомних людей, які просять милостиню. Португальське соціальне забезпечення зазвичай дає їм грошову субсидію на виживання.

В Німеччині та Австрії жебракування поділяється на дозволене «пасивне» та «агресивне». Агресивне жебракування полягає в тому, що жебрак активно чіпляється до перехожих, слідує за ними і нав'язливо випрошує гроші. У такому випадку воно карається штрафом 200–300 євро и конфіскацією коштів, що уже були зібрані. Це досить глобальна проблема, адже за даними німецької поліції до Мюнхену зі Словачії та Румунії щоденно приїжджають декілька автобусів з професійними жебраками, іноді з малолітніми дітьми. Щоденний дохід кожного із жебраків становить близько 150 євро. Запобігаючи цьому, влада Мюнхена заборонила жебракування у всіх пішохідних зонах міста, цьому прикладу послідували і ряд інших міст.

Громадяни деяких країн, що розвиваються, перестали подавати жебракам через занепокоєння, що жебраки, можуть використовувати ці гроші для придбання алкоголю чи наркотиків. Якщо люди бажають давати милостиню, це можна здійснити у вигляді подарункових карт або ваучерів на харчування чи будь-які послуги у не грошовій формі [218, с. 325].

Проблеми жебрацтва серйозно турбують Африканські країни. Наприклад в Танзанії органи державної влади вживають різні заходи для вирішення проблеми жебрацтва на вулицях, але як правило це заходи не

стратегічного рівня. Ці зусилля включають, відправлення вуличних жебраків до своїх домівок, реінтеграцію їх зі своїми сім'ями, де це можливо, доставку їх до центрів реабілітації. Таким чином міська влада намагається контролювати приплив вуличних жебраків у своїх районах. Проте оцінка таких зусиль свідчить, що більшість з них спрямовані на усунення симптомів жебрацтва, ніж на запобігання або усунення більш глибоких структурних причин цієї проблеми [215].

Зарубіжні вчені доходять висновку, що головною причиною жебрацтва є відносна легкість отримання грошових коштів. Що знову ж таки підтверджує тезу про необхідність проведення роз'яснювальної роботи серед громадян про те, що їх пожертви можуть мати негативні наслідки в довгостроковій перспективі [214, с. 72].

Ось як описує ставлення Е. Канта до жебраків L. Allais «Кант може сказати кілька різких слів про жебраків і про те, що не потрібно їм подавати. Він описує жебрацтво як «близьке до пограбування» і каже, що воно виявляє неповагу до себе. На думку Е. Канта, без абсолютного позбавлення від бідності зовнішня свобода бідних людей залежить від довільного вибору тих, хто має кошти. Але легітимність держави заснована на забезпеченні того, щоб жодна базова свобода не була підвладна довільному вибору іншого. Це означає, що у легітимній державі громадські структури повинні забезпечити беззастережне полегшення бідності. Задоволення ваших основних потреб за допомогою приватної благодійності ображає вас.

Аналіз напрацювань Е. Канта полягає у тому, що коли ви стикаєтеся з кимось у публічному просторі, і він просить у вас гроші для задоволення своїх основних потреб для виживання, вас просять вирішити суспільну проблему в приватному спілкуванні, і у вас немає законного способу зробити це» [213, с. 1]. Постійне подавання пожертви призводить до звикання і, зрештою, виникає залежність від сторонньої допомоги [4, с. 50].

Отже, одним із дієвих заходів на нашу думку може бути популяризація

серед громадян інформації про те, що не потрібно подавати милостиню. Адже саме факт легкої можливості отримати гроші від людей і мотивує таких осіб використовувати малолітніх дітей для жебрацтва. Розуміємо, що такий крок не є популярним у нашому суспільстві з огляду на те, що подавання милостині є явище, що історично склалось, а також викликане зубожінням значної частини населення. Наведений аргумент знаходить майже стовідсоткову (91 %) підтримку серед опитаних практичних працівників підрозділів ювенальної превенції (Додаток В).

Висновки до Розділу 1

Таким чином, необхідно зауважити, що соціальна політика будь-якої правової держави повинна бути зосереджена на створенні гідних умов життя та високого рівня добробуту не лише власних громадян, а й прийдешніх поколінь. Демографічна криза, яка на сьогоднішній день існує в Україні, нічого перспективного для нашої нації не віщує, саме тому державний механізм повинен сприяти як вихованню нового здорового покоління, так і збереженню генофонду.

Звертаючись до історико-правового аналізу захисту прав дітей зазначимо, що у праві Київської Русі не існувало норм, які б охороняли інтереси дітей. Свідченням цього може бути «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» (приблизно 1117 року видання), в якому правитель Київської Русі сформулював основні вимоги до дітей, що зводилися до беззастережної покори, послухання та вшанування старших. Варто зазначити, що тогочасне право не регламентувало і не передбачало відповідальності за втягнення у жебрацтво не своїх дітей.

Історико-правовий аналіз захисту дітей від примушування для зайняття жебрацтвом дозволив виявити стійку тенденцію нехтування правами дітей від найдавніших часів до кінця XIX – початку XX століття.

Аналіз вітчизняних історичних джерел дав змогу виявити природу походження дитячого жебрацтва. Особливого поширення дитяче жебрацтво і бродяжництво набуло після завершення Великої Вітчизняної Війни, що пов'язано з масовими випадками втрати дітьми рідних і близьких внаслідок воєнних дій. Тому можна вважати, що саме з того часу використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом стало розповсюдженим способом здобутку засобів для існування.

Система законодавства України, що здійснює охорону і захист прав дітей складається з чотирьох груп законодавчих актів. Основу цієї системи становить Конституція України, другу групу – складають спеціальні закони, сферою регламентації яких є саме права дітей, третю – утворюють інші акти конституційного законодавства, четверту групу – законодавчі акти суміжних галузей, якими регулюються сімейні відносини, освітні і моральні засади розвитку дітей.

Вагомим кроком на шляху впровадження міжнародних стандартів захисту прав дитини в національне законодавство України стало схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2017–2021 роки». Виконання зазначеної Програми дасть змогу удосконалити державну систему захисту прав та інтересів дитини, у тому числі дітей з інвалідністю, створити дружнє до дітей середовище в суспільстві відповідно до міжнародних зобов'язань, забезпечити доступність дітей до всіх видів якісної медичної допомоги починаючи з народження, забезпечити раннє виявлення соціальних проблем, запобігання порушенням прав дитини шляхом удосконалення системи соціальних послуг у територіальних громадах, модернізувати систему захисту прав та інтересів дітей, які вчинили правопорушення, шляхом удосконалення превентивних заходів. Крім того, Програма передбачає

здійснення моніторингу результативності та оцінювання ефективності заходів, що проводитимуться в її межах.

Варто зазначити, що особливого значення для запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом є запровадження кримінальної відповідальності за такі дії. Проте, у КК України норма (ст. 150¹), що передбачає відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом з'явилася лише у 2009 році і вже у 2011 році до неї внесено зміни. Водночас такі зміни мають незначний вплив на процес запобігання експлуатації дітей і використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, а переважна більшість проблем у сфері регламентації кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом взагалі залишилися поза увагою вітчизняного законодавця.

Окрім цього встановлено, що у разі порушення прав дитини в Україні передбачено такі види юридичної відповідальності: 1) адміністративно-правова; 2) кримінально-правова; 3) цивільно-правова.

Аналізуючи зарубіжний досвід регулювання запобіжної діяльності щодо жебрацтва, варто зробити висновок, що головною причиною жебрацтва є відносна легкість отримання грошових коштів. Що знову ж таки підтверджує тезу про необхідність проведення роз'яснювальної роботи серед громадян про те, що їх пожертви можуть мати негативні наслідки в довгостроковій перспективі. Тому в деяких країнах на законодавчому рівні заборонено вуличні пожертвування та милостиня. Враховуючи викладене вважаємо, що, одним із дієвих заходів запроваджених в Україні на нашу думку може бути популяризація серед громадян інформації про те, що не потрібно подавати милостиню. Адже саме факт легкої можливості отримати гроші від людей і мотивує таких осіб використовувати малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

Окрім цього слід зазначити, що незважаючи на досвід і рекомендації

європейського співтовариства, вітчизняне законодавство не використовує повною мірою потенціал заходів саме кримінально-правового характеру щодо запобігання злочинам, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ В УКРАЇНІ

2.1 Стан, структура і динаміка використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні

Одним із ключових завдань кримінології є вивчення ролі криміногенних та антикриміногенних факторів у їх формуванні та генезі через дослідження злочинних проявів. Доведено, що методологія науки кримінології дозволяє збільшити потенціал та реальні можливості ефективного запобігання злочинності [185, с. 246].

Кримінологія традиційно вважається комплексною наукою, що вивчає закономірності злочинності, особу злочинця, причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, форми та методи протидії таким негативним явищам. Зважаючи на глибоко теоретичну основу, кримінологія має значний теоретичний потенціал, адже її основним завданням є пошук ефективних шляхів запобігання злочинам [48].

Як зазначає О. Г. Кальман кримінологічна характеристика будь-яких злочинів відображає склад злочинності, її соціальний портрет [92, с. 109]. Таке досить спрощене розуміння кримінологічної характеристики дає початкове уявлення про складну кримінологічну категорію, яка має досить поширене використання не лише в наукових дослідженнях, присвячених вивченню злочинності. Принагідно необхідно відзначити, що кримінологічна наука так і не виробила єдиного погляду на зміст та структуру кримінологічної характеристики злочинів.

Більш детально зміст кримінологічної характеристики злочинів розкриває О. М. Литвинов, зазначаючи, що вона складається із виявлених

ознак, що у сукупності та взаємозв'язку представляють її структуру. При цьому поіменований учений виділяє такі групи елементів кримінологічної характеристики:

- дані, які характеризують кримінологічну ситуацію вчинення злочину (статистична поширеність злочинів; дані про соціальні умови (обстановку) злочину (соціально-політична; соціально-економічна; час; географія; соціальне середовище тощо));

- кримінологічно значимі ознаки злочину (дані про предмет злочинного посягання, дані про особу злочинця, мотив та мету злочину; дані про особу потерпілого);

- ознаки, які визначають специфіку діяльності із попередження злочинів (причини злочинів; наслідки злочинів; механізм злочину; обставини, що сприяють злочинам) [121, с. 584].

Виходячи з наведеної структури, у першому підрозділі визначимо стан, структуру і динаміку цих злочинів. Соціально-економічні та політичні перетворення, які переживає Україна, мають негативний дестабілізуючий вплив як на злочинність в цілому, так і стан, динаміку злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Негативні соціально-економічні тенденції сприяють збільшенню кількості досліджуваних злочинів, що не може не викликати занепокоєння.

Важко сперечатись із твердженням І. В. Дегтярьової, що забезпечення прав дитини належить до глобальних проблем сучасності, у вирішенні якої зацікавлена вся світова спільнота. Глобальність означеної проблеми пояснюється визначною роллю підростаючого покоління в гарантуванні життєздатності суспільства та прогнозування його майбутнього розвитку [53, с. 246]. Жебракування, як антисуспільна поведінка нажаль спостерігається майже у всіх країнах світу, особливо в тих, що розвиваються [217, с. 21].

Головним елементом предмету кримінології є злочинність – як історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, яке являє собою сукупність

усіх злочинів, вчинених у країні за певний період. Вказана сукупність вимірюється такими кількісно-якісними показниками, як стан, рівень, структура, динаміка, характер і географія [113, с. 4].

Вимірювання злочинності здійснюється шляхом збирання, обробки та накопичення статистичних показників за формами державної статистики. Відповідно реєстрація та накопичення інформації щодо злочинних проявів є однією із функцій правоохоронних органів [140, с. 156].

Якісні показники злочинності характеризують внутрішні особливості цього явища, закономірності її розвитку і визначаються в розрахунку на одиницю сукупності. До якісних показників відносять структуру злочинності, характер злочинності та географію злочинності.

Відповідно до теоретичних постулатів кримінології, структура злочинності являє собою якісну ознаку, що характеризує її внутрішню будову як співвідношення між групами (видами) злочинів, які можна аналізувати за кримінально-правовими, соціально-демографічними або кримінологічними критеріями [112].

Кримінально-правовий критерій структури злочинності характеризує злочини за такими показниками:

– ступінь тяжкості – відповідно до законодавчо закріпленої класифікації (ст. 12 КК України), злочини, пов'язані з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, належать до злочинів середньої тяжкості та тяжких. За результатами вивчених вироків ми отримали такі показники ступеня тяжкості використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. 12 (10,1 %) осіб вчинили вказаний злочин повторно, або раніше вчиняли один зі злочинів, передбачених статтями 150¹, 303, 304 КК України, 8 (6,7 %) осіб використовували чужу малолітню дитину для заняття жебрацтвом, 1 (0,8 %) особа застосовувала фізичний чи психічний примус. Таким чином, відповідальність за вчинення злочину в таких формах передбачена ч. 2 ст. 150¹ КК України. Із загальної сукупності виявилось 3 (2,5 %) особи, яким

було інкриміновано вчинення вказаного злочину організованою групою, це виявився єдиний приклад із понад 100 вивчених вироків. Решта вивчених злочинів за ступенем тяжкості 95 (79,8 %) є злочинами середньої тяжкості.

Наступним критерієм оцінки структури злочинів є спрямованість. Тобто їх класифікація за родовим об'єктом. Досліджуваний злочин поміщений законодавцем у розділ III Особливої частини КК України «Злочини проти волі, честі та гідності особи». Проте в наукових публікаціях з цього приводу точиться певна дискусія.

Так, І. В. Дегтярєва зазначає, що злочин, передбачений ст. 150¹ КК України, є багатооб'єктним [51, с. 227]. Так, родовим об'єктом злочинів, що закріплені в розділі III Особливої частини КК України, є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю, честь та гідність людини, у нашому випадку – малолітньої дитини.

Проте у спеціальній літературі з цього приводу зазначається, що малолітні діти відповідно до своїх розумових здібностей не здатні повною мірою усвідомлювати такі цінності, як честь та гідність. А отже, слушною є позиція вчених, що кримінально-правовий захист таких цінностей, як честь та гідність малолітньої дитини, не є досить обґрунтованим [51, с. 227]. Додатковим аргументом на користь вказаного твердження може бути те, що злочин, передбачений ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність», закріплений у розділі XII Особливої частини КК України «Злочини проти громадського порядку та моральності».

Отже, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом більше впливає на нормальний фізичний та моральний розвиток малолітнього, ніж на його честь та гідність. Незважаючи на дискусійність цього питання, злочин, передбачений ст. 150¹ КК України, є злочином проти волі, честі та гідності особи.

Важливим критерієм структури злочинів є форма вини. Досліджувані злочини мають умисну форму вини. Певне уявлення про структуру злочинів дає

також мотиваційна спрямованість злочинів. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом належить до корисливих злочинів. Винність обвинуваченого і мотиви вчиненого злочину входять у предмет доказування по кожному кримінальному правопорушенню [453, с. 190]. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом не є виключенням. Вивчені вироки засвідчили, що при визначенні вини суди визнають, що всі обвинувачені діють умисно з корисливих мотивів. Проте понад 90% осіб вчинили такий злочин у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем та несприятливими життєвими обставинами.

У спеціальній кримінологічній літературі зазначається, що характеристика злочинності як негативного соціально-правового явища була б неповною без розгляду її наслідків, основним критерієм яких є «ціна» злочинності [86, с. 69].

До основних складових «ціни» злочинності, на думку О. М. Джужі та Ю. Ф. Іванова, належать:

- кримінально-правові наслідки злочинів, які є в багатьох випадках обов'язковим елементом їхнього складу (матеріальна, моральна, фізична шкода конкретним громадянам);

- шкода, що заподіюється злочинами за межами їхнього складу (прямі та непрямі наслідки);

- соціальна реакція на злочинність, боротьба з нею (витрати на утримання правоохоронних органів, на заходи боротьби зі злочинністю тощо) [86, с. 69]. Аналогічної думки дотримується Н. В. Сметаніна, зазначаючи, що ціна злочинності є одним із важливих елементів характеристики злочинності. Вказана авторка вважає, що ціною злочинності є прямі та побічні витрати фізичного, матеріального, морального, духовного характеру, яких зазнає держава і суспільство внаслідок вчинення злочинів, а також сукупні активи злочинних угруповань і їх витрати на підтримку своєї злочинної діяльності [180, с. 156].

Незважаючи на те, що проблема ціни злочинності має неабияку актуальність, методика повного виміру реальної «ціни» злочинності, як вказують О. М. Джужа та Ю. Ф. Іванов, поки що розроблена недостатньо [86, с. 69].

Що ж стосується злочинів, пов'язаних із використанням малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, то вказана проблема є надактуальною. Адже досліджуваний злочин посягає на нормальний фізичний, духовний та моральний розвиток дитини, що почасти тягне за собою тяжкі наслідки у вигляді відставання дітей у духовному та психічному розвитку від однолітків тощо.

Цілком справедливо зазначає Н. В. Сметаніна, «що соціальні наслідки злочинів живуть набагато довше, ніж самі злочини. Вони мають деструктивний вплив на суспільство, руйнують різноманітні сфери життя та діяльності людей, духовну культуру суспільства» [181, с. 209]. Оцінити збитки від вчинення злочину, що нами вивчається, вкрай важко. Проте залишати поза увагою науковців це питання не можна.

Отже, визначення методики оцінювання збитків від злочинів, пов'язаних з використанням малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, може бути предметом окремого дослідження.

Наступний якісний показник злочинності – це її географія. Географія злочинності відображає просторовий та часовий розподіл злочинів (місця злочину, місця проживання злочинця) в світі, країні, регіонах, та типах населених пунктів. Окрім того, вона з'ясовує вплив соціального середовища того чи іншого регіону на рівень та характер злочинності, встановлює межі та напрямки переміщень злочинців, а також вивчає регіональні відмінності в реакціях на злочинність [112]. Проблеми географії злочинності є малодослідженими, серед комплексних наукових досліджень, присвячених географії злочинності, можна відмітити науковий доробок А. М. Бабенка [11].

Моніторинг Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) дає можливість проаналізувати обвинувальні вироки, винесені судами України за ст. 150¹ КК України, та узагальнити географію досліджуваного злочину. Рішення судів вивчалися з 2009 по 2018 роки. Найбільша кількість вироків, починаючи з 2009 року, обліковано в Закарпатській області – 60 обвинувальних вироків, винесених стосовно 62 осіб. Означене і обумовило вибір теми дисертаційного дослідження, адже Закарпатська область є лідером по використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. Решта областей характеризуються такими показниками досліджуваних злочинів: Львівська – 7; Дніпропетровська – 7; м. Київ – 6; Донецька – 5; Сумська – 4; Волинська – 5; Вінницька – 3; Запорізька – 1; Чернівецька – 3; Івано-Франківська – 3; Одеська – 1; Полтавська – 1; Харківська – 3; Рівненська – 3; Тернопільська – 3; Черкаська – 2. Всього нами вивчено 117 обвинувальних вироків, винесених за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом стосовно 119 осіб [47, с. 182].

Характерним є те, що ряд регіонів України не мають жодного вироку за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Принаймні вони не обліковані в ЄДРСР. Це такі області, як Луганська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Житомирська, Хмельницька, Чернігівська [47, с. 183].

Кримінологи з позиції вивчення досвіду роботи правоохоронних органів зазначають, що нерівномірність у стані, динаміці та структурі розподілу злочинності пояснюється:

- конкретними соціальними умовами певного регіону;
- економічною його характеристикою;
- національним складом і структурою населення;
- послабленням соціального контролю за поведінкою людей;
- рівнем культурно-виховної роботи, організації дозвілля та побуту населення;

– рівнем організації роботи в боротьбі зі злочинністю тощо [86, с. 70].

Незважаючи на те, що регіони Західної України за рівнем злочинності виглядають більш привабливо відносно інших, і за даними А.М. Бабенка за рівнем інтенсивності злочинності належать до першого класу з низькою кримінальною зараженістю, з середньою інтенсивністю злочинності (від 30 до 51 злочинців на 100 тис. населення) [12, с. 18], ми відмічаємо, що Закарпатська область за винесеними вироками за ст. 150¹ КК України є лідером, і пов'язано це з національним складом і структурою населення цього регіону, а також соціально-економічними умовами його розвитку.

Важливу роль, як зазначає І.О. Топольскова, у збільшенні кількості злочинів на регіональному рівні «...відіграють і такі фактори, як історичний процес формування територіальної спільноти людей, культурного генофонду населення даного регіону. Актуальність цієї проблеми зумовлюється тим, що культура служить першоосновою розвитку моральності та правосвідомості громадян, її рівень прямо та через систему опосередкованих факторів впливає на стан злочинності й особистісні характеристики злочинців» [188, с. 81].

Така умова нерівномірності досліджуваних злочинів, як рівень організації роботи по боротьбі зі злочинністю, на нашу думку, свідчить, що в ряді регіонів України за цим напрямом взагалі не здійснюється будь-яка робота.

Низьким рівнем боротьби зі злочинами, пов'язаними з використанням малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, відзначається м. Київ. Така теза підтверджується кількістю вироків, що містяться в ЄДРСР та постійними повідомленнями в засобах масової інформації про кількість громадян ромської національності, що відвідують столицю в літній період. Основна маса таких осіб концентрується на столичному залізничному вокзалі та на Лисій горі і повсякденною діяльністю таких осіб є жебракування у тому числі з використанням малолітніх дітей.

З цього приводу варто звернутись до історичних витоків протидії жебрацтву. Так, О. Ю. Зубкова у своїй роботі зазначає, що в радянські часи намітилась тенденція до соціальної ізоляції і витіснення жебраків з того чи іншого регіону. Жебраки сприймалися не як соціальна проблема, а як неприємний баласт, від якого найкраще просто позбутися. Тому міська влада прагнули перш за все відправити жебраків в інші регіони, діючи за принципом «геть з – очей». Звичайна практика, коли затриманим за жебрацтво видавалася одноразова допомога на придбання залізничних квитків для проїзду до місця проживання, а самі вони повинні були дати письмове зобов'язання більше не займатися жебрацтвом. В результаті жебраки просто переміщалися по країні, причому за державний рахунок [83, с. 300].

На нашу думку, відсутність показників реальної боротьби з такими злочинами, як використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом в містах мегаполісах, свідчить саме про такий підхід, як наводить О. Ю. Зубкова. Від представників ромської національності, як потенційних жебраків працівники правоохоронних органів намагаються позбутися адміністративним шляхом – вигнанням з місць їх зосередження. Такі напівзаходи проблему не вирішують, а скоріше її продукують. Малолітні та неповнолітні діти, що постійно перебувають з батьками із року в рік спостерігають за їх поведінкою і злиденне ремесло отримують «у спадок» [82, с. 232].

Аналогічно можна вказати і на такий регіон, як Одеська область. Наприклад, К. Andriotis вивчав проблеми жебракування в курортних містах (Греція) і дійшов висновку, що жебраків привертає саме наявність туристів, які можуть охоче давати милостиню [214, с. 64–73]. Проте результати вивчення вироків облікованих в ЄДРСР показують відсутність кримінальних проваджень, окрім одного вироку за ст. 150¹ КК України. Наведене може

також вказувати про недоліки в роботі правоохоронних органів з протидії таким злочинам.

В аспекті географії досліджуваного злочину здавалось би, що військові дії в Донецькій та Луганській областях, як вважає низка вчених, повинні були призвести до зростання кількості злочинів, пов'язаних з використанням дітей для жебракування. Такої думки дотримуються О. М. Обушенко та С. Г. Кулик [116]. Зазначаючи, що через неможливість працювати та отримувати гідну оплату праці (або хоч якусь) дорослі все частіше використовують власних дітей для заняття жебрацтвом [144, с. 90].

Проте результати нашого дослідження свідчать, що у ЄДРСР станом на вересень 2018 року відсутні вирокі за ст. 150¹ КК України, винесені в Луганській області і в межах середнього показника зафіксовано вироків за вказаною статтею в Донецькій області. Наведене може свідчити про недоліки роботи правоохоронних органів у цьому напрямі. Для порівняння, за даними І. В. Топольскової, у 2002 році тільки в Луганській області виявлено 61 випадок втягнення неповнолітніх їхніми батьками в заняття жебрацтвом [188, с. 95] і тільки одну особу за 2001–2002 роки було притягнуто до кримінальної відповідальності із призначенням покарання у виді позбавлення волі за втягнення в жебрацтво [188, с. 96].

Тоді як Закарпатська область, як до 2014 року, так і після, посідає лідируюче місце за кількістю вчинених злочинів за ст. 150-1 КК України. Окрім цього, результати вивчення вироків засвідчують, що третина обвинувачених, що притягнуті до відповідальності за використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, є вихідцями із Закарпатської області, а за національністю – румами.

Німецький кримінолог Г. Й. Шнайдер ввів у науковий обіг таке поняття, як «топографія злочинності». Його зміст полягає в тому, що для надання кримінологічної характеристики злочинності вивчається місце вчинення злочину – парки, магазини, вокзали, ринки тощо [209]. Вивчення

наукових праць, присвячених дослідженню кримінологічних проблем використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, засвідчило, що поняття «топографія злочинності» та її характеристика не розглядаються вченими взагалі. До певної міри ми намагалися заповнити цю прогалину. Таким чином, за результатами вивчення вироків встановлено, що місце вчинення злочину має певне значення при його вчиненні з огляду на мету, яку переслідували суб'єкти злочину.

Отже, встановлено, що по 36 (30,3 %) злочинів вчинено на ринках та зупинках громадського транспорту, вокзалах. Ці місця вчинення злочинів згадуються у вироків у більшості випадків, і пов'язано це з тим, що головна мета використання малолітньої дитини – це здійснення психологічного впливу на сторонніх осіб, викликання в перехожих жалю та милосердя, щоб перехожі давали їм гроші тощо. Меншою мірою місцями вчинення злочинів були церкви – 26 (21,9 %) випадків, 12 (10,1 %) – торгові та розважальні центри і найменше – будинки, квартири – 9 (7,6 %). Це пояснюється тим, що переважно люди не охоче допомагають тим, хто ходить по будинкам, керуючись перш за все заходами безпеки (боячись відкривати незнайомим людям).

Певний інтерес для попереджувальної роботи, на нашу думку, становить пора року вчинення такого злочину. Нами встановлено відносно незначну залежність інтенсивності цього злочину від пори року, хоча і простежується їх збільшення в літній період – 52 (43,7 %) від вивчених, найменше таких злочинів вчинялося в осінній період – 16 (13,4 %) і майже порівну взимку та навесні – 25 (21 %) та 26 (21,9 %) відповідно.

Натомість у своєму монографічному дослідженні І. В. Басиста та С. О. Розкошинська, яке присвячене особливостям доказування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом встановили, що факт вчинення таких злочинів у переважній більшості проявляється у денний час доби, зокрема тенденційні сплески переважають у ранкові години 8.00–10.00 год.

(24 %) та вечірні години 17.00–20.00 год. (42,8 %). На переконання авторів, така часова тенденція не є випадковою, адже пов'язана із значними скупченнями людей у так звані «години пік», коли переважна більшість громадян направляється до місця роботи або ж додому [16, с. 35].

Кількісні та якісні показники злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, отримані нами з офіційних джерел. Це єдині звіти про кримінальні правопорушення за відповідні роки (2013–2019), що готуються Генеральною прокуратурою України (далі – ГПУ). Форму підсумкового статистичного обліку затверджено наказом ГПУ від 23 жовтня 2012 року № 100. Окрім цього, з метою порівняння, використовувалися вирoki з ЄДРСР, відомості з наукових джерел тощо [47, с. 184].

У зв'язку з тим, що кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом запроваджена в Україні з 15 січня 2009 року Законом № 894-VI, таким чином, відображення в офіційній статистиці розпочинається лише з 2009 року.

Так, за статистичними даними, у 2009 році вчинено 30 злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Уже у 2010 році таких злочинів вчинено 81. Таку різницю можна пояснити насамперед тим, що криміналізація використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом відбулася на початку 2009 року, а отже органи досудового розслідування лише починали працювати в напрямі притягнення до відповідальності таких осіб. У 2011 році за ст. 150¹ КК України до кримінальної відповідальності притягнуто 77 осіб [52, с. 149].

Здійснюючи аналіз наукових публікацій, присвячених вивченню проблем кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, ми знаходимо посилення вчених на аналіз майже 200 архівних кримінальних справ [203, с. 431]. Проте вивчення ЄДРСР свідчить про відсутність такої кількості справ, навіть станом на 2019 рік.

У 2012 році за ст. 150¹ КК України органами внутрішніх справ було розкрито 43 злочини. Із них 27 – за ч. 1 ст. 150¹ КК України та 16 – за ч. 2 відповідно [81].

Аналіз досліджуваних злочинів свідчить, що динаміка їх вчинення за останні десять років характеризується хвилеподібними коливаннями, найвище значення амплітуди яких припадає на 2010 рік – 81 злочин, а найнижче – на 2017 рік – 5.

Так, за даними єдиного звіту про кримінальні правопорушення, у 2013 році обліковано 41 злочин за ст. 150¹ КК України, за 38 із них особам вручена підозра [65]. У 2014 році обліковано 53 кримінальні правопорушення за ст. 150¹ КК України [66]. У 2015 році обліковано 12 кримінальних правопорушень [67]. У 2016 році обліковано 14 кримінальних правопорушень [68]. У 2017 році обліковано 5, у 2018 році – 7 кримінальних правопорушень [69; 70], за 2019 рік обліковано 7 злочинів [71]. Отже, 2017–2019 роки характеризуються майже потрійним спадом кількості облікованих злочинів, вчинених за ст. 150¹ КК України [69] (Додаток Г. Табл. Г 2.1.)

Динаміка злочинності досить чітко простежується і піддається відповідній оцінці при аналізі статистичних даних за більший проміжок часу, ніж за один рік. У такому випадку більш чітко можна виявити та зафіксувати закономірності злочинів, а також тенденції їх розвитку [107, с. 324].

Якщо порівняти динаміку злочинності в Україні за 2010–2016 роки, то спостерігається приріст злочинності по відношенню до 2010 року на 270 тис. злочинів. Указаний приріст злочинності В. М. Бесчастний пояснює низкою правових та організаційно-управлінських рішень, які були прийняті у 2012 році, серед яких превалюють зміни у реєстраційній процедурі, що застосовується до фіксації заяв і повідомлень про вчинені злочини, а також новий процесуальний порядок реагування на них з боку правоохоронних органів, встановлені КПК України [19, с. 208].

Проте немає раціонального пояснення зменшенню кількості злочинів, пов'язаних з використанням малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. Адже на тлі такого зростання загальнокримінальної злочинності має зростати і кількість злочинів, вчинених за ст. 150¹ КК України.

Можна виділити одну досить об'єктивну обставину, яка пояснює зниження кількості облікованих злочинів за ст. 150¹ КК України. Це реформа органів внутрішніх справ, яка відбулася у 2015 році. На нашу думку, не повною мірою виважені кроки з реформування органів внутрішніх справ призвели до відтоку значної кількості професіоналів, у тому числі і з підрозділів кримінальної міліції у справах дітей. Це позначилось на ефективності виявлення та розкриття злочинів цієї категорії. Латентність таких злочинів досить висока, при тому, що даний вид злочинів не є прихованим, а отже фактично є таким, що легко фіксується [47, с. 185].

Однією із причин зменшення виявлених злочинів, на нашу думку, є те, що необхідно мати належну доказову базу, яка свідчитиме про те, що використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом мало неодноразовий та систематичний характер. Характерним може бути приклад, наведений у засобах масової інформації.

Так, наприклад, у 1999 році у м. Москва було порушено лише дві кримінальні справи за втягнення дітей в жебрацтво, у 2000 році було виявлено ще вісім таких фактів [186]. З цього приводу вірно зазначає С. О. Пришляк, що детальна розробка методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, є актуальним завданням української криміналістичної науки [153, с. 187]. Одним із джерел отримання доказової інформації можуть бути малолітні діти. Проте, як зазначає С. О. Пришляк практично у 50 % вивчених нею кримінальних провадженнях (кримінальних справ) малолітні потерпілі відмовлялись давати показання чи відповідати на запитання слідчого [154, с. 267].

Вивчені вирокі показують, що в переважній більшості виявлені злочини не характеризуються «професійним жебракуванням». Хоча серед вказаного виду злочинів також існує стратифікація.

Умовно можна виділити такі їх види:

– професійні жебраки. Як правило, це особи, які мають власне житло, певний дохід, проте жебракування для них є основним доходом, досить часто вони використовують статус переселенців, учасників бойових дій тощо (серед вивчених вироків виявлено понад половину таких осіб, переважна більшість – 90 % – є представниками ромської національності);

– алкоголіки, наркомани, особи без визначеного місця проживання – категорія осіб, які не бажають працювати, а використовують малолітніх дітей із метою отримання постійних коштів, для придбання спиртних напоїв, тютюну, наркотиків (за результатами вивчення вироків встановлено, що обвинувачені, як правило, не вживають наркотичних речовин, проте є частина таких, що зловживають спиртними напоями);

– третя категорія – це вимушені жебраки. Це найменша за кількістю група. Її представники, як правило, – малозабезпечені в силу об'єктивних обставин, вимушені використовувати своїх дітей для жебракування, соціально незахищені верстви населення (за результатами аналізу вироків до вказаної категорії можна віднести не більше 3 %).

Так наприклад І. О. Топольськова класифікувала осіб, які використовують малолітніх дітей для заняття жебрацтвом за чотирма групами:

1) ватажки – молоді люди 18–25 років, які групують навколо себе підлітків переважно для виконання дрібних доручень, спільного проведення часу, розпивання спиртних напоїв, вживання наркотиків, учинення корисливих злочинів;

2) рецидивісти – раніше судимі особи старше 25 років. Відбувши покарання, вони намагаються встановити втрачені соціальні зв'язки і найкраще це вдається з неповнолітніми;

3) організатори злочинних груп – особи часто є вихідцями з категорії раніше судимих, з усталеними антисуспільними поглядами;

4) утриманці – родичі (найчастіше, батьки) неповнолітніх, деградовані особи, які живуть переважно за рахунок антисуспільних занять підлітків [187, с. 45].

О. Ю. Зубкова досліджуючи портрет радянського жебрака 1950-х років зазначає, що провести чітку межу, що відокремлює вимушене жебрацтво від професійного, досить складно. Іноді досить було вирішити питання з пенсією, і людина припиняла займатися жебрацтвом. Але частіше тривала звичка до жебрацтва закріплювалася у вигляді стійкого способу життя, а прохання милостині ставало головним способом життєзабезпечення, тобто, свого роду «професією», яка вимагала сил, спеціальних навичок і приносила вагомий дохід. Тому було б не зовсім коректним відносити всі випадки постійного жебрацтва до його професійної різновидності: люди, які перебувають за межею бідності, не мають можливості вибратися з убогості, а також залежні від алкоголю, які випрошують копійки на випивку, не були в строгому сенсі слова професійними жебраками [82, с. 232].

Наука кримінології доводить, що жебрацтво породжує численні негативні соціальні наслідки, серед яких найнебезпечнішим можна вважати те, що жебрацтво породжує жебрацтво [120, с. 17]. Це соціально негативне явище продукує збільшення кількості людей, схильних до жебрацтва, адже жертви жебрацтва – малолітні діти, стають соціально та педагогічно занедбаніми, не відвідують заклади загальної середньої освіти, мають низький рівень знань. У подальшому це призводить до того, що діти наслідують своїх батьків.

У таких умовах виростають цілі покоління, які фактично не здатні до нормального самостійного життя. Жебракування чинить негативний вплив на існування інституту сім'ї та розвиток дітей. Спотворена система моральних цінностей у таких дітей призводить до того, що вони найбільше схильні до асоціальної поведінки. Початковим етапом є аморальний вчинок, а у кінцевому результаті – вчинення злочину.

Як зазначає Н. В. Чернова «...майбутнє будь-якої держави не в останню чергу залежить від демографічної ситуації в ній. У зв'язку із цим ні в кого не повинно виникнути сумнівів стосовно посиленої кримінально-правової охорони дітей від будь-яких форм експлуатації, у тому числі і використання для зайняття жебрацтвом» [203, с. 431]. Проте, на нашу думку, криміналізація цього виду суспільної поведінки навряд чи суттєво вплинула на зменшення кількості випадків використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. Основний акцент необхідно зосереджувати на загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходах запобігання, про що йтиметься в наступних підрозділах дослідження.

2.2 Характеристика особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом в Україні

Вивчення особи злочинця є традиційним для науки кримінології. На думку В. М. Кудрявцева, правопорушник з його свідомістю та волею виступає центральною ланкою, що пов'язує причину та наслідок [115, с. 10]. Потреба у вивченні особи злочинця визначається тим, що злочин є актом свідомої поведінки людини, яка у свою чергу зумовлюється сутністю і особливостями особи, яка обирає таку форму поведінки. Особа злочинця, що вчиняє злочини, пов'язані з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, не є винятком.

Наявні наукові дослідження, присвячені вивченню особи злочинця, що вчиняє злочини, пов'язані з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, є недостатніми. Перш за все у зв'язку з тим, що проводились на незначній емпіричній базі. Так, наприклад І. В. Дегтярьова у своїй праці проаналізувала кримінальні справи, за якими до відповідальності було притягнуто 50 осіб, що займалися використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом [52]. Вказана авторка проаналізувала кримінальні справи, порушені в період 2009–2010 років.

У нашому дослідженні ми ставимо за мету проаналізувати вироки, винесені за вчинення використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом за останні п'ять років з урахування регіонального аспекту, а також впливу на стан та динаміку цього злочину соціально-економічних та політичних змін, що відбулися в Україні за останні роки.

Як зазначає С. І. Халимон, кримінологічне вивчення особи злочинця здійснюється головним чином для виявлення і оцінки тих її властивостей і ознак, які породжують злочинну поведінку, з метою запобігання вчиненню нових злочинів [200, с. 75].

Приступаючи до вивчення особи злочинця, що вчиняє злочини, пов'язані з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, ми не можемо обійти увагою понятійний апарат, і маємо проаналізувати один із ключових термінів – поняття особи злочинця. Традиційно у кримінологічній літературі проблеми особи злочинця викликають підвищену дискусійність. Адже особистість, як зазначає Г. М. Резник, є найбільш складним об'єктом для будь-якої галузі знань. Вона не «вміщується» повністю в жодну наукову дисципліну. Кожна наука має свій «образ», і відповідно до нього дає своє визначення особистості. Поняття особистості в соціології, психології, етиці, естетиці тощо суттєво відрізняються одне від іншого [171, с. 29].

Проблема особи злочинця, на думку Г. А. Аванесова, є ключем до розуміння сутності злочинності [1, с. 254]. Особа злочинця – людина, що

винно вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, яка характеризується сукупністю соціально-психологічних властивостей, котрі в поєднанні із зовнішніми умовами і обставинами впливають на її злочинну поведінку [104, с. 104].

Одвічна проблема соціального і біологічного в особі злочинця не знаходить свого вирішення і сьогодні. Незважаючи на високий розвиток науки, немає обґрунтованих досліджень, які дозволяли б однозначно прогнозувати вчинення злочину конкретною особою. Рівно як принцип презумпції невинуватості забороняє розглядати окрему особу як «особу злочинця», незважаючи на те, що їй можуть бути притаманні значна кількість негативних характеристик (властивостей). Проте справедливості заради, ймовірність вчинення такою особою злочинів зростає.

О. М. Джужа особу злочинця, як складову науки кримінології, визначає як систему демографічних, соціально-рольових, психологічних, кримінально-правових властивостей суб'єктів злочинів, а сам злочин – як акт вольовий, свідомо обраний результат складного процесу, в якому зовнішні чинники діють не безпосередньо, а переломлюючись через внутрішні фактори [57, с. 4].

Проаналізований масив спеціальної юридичної літератури дає можливість умовно виокремити два основні підходи до визначення поняття особи злочинця. Перший полягає у тому, що «особа злочинця – це особистість людини, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене законом під загрозою кримінальної відповідальності» [123, с. 16]. Досить коротке і влучне тлумачення, проте воно, на нашу думку, більше послуговує кримінально-правовій науці, аніж кримінології однією з функцій, якої є прогностика.

Другий підхід до розуміння особи злочинця полягає в тому, що під такою особою розуміють сукупність соціальних та соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків і відношень, що характеризують особу, яка

винна у порушенні закону в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її антисуспільну поведінку [175, с. 4].

Зазначений підхід із практичної площини є найбільш виваженим, перш за все це дає можливість до певної міри пояснювати причини злочинної поведінки. Окрім цього, з'ясування негативних властивостей особи злочинця за кількісними і якісними показниками нестиме прогностичну функцію, що даватиме можливість прогнозувати її злочинну поведінку. Відомо також, що знання негативних властивостей особи злочинця дає можливість визначати найбільш ефективні засоби впливу на особу з метою її виправлення.

Складна і багатоаспектна проблема особи злочинця буде дискутуватись у кримінологічній науці і далі [171, с. 42].

Кримінологічна характеристика особи злочинця, як правило, складається із соціально-демографічних, кримінально-правових та інших даних. У зв'язку з цим зазначимо, що характеристика особи злочинця, що вчиняє використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, матиме схожу структуру. Варто пам'ятати, що особа злочинця являє собою збірний образ осіб, які вчинили злочин. Тобто з цього випливає, що «особа злочинця» є умовним поняттям, за яким не стоїть конкретна жива особа. Аналіз узагальнених даних про особу злочинця дає можливість формувати типовий портрет такого злочинця.

Отже, для формування типового портрету особи злочинця, що вчинила злочин, пов'язаний з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, ми намагалися виокремити такі ознаки: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, морально-психологічні. Як вже зазначалося вище, емпіричною базою дослідження є вирокі, винесені судами України, починаючи з 2009 року, що внесені до ЄДРСР, у кількості 117 вироків, винесених щодо 119 осіб. У процесі аналізу ми будемо здійснювати порівняння з результатами, які отримала І. В. Дегтярьова, що

дасть можливість простежити певні тенденції та на цій основі надати практичні рекомендації [42, с. 73].

Соціально-демографічні ознаки особи злочинця складаються із таких елементів: вік, стать, громадянство, національність, освіта, сімейний стан, наявність дітей, місце проживання, житлові умови, рід занять.

За віковою ознакою суб'єкти злочинів розподілились наступним чином. Від 18 до 24 років – 11 (9,2 %) осіб; від 25 до 29 – 41 (34,5 %), від 30 до 40 – 51 (42,9 %), від 41 до 50 – 10 (8,4 %), старше 50 років – 6 (5 %) осіб. Серед осіб, яким було 50 і більше років, практично всі були бабусями дітей.

Із наведеного можна зробити висновок, що найбільша частка осіб, що вчиняють такий злочин, за віковими характеристиками є найбільш продуктивна та працездатна група – від 25 до 50 років (85,8 %). Тобто це цілком здорові, фізично розвинені особи, які мають можливість отримувати освіту, спеціальність, матеріальні ресурси, проте їх основним видом діяльності є жебракування [42, с. 74].

Як зазначає В. А. Козак, на практиці цілком можливі випадки, коли неповнолітні батьки використовують власну дитину для заняття жебрацтвом [98, с. 175]. У процесі вивчення вироків стосовно осіб, що використовували малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, нами не встановлено осіб, які б на час вчинення злочину були неповнолітніми. Проте, дійсно виключати таку можливість не можна, з огляду на те, що значна частина (понад 53%) обвинувачених за національністю є ромами, а ця національність характеризується тим, що дівчата досить рано починають статеве життя.

Наступною важливою ознакою, що характеризує особу злочинця, є стать. Як уже зазначалося нами вище, особа злочинця, що використовує малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, має «жіноче обличчя». Це також підтверджується і результатами дослідження І. В. Дегтярьової [52, с. 149]. Отримані нами результати практично співпадають із попередніми: так, 110

(92,4 %) осіб є жінками і лише 9 (7,6 %) виявились чоловіками (як правило, це були співмешканці матері дитини, у двох випадках – родичі).

Аналізуючи статеву ознаку кримінологічної характеристики особи злочинця, І. В. Дегтярьова доходить висновку, що це пов'язано з негативними соціально-економічними процесами, що відбуваються сьогодні в Україні, низьким рівнем оплати праці, неналежною соціальною допомогою, що сплачує держава на дітей. «На тлі зазначених негативних чинників у сфері працевлаштування жінки, відсутності належного соціального захисту посилюється незахищеність жінок, які мають дітей, неповних та багатодітних сімей. Їхні переконання, мотивація поведінки часто пов'язані з сімейно-побутовими проблемами. І не дивно, що несприятливі чинники позначаються на поведінці і вчинках жінки більшою мірою, оскільки фізично жінки слабші від чоловіків» [52, с. 151].

На противагу наведеним даним не зайвим буде навести судження Ф. М. Зав'ялова та Е. М. Спірідонової, які вивчаючи осіб без постійного місця проживання в Ярославлі. Поіменовані дослідники дійшли висновку, що низький відсоток жінок, які ведуть такий (жебраківання. – Г. Д.) асоціальний спосіб життя, пояснюється тим, що жінки мають підвищене почуття сорому, а також вони можуть краще пристосовуватись та знаходити місце проживання [76, с. 64].

Наведене, на нашу думку, становить певний інтерес щодо порівняння з особами, які використовують малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. Адже як наше, так і інші дослідження, підтверджують, що особа, яка використовує дітей для заняття жебрацтва, має «жіноче обличчя».

Результати вивчення вироків засвідчили, що 110 (92,4 %) обвинувачених є особами жіночої статі. Так, наприклад О. Ю. Зубкова зазначає, що жінка з дитиною – традиційний типаж жебраків. як правило, це були матері-одиначки, але зустрічалися і жінки, які мають чоловіка (в цьому випадку жебрацтво часто було сімейним промислом). Причини, що

штовхнули їх «на паперть», могли бути різними: неможливість влаштуватися на роботу, судимість, відсутність житла, втрата документів [82, с. 230].

Таким чином, судження Ф. М. Зав'ялова та Е. М. Спірідонової, що осіб жіночої статі утримує від ведення такого способу життя підвищене почуття сорому, на нашу думку, не підтверджується.

Незважаючи на те, що громадянство, як ознака, не має суттєвого значення для визначення кримінологічної характеристики особи злочинця, ми її виокремили і отримали такі результати. Громадян України серед вивчених осіб, виявилось 114 (95,8 %), тобто абсолютна більшість. Громадянами іншої країни були 5 (4,2 %) вивчених осіб (по двоє осіб були громадянами Російської Федерації та Узбекистану одна – Угорщини) [42, с. 75].

Як вже неодноразово згадувалося в цьому дослідженні, значна частина осіб, яких було засуджено за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, за національністю виявилися циганами 64 (53,8 %), українцями були 47 (39,5 %), іншу національність мали 8 (6,7 %). Важливо, на нашу думку, звернути увагу на те, що відсоток представників ромської національності може бути значно більшим у зв'язку з тим, що не в кожному вироку суд зазначав їх приналежність до ромського походження. Рóми – в українській мові також дуже поширеним є етнонім – «цигани», відповідно до останніх досліджень є групою народів індійського походження, проживає у багатьох країнах світу. Назва «цигани» походить від середньогрецького ἄφυγγοί (atsinganoi, лат. adsincani) або ἄθιγγοί (athinganoi, буквально – недоторканні); перші згадки датуються XIII ст., саме від цього кореня пішла ціла група схожих назв у слов'янських та німецькій мовах [142, с. 476].

Результати опитування практичних працівників свідчать, що у 92 % випадків особи, які використовують малолітніх дітей для заняття жебрацтвом є ромського походження (Додаток В рис. 2.2).

У кримінології прийнято вважати, що рівень освіти є важливою складовою соціально-демографічної характеристики особи злочинця. Так, характеристика особи за рівнем освіти дає можливість визначити світогляд, знання, вміння, навички, можливість самореалізації і рівень інтелектуального та культурного розвитку [199, с. 99].

За рівнем освіти особи, яких вивчали, розподілилися таким чином: неповна (базова) середня освіта – 62 (52,1 %) особи; повна середня освіта – 10 (8,4 %); середня спеціальна – 6 (5 %), вища та незакінчена вища – не виявлено; осіб, які не мають освіти, виявилось 41 (34,5 %). Відсутність будь-якої освіти є характерною рисою для представників ромської національності. За даними Закарпатського циганського культурно-просвітницького товариства «Романі Яг», у 2010 році в Закарпатській області 83,7 % дітей ромів здобули неповну середню освіту, 14,5 % – загальну середню, 1,4 % – закінчили професійні технічні училища і лише 0,1 % – вищу освіту [25, с. 127].

Однак рано чи пізно час запитає: чому ці діти не отримали належної освіти і не можуть отримати належної кваліфікації? Звідси й трудова міграція, й жебракування, і безробіття, і малозабезпеченість. Невирішення клубка проблем сьогодні обернеться лавиною завтра [139, с. 135].

Наведені дані отримані у 2010 році. і стосуються дітей, народжених наприкінці дев'яностих років. Виходячи з того, що переважна більшість осіб, які притягались до відповідальності за використання малолітніх дітей, мають старший вік, звідси простежується відмінність рівня освіти.

Із наведеного можна прогнозувати, що з часом соціалізація ромської національної меншини збільшуватиметься, і більший відсоток матиме освіту. Наявність освіти до певної міри визначає соціальний статус особи, здатність до здійснення різних видів діяльності. Чим вищим буде рівень освіти, тим меншим буде рівень досліджуваного злочину.

Важливою ознакою, що характеризує особу злочинця, є його соціальний статус, місце проживання, рід занять. За результатами вивчення вироків встановлено, що майже половина 56 (47 %) осіб проживали в містах, 36 (30,3 %) є мешканцями сіл, 25 (21 %) – селищ.

Як уже зазначалося у підрозділі 2.1 цього дисертаційного дослідження, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом є злочином, що вчиняється з корисливим мотивом, а у зв'язку з тим, що майже всі винні вчиняли його, посилаючись на своє скрутне матеріальне становище та несприятливі життєві обставини, ми намагалися з'ясувати умови їх проживання. Так, 10 (8,4 %) осіб проживали в ізольованих квартирах, 6 (5 %) – в комунальних квартирах, 63 (52,9 %) – у приватних будинках (як правило, у батьків чи родичів), 4 (3,4 %) проживали у гуртожитках, 22 (18,5 %) винаймали житло. 14 (11,8 %) засуджених не мали постійного місця проживання. Отже, переважна більшість суб'єктів злочину мають постійне місце проживання і не розглядаються як класичні «бомжі».

Аналізуючи емпіричний матеріал, ми дійшли висновку, що абсолютна більшість осіб, засуджених за ст. 150¹ КК України, на момент вчинення злочину і винесення вироку не були зайняті суспільно корисною працею. Таких, що працювали, виявилось лише 2 (1,7 %) особи, більшість (70 %) не працювали без поважних причин, решта не працювали у зв'язку з тим, що доглядали за неповнолітніми дітьми чи мали вади зі здоров'ям. Наведене свідчить, що такі особи в основній масі не мають бажання працевлаштовуватись і ведуть антисоціальний спосіб існування.

Результати нашого дослідження співвідносяться з думкою членів суспільства. Так, О. А. Лиходей, вивчаючи думку студентів про основні суб'єктивні причини жебракування, встановила, що 46,2 % респондентів до таких відносять лінощі і небажання працювати; 27,7% – негаразди особистого життя; 13,2 % – корисливі мотиви, бажання нажитись; 13,3 % – особистий вибір подібного способу життя [122, с. 233].

За результатами дослідження проблем ромського населення, що проведене Міжнародною благодійною організацією Ромський жіночий фонд «Чіріклі» (моніторинг в Автономній Республіці Крим, Одеській та Закарпатській областях), близько 3000 ромів працюють на сезонних роботах або виїжджають на заробітки, близько 700 ромам доводиться жебракувати або влаштовуватися на випадкові заробітки. Що ж до жінок, то вони практично не мають можливості офіційно працевлаштуватися через відсутність належної освіти, досвіду або документів [61, с. 20].

Більшість осіб – 81 (68,1%), – засуджених за ст. 150¹ КК України, на момент засудження були неодружені. Одружених виявилось лише 11 (9,2%), розлучених – 5 (4,2%), таких, що проживали у цивільному шлюбі, – 19 (16 %), 3 (2,5 %) перебували у статусі вдівців. Як бачимо, значна частина (понад 75 %) вивчених осіб не мали другої половини, що певною мірою може пояснити їх поведінку щодо використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. Українські демографи зазначають, що в сучасному світі відбувається трансформація інституту сім'ї, за їх прогнозами кількість шлюбів може зменшуватись у зв'язку зі змінами традиційних поглядів на призначення сімейного життя. Отже, кількість неповних сімей із часом може змінюватись.

Важливою ознакою, що характеризує особу злочинця, є наявність у неї дітей та їх кількість. Так, 32 (26,9 %) особи мали на утриманні одну дитину; 27 (22,7 %) виховували двох дітей; 55 (46,2 %) вивчених осіб мали на утриманні трьох і більше дітей, половина від цього значення мали від чотирьох до шести дітей, це також представники ромської національності. Незважаючи на антисоціальний спосіб життя, лише в 10 (8,4 %) випадках малолітні діти вилучались із сім'ї і поміщались до державних закладів [42, с. 75].

Кримінально-правові ознаки особи злочинця дають нам уявлення про суб'єкта злочину. Суб'єкт злочину в даній категорії справ поділяється на

спеціальний – батьки малолітньої дитини або особи, які їх замінюють (ч. 1 ст. 150¹ КК України) та загальний – будь-які інші особи (ч. 2 ст. 150¹ КК України). Результати аналізу вироків свідчать, що 103 (86,5 %) осіб, які притягалися до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 150¹ КК України, є батьками (6 (5 %) – батьки, 97 (81,5 %) – матері); 12 (10,1 %) осіб мають інші родинні зв'язки (переважно бабусі, тітки, брати, сестри), і лише 4 (3,4 %) суб'єкти злочинів були сторонніми особами (співмешканці матерів малолітніх, сторонні особи) [42, с. 75].

Психічний стан осіб, які притягалися до кримінальної відповідальності, характеризувався наступним чином: 115 (96,6 %) підсудних були здоровими і лише 4 (3,4 %) мали розумову відсталість, що не виключала кримінальної відповідальності.

Однією з важливих кримінально-правових ознак, що дають уявлення про сформованість особи злочинця, є наявність або відсутність попередніх судимостей. Переважна більшість вивчених осіб 89 (74,8 %) були не судимими раніше. Проте заради достовірності необхідно відмітити, що частина з них у межах 10 % були не судимими в силу ст. 89 КК України. Мали судимості 30 (25,2 %) осіб, 26 (21,9 %) – одну судимість, 2 (1,7 %) – дві та 2 (1,7 %) – три. Абсолютна більшість – 28 (93,3 %) – із тих, хто мав судимість, були раніше засуджені за злочини середньої тяжкості, 2 (6,7 %) – за тяжкі злочини. Наведене свідчить про незначну суспільну небезпеку переважної більшості вивчених осіб. У засобах масової інформації тощо досить часто з'являються повідомлення стосовно можливого використання малолітніх дітей для жебракування організованими злочинними групами. З буденної точки зору такі повідомлення досить міцно закарбовуються у свідомості громадян, що породжує продукування різноманітних міфів.

Результати нашого дослідження показали, що із 117 вироків виявлено лише один, що був винесений відносно організованої групи, за якою було

засуджено три особи, які впродовж тривалого часу використовували малолітніх дітей для жебракування. Іншими кваліфікуючими ознаками були такі: 12 (10,1 %) осіб вчинили злочин повторно, або раніше вчиняли один із злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 КК України. Вісім (6,7 %) осіб вчинили злочин відносно чужої малолітньої дитини, в одному (0,8 %) випадку було виявлено застосування фізичного чи психічного примусу до малолітньої дитини.

Поряд із вчиненням злочину, пов'язаного з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, 22 (18,5 %) особи притягалися до кримінальної відповідальності за однорідні злочини (статті 166 та 304 КК України).

Вивчаючи вирок, ми з'ясовували важливий момент, що стосується часу, протягом якого особа використовувала малолітню дитину для заняття жебрацтвом. На нашу думку, це має суттєве значення, адже з отриманих результатів можна зробити висновок про наявні недоліки в роботі правоохоронних органів, які повинні вживати заходи щодо профілактики таких злочинів.

Було отримано такі результати:

- 41 (34,4 %) особа вчиняла злочин тривалістю до одного місяця;
- 49 (41,1 %) – тривалістю до трьох місяців;
- 29 (24,5 %) – від трьох місяців до шести.

Абсолютна більшість вивчених вироків містила дані про те, що винні особи вчиняли такий злочин неодноразово (три і більше разів), тобто систематично, що є однією з обов'язкових ознак об'єктивної сторони. І така систематичність фіксувалася протягом тривалого часу (від одного місяця до шести). Виникає цілком логічне запитання: чому відповідні служби не вживали належних заходів щодо попередження чи припинення цього злочину? Відповідь очевидна – профілактиці таких злочинів приділяється неналежна увага. Підтвердженню цьому є інші результати вивчення вироків.

Так, лише 20 (23,7 %) засуджених попереджались про недопущення використання дитини для заняття жебрацтвом, решта вироків не містили будь-яких об'єктивних даних на цей рахунок.

Одними з основних обставин, що підлягають доказуванню, є обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (статті 66 та 67 КК України).

На нашу думку, унікальним є те, що у 100 % вивчених вироків як пом'якшуюча обставина визнано судом щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, в 10 вироків як пом'якшуюча обставина суд визнав збіг тяжких сімейних обставин, проте детальний аналіз вироків дає нам підстави вважати, що цей злочин вчинений за збігу таких обставин більшою кількістю осіб. Очевидно, національні суди вважають, що наявність однієї найбільш поширеної пом'якшуючої обставини, такої як «щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину», цілком достатньо для прийняття виваженого та справедливого рішення. Лише в 9 (7,6 %) вироків пом'якшуючою обставиною було визнано вчинення злочину вперше і в 13 (11%) – наявність малолітніх дітей.

Стосовно обставин, що обтяжують покарання, то нами встановлено, що лише в 7 (5,9 %) вироків такі обставини встановлені. Виходячи з вимог ч. 4 ст. 67 КК України, суди не враховують п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України «вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством», як обставину, що обтяжує покарання.

Кримінологічна характеристика особи злочинця, що використовував малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, буде неповною без з'ясування міри покарання, яка застосовувалась до винних осіб. Санкції ст. 150¹ КК України передбачають такі види покарань за вчинення цього злочину: обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк (ч. 1 ст. 150¹ КК України); обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на

строк від трьох до восьми років (ч. 2 ст. 150¹ КК України); позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (ч. 3 ст. 150¹ КК України) .

Вивчені вироки свідчать про стійку тенденцію до застосування позбавлення волі від одного до п'яти років з одночасним звільненням від відбування покарання з випробуванням; таких осіб виявилось 86 (72,3 %). У 40 (33,6 %) вироках було застосовано позбавлення волі строком на один рік, 4 (3,4 %) – позбавлення волі на строк один рік і шість місяців, 19 (16 %) – позбавлення волі на строк два роки, 33 (27,7 %) – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років. Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовувалось у переважній більшості за статтями 75, 76 КК України, в деяких випадках і за ст. 79 (звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років) [42, с. 76].

Реальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк було застосовано лише до шести осіб, що склало 5 % від загальної кількості винних. Такий вид покарання, як обмеження волі, суди застосовували у 12 випадках (10,1 %), проте знову ж таки, ці особи були звільнені від відбування покарання з випробуванням з покладенням на них обов'язків, передбачених ст. 76 КК України.

Поряд із традиційними санкціями, в п'яти випадках суди застосували альтернативні види покарань. Так, одна особа (0,84 %) була засуджена до громадських робіт, чотири (3,4 %) – до штрафу. Доцільність застосування таких санкцій, на нашу думку, повинно мати певне пояснення. Якщо застосування громадських робіт не викликає суттєвих зауважень, а навіть більше, на нашу думку, такий вид покарання може принести певний корисний ефект, як громаді, так і правопорушнику, то застосування штрафу має суттєві недоліки. За результатами вивчення вироків лише 2 (1,7 %) засуджених осіб працювали, а отже офіційно мали дохід, тобто потенційно лише двоє осіб мали можливість сплатити штраф. Із позиції ефективності

покарання видається надмірною гуманністю до осіб, які вчинили злочини, пов'язані з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Застосування такої кримінально-правової санкції, як звільнення від відбування покарання з випробуванням, не справляє належного виправного ефекту на звільнених осіб.

Вірно з цього приводу зазначає С. І. Халимон: «...така довіра держави до правопорушника фактично не працює: засуджені виходять з будинку суду з думкою, що відбулися легким переляком» [198, с. 104], і у подальшому продовжують вчиняти злочини. Наведене ще раз підтверджує необхідність перегляду заходів кримінально-правового впливу.

Не можна залишити поза увагою такі ознаки особи злочинця, як морально-психологічні властивості та якості. Цілком погоджуємося з І. В. Дегтярьовою, що такі ознаки дають найбільш повне уявлення про глибинні психологічні процеси, що безпосередньо детермінують поведінку особи. У плані розкриття морально-психологічних рис особи вельми важливе місце слід приділити аналізу системи потреб та інтересів осіб, які вчинили злочини [53, с. 247].

Вивчені вироки показують, що переважна більшість – 110 (92,4 %) – засуджених осіб не зловживають спиртними напоями, лише 9 (7,6 %) систематично вживають. Більшість засуджених за місцем проживання характеризуються позитивно, решта – посередньо. Проте, на нашу думку, такі результати необхідно сприймати критично, у зв'язку з тим, що переважна більшість вироків за своїм змістом є досить формальними, адже майже 97 % засуджених повністю визнавали свою вину, а тому суди, керуючись ст. 299 КПК України, визнавали недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи, які ніким не оспоруються. Це може свідчити про те, що зібрана під час досудового розслідування інформація про спосіб життя, поведінку в побуті не повною мірою відповідає дійсності.

Цікавим видається факт, що жодна особа, яка притягалась до кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину, не вживала наркотичні речовини (не перебувала на обліку у нарколога).

Отримані нами результати не відповідають наведеним даним у публікації К. О. Черевка, який вказував, що «...дуже часто має місце систематичне випрошування у сторонніх осіб грошей, речей та інших матеріальних цінностей з використанням при цьому малолітньої дитини саме у стані алкогольного сп'яніння» [202, с. 107]. І при цьому вказаний автор зазначає, що вивчив понад 100 електронних копій обвинувальних вироків судів [202, с. 106].

Вивчення обвинувальних вироків, винесених за ст. 150¹ КК України, дало можливість виявити одну з основних умов, що спонукають осіб використовувати малолітню дитину для заняття жебрацтвом, – це розчулення громадян-перехожих до долі їхніх малолітніх дітей. У своїх показах вони, як правило, зазначають, що жебракування з дітьми приносить їм, як правило, подвійний, а то і потрійний прибуток. Такий підхід спрацьовує, що підтверджується соціологічними дослідженнями.

Так О. А. Лиходей проводила анкетування сучасної молоді з метою з'ясування, що спонукає їх давати милостиню, і за її результатами 46,2 % опитаних схильні давати милостиню дитині, а 41 % – жінці з дитиною. Саме тому вона вважає поширеним серед жебраків використання малолітніх дітей, обґрунтовуючи це також тим, що жінка із дитиною може розраховувати на вдвічі більшу суму ніж якби вона була сама [122, с. 234–235].

Певний інтерес для порівняння становить соціологічне дослідження, проведене у 2000-х роках А. А. Фатхелісламовою, яка вивчала феноменологію дитячого жебракування. Вказана авторка вважає, що до чоловіка з дитиною люди ставляться більш прихильно, з більшим розумінням і співчуттям, ніж до жінок, це навіть видно по обличчям людей [195, с. 127–128]. Безумовно, оцінка, наведена А. А. Фатхелісламовою, має суб'єктивний

характер, і більшу вірогідність, підтверджену результатами опитування та вивчення вироків, мають висновки, зроблені О. А. Лиходей.

2.3 Причини та умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні

Важливість виокремлення самостійного завдання щодо з'ясування причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні обумовлено такими обставинами:

- по-перше, це відносно новий для вітчизняної системи кримінально-правової охорони склад злочину (ст. 150¹ КК України доповнено у 2009 р.);
- по-друге, теорія причинності (детермінації) розглядається у кримінології як один з основних елементів предмета цієї науки;
- по-третє, з'ясування причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом створює науково обґрунтовані передумови для розроблення та підвищення ефективності системи заходів запобігання цьому негативному (суспільно небезпечному) явищу.

Наші судження знаходять підтримку і в сучасних кримінологічних дослідженнях. Так, проблема детермінації злочинності є однією з центральних у кримінологічній науці і має важливе значення для здійснення ефективної профілактичної діяльності правоохоронними органами. Її важливість обумовлюється тим, що в разі розкриття причин злочинності, з'являється можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з цим негативним явищем. Водночас ця проблема є й найбільш складною та такою, що не знайшла свого остаточного вирішення. При вивченні детермінації злочинності використовуються знання філософії та психології, соціології та соціальної психології [79, с. 184].

Згідно з класичним підходом у кримінології, причини – це ті процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок. Що стосується умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають» шлях для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків [86, с. 77; 117, с. 79]. Водночас погоджуємося із висновком, якого дійшов І. М. Копотун, що інколи вельми складно установити причинно-наслідковий механізм і відокремити причини від умов як самостійні елементи цього механізму [102, с. 197].

Аналогічної позиції дотримуються й інші сучасні кримінологи, зазначаючи, що причини і умови злочинності, які існують в суспільстві, діють на конкретну людину через конкретні обставини її життя, в яких вона формується, а також через конкретну ситуацію, в якій вона діє. Тому під причинами і умовами конкретного злочину вченими розуміються криміногенні фактори, втілені в конкретні життєві обставини і в конкретні життєві ситуації, в яких опиняється людина [114, с. 82]. За таких обставин вченими вживається уніфіковане поняття – детермінанти злочинності.

Детермінація (від лат. *determinare* – визначати, обумовлювати) – найзагальніша категорія, що характеризує залежність одних явищ, процесів і станів у природі й суспільстві від інших, свідчить про зв'язок між речами та явищами. Детермінант – визначальний, зумовлювальний; детермінувати – визначати, зумовлювати; детермінація – процес визначення, зумовлення. Процес детермінації злочинності є складною взаємодією різних форм зв'язків: функціональних, статистичних, зв'язків стану, причинних тощо [86, с. 77–78]. Поряд з даним терміном використовують термін «фактор». Ми поділяємо думку О. М. Бандурки, Л. М. Давиденко, які розуміють фактор і як причину, і як умову, і як явище, яке становить з ними функціональний зв'язок, а також визначений стан соціальних процесів та явищ, їх взаємообумовлених сполучень [14, с. 33]. Детермінація злочинності – це вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона пов'язана і якими

вона обумовлена [79, с. 184].

В свою чергу А. П. Закалюк визначив детермінацію злочинності (або кримінологічну детермінацію) як різновид суспільної детермінації, на яку поширюються всі основні закономірності останньої і яка, у свою чергу, може розглядатись у рамках ще більш загальної системи – детермінації подій та явищ природи і суспільства [79, с. 185].

Доречно наголосити на тому, що під час з'ясування причин та умов (детермінант) використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом слід брати до уваги той факт, що досліджені злочини мають змішану природу: загальнокримінальну, вуличну, корисливу, організовану, професійну. Викладене дає підстави констатувати, що зазначена злочинність породжується, як правило, не одним якимось соціальним фактором (наприклад, відсутністю засобів до існування, бездомністю тощо), а цілою низкою різноманітних явищ і процесів. Саме необхідність урахування всього комплексу соціально-економічних, політичних, ідеологічних та інших чинників дасть можливість скласти максимально повну й об'єктивну картину детермінант досліджуваного суспільно небезпечного явища.

Багатоманітність зазначених детермінант обумовила підхід, згідно з яким причини та умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом умовно поділено нами на дві групи: 1) загальні та 2) спеціальні.

Дослідженням встановлено, що загальні детермінанти впливають на кримінальну ситуацію в цілому. На відміну від загальних, спеціальні детермінанти чинять безпосередній вплив саме на стан, структуру і динаміку використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. До спеціальних детермінантів ми відносимо ті, що напряду впливають з особливостей особи злочинця, яка вчиняє злочин, передбачений ст. 150¹ КК України (у більшості випадків (53,8 %) – особи ромської національності, що підтверджується й міжнародними дослідженнями щодо детермінації жебракування [218]), а до загальних – несприятливі соціально-економічні та

інші чинники, а також особливості жертви злочину – відповідної малолітньої дитини.

У зарубіжній кримінологічній літературі можна зустріти й інший поділ причин та умов (детермінантів) злочинів, а саме: зовнішні (об'єктивні – залежність від ситуації в державі, у відповідній сфері суспільних відносин, ефективності функціонування правоохоронних органів та інших інституцій) та внутрішні (суб'єктивні – залежать від особи злочинця та жертви злочину).

Водночас позитивно ставлячись до наявних у кримінологічній науці і практиці вищезазначених класифікацій причин та умов злочинів, у цьому дослідженні ми дотримуємося предметного (за сферою детермінування) підходу до класифікації детермінант досліджуваних злочинів.

Так, з урахуванням цього підходу, спираючись на наявні матеріали кримінальних проваджень та обвинувальних вироків нами виокремлено такі основні групи детермінант використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, як: 1) соціально-економічні; 2) соціально-культурні; 3) організаційно-управлінські; 4) технічні; 5) нормативно-правові; 6) соціально-психологічні.

Соціально-економічні фактори вносять корективи не лише у процеси функціонування країни у XXI ст., а й впливають на стан вчинення злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Методологічною основою виокремлення цієї групи детермінант стали праці Е. Дюркгейма, який розробив теорію аномії, котра встановлює зв'язок девіантної поведінки з соціально-економічними процесами в суспільстві [64].

До соціально-економічних детермінант, як з'ясовано нами під час дослідження, належать:

1) затьожна економічна криза. Зокрема, скрутне матеріальне становище батьків створює матеріально несприятливі передумови для виїзду їх за кордон на заробітки. Як результат, виникає криміногенна ситуація сімейної бездоглядності, чим і користуються відповідні злочинці, втягуючи малолітніх

у злочинну діяльність. Або ж інший варіант: скрутне матеріальне становище в сім'ї змушує батьків працювати на декількох роботах, при цьому не маючи часу займатися вихованням дітей. Не відкидаємо і суто психофізіологічного чинника: втомлюваність на роботі сприяє підвищенню агресивності, що часто виливається на дітей у різних формах (психологічних, фізичних тощо) насильства.

Окрім того, мають місце випадки, коли діти, усвідомлюючи кризову ситуацію в сім'ї через скрутне матеріальне становище, часто викликане пияцтвом батьків, часто самі йдуть жебракувати, кидаючи школу й інші інститути соціалізації [21].

Як відмічається у рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» у 2015–2016 роках у рамках програми реформування соціальної сфери України відбулося скорочення соціальних програм щодо підтримки дітей. Уряд не вжив належних заходів для збереження фахівців із соціальної роботи, які працювали на запобігання соціальному сирітству у громадах. Припинено фінансування санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку дітей, дитячо-юнацьких спортивних шкіл за рахунок Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Багатодітні сім'ї позбавлені пільг з оплати житлово-комунальних послуг. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, втратили право на вступ до вищих навчальних закладів поза конкурсом. Скасовано гарантоване державою безоплатне харчування для учнів 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів та передбачено його забезпечення за рахунок коштів місцевих бюджетів у разі ухвалення відповідного рішення місцевою радою [166].

Не можна оминати і проблеми внутрішньої міграції, зумовлені не лише «гібридною війною» на Сході країни, а й зубожінням сільського населення, котре через занепад «українського села» в пошуках кращого життя змушене разом із дітьми мігрувати з сіл у міста, часто не приживаючись у міському

середовищі й поповнюючи лави осіб без визначеного місця проживання й інші маргінальні верстви населення. Таким чином поповнюються лави професійних жебраків, а їхні діти (що мігрують разом зі своїми батьками) не стають виключенням, часто будучи одним із засобів досягнення корисливої мети.

У зв'язку з означеним погоджуємося з висловленою в науці позицією, що «сучасна загальнокризова ситуація в державі значною мірою спотворює формування сприятливого морального та психологічного середовища для виховання дітей та молоді. Неблагополучне побутове оточення, важке матеріальне становище сімей впливає на погіршення криміногенної ситуації серед молоді. Швидко зростає кількість дітей та підлітків, які не вчаться і не працюють. Все це призводить до збільшення числа молодих людей, чия поведінка виходить за межі моральних і правових норм» [127, с. 230]. Зарубіжні вчені також дотримуються схожої позиції на окреслену групу детермінант. Так, наприклад, О. А. Лиходей, досліджуючи девіантну поведінку і соціальний контроль на прикладі бродяжництва та жебрацтва, зазначає, що «деіндустріалізація, занепад сільськогосподарського виробництва, безробіття, зниження рівня доходів населення, зростання нерівності, відчуженості, відсутність дієвої системи підтримки населення, призвели до того, що в суспільстві сформувалася значна частина бідного населення, нижчий шар якого став активно витіснятися на соціальне дно» [122, с. 3]. Учені-кримінологи також додають, що бродяги проживають на нетрудові доходи, які становлять основне джерело засобів існування, або доходи, отримані протизаконним шляхом [105, с. 573]. Зазначені позиції підтримують й інші вчені, а також автор дослідження.

Слушно зауважити, що вищенаведені соціально-економічні детермінанти мають історичну генезу і властиві для соціуму незалежно від епохи й географії, що підкреслювали вчені-кримінологи ще наприкінці XIX – на початку XX ст. Зокрема, на думку професора Д. Дриля, «основною

причиною, що спонукає людину відмовитися від становища повноправного громадянина, який володіє свободою і недоторканністю і добровільно встати в ряди непотребу, є фізичне й моральне виродження, яке відбувається під впливом несприятливих соціально-економічних умов, схильності до вживання алкоголю» [62, с. 9]. Сприятливі економічні умови зменшують цю кількість осіб, у кризові періоди стану суспільства їх чисельність зростає [10, с. 111].

Також окремими соціологами було встановлено, що на формування схильності до жебракування та бродяжництва чинили вплив монотонна, важка праця, труднощі із влаштуванням при переїзді з села в місто, складнощі з отриманням прописки і житла для колишніх засуджених [122, с. 177].

Більше того, соціально-економічна криза українського села (зростання безробіття батьків на селі через розпад колгоспів та відсутність сприятливих умов для ведення фермерського господарства) впливає і на структуру вчинення досліджуваних злочинів, які в своїй більшості (47 %) вчиняються в містах (Додаток А).

Окрім того, не можна відкидати таку соціально-економічну детермінанту втрати житла, як його продаж через нужденність, що викликана різким збільшенням вартості квартплати, комунальних послуг, зростанням цін на продукти харчування, предмети першої потреби, медикаменти тощо при непропорційному збільшенні (часто на декілька сотень гривень) доходів (заробітної плати, пенсій тощо). Як нонсенс – правослухняні громадяни опиняються за межею бідності, не будучи здатними утримувати своє житло. Або внаслідок операцій з обміну житла на менш коштовне особи з обмеженою соціальною компетентністю (особи похилого віку, психічно хворі особи, алкоголіки, наркомани тощо) стають жертвами шахрайських операцій із нерухомістю. У разі наявності в таких осіб на утриманні малолітніх дітей останні поповнюють лави жебраків;

2) політична нестабільність. Цей фактор тісно пов'язаний із попереднім і в принципі чинить вплив на наступний, а також загалом на стан функціонування інституцій, відповідальних за боротьбу з такими негативними явищами, як боротьба з бездоглядністю дітей, нагляд за дотриманням батьками обов'язків щодо виховання дітей тощо;

3) збройний конфлікт, що триває уже більше 5 років на Сході України. Зазначимо, що проведення антитерористичної операції, котра, за висновками експертів, уже набула характеру гібридної війни, а зараз називається Операцією об'єднаних сил, сприяє поширенню злочинності та криміналізації різних сфер життя суспільства.

Не стала винятком і сфера захисту прав і законних інтересів малолітніх дітей, котрі за бездіяльності владних структур та в умовах відсутності родинного догляду (внаслідок загибелі батьків, зникнення їх без вісти, або суттєвого погіршення матеріального стану) змушені були шукати притулку у криміналізованих структурах або внаслідок зрощення з маргінальним елементом опинилися під впливом таких, результатом чого стало заняття жебрацтвом.

Кореляція перебування держави у стані збройного конфлікту або повоєнного стану з такими соціальними явищами, як дитяча безпритульність, бродяжництво та жебрацтво, є історично універсальною, що пояснюється циклічністю розвитку історії. На зазначених процесах наголошували дослідники-демографи, соціологи й кримінологи в різні часи [94, с. 58; 122, с. 154, 159, 170–171; 179, с. 119; 182, с. 45].

Як справедливо наголошують зарубіжні дослідники, формування нової системи комерційної та кримінальної експлуатації дитячої бездоглядності стало результатом дії таких криміногенних чинників:

а) руйнація державної інфраструктури соціалізації і суспільного виховання дітей без формування нової ефективної структури соціалізації і дозвілля дітей в умовах ринкових відносин;

б) криза сімей: зростання бідності, погіршення умов життєдіяльності і руйнування моральних цінностей і виховного потенціалу сімей; послаблення виховного потенціалу сімей, руйнування її моральних підвалин, втрата фундаментальних людських цінностей [130, с. 29]. Схожу систему детермінант жебрацтва та бродяжництва відмічають й інші вітчизняні [127, с. 232] й зарубіжні [143, с. 60] дослідники.

Також до соціально-економічних детермінант, котрі через механізм формування корисливого мотиву від використання малолітнього в якості жебрака для отримання прибутку, можна віднести такі, котрі виділяються вітчизняними кримінологами щодо корисливих злочинів: високий ступінь поляризації населення за доходами; бідність населення, що визначається на підставі вартості фізіологічно необхідного мінімуму майнової забезпеченості; інфляція як процес та результат знецінення коштів – стан гіперінфляції робить неможливим безконфліктне прилаштування населення до умов життя, які постійно змінюються; безробіття та повна незайнятість окремої частини населення держави, що створює основу масового отримання засобів існування протиправним шляхом [150, с. 108].

Вивчення спеціальної літератури дало можливість установити, що детермінанти дитячого жебрацтва також впливають із закономірних трансформаційних процесів, що відбуваються в соціумі. І що цікаво, такі процеси не є суспільно небезпечними, а часто пов'язані з визнанням прав тих соціальних груп, які, скажімо, років 100–200 тому не мали наявного нині визнання їхніх прав. Не виключенням з-поміж таких соціальних груп є діти.

Як слушно з цього приводу відмічає вітчизняний дослідник І. І. Максимів, на детермінацію втягнення дитини у жебрацтво впливає низка суттєвих обставин, які зумовлюють поведінку сучасних дітей. Йдеться про особливості виховання сучасної дитини як самостійного суб'єкта сьогодення, якому належать права. Процес самоствердження дитини – основа її нормального розвитку. Однак низька духовна культура поведінки, вчинків,

мислення, незважаючи на проголошену законом рівноправність дітей (Декларація прав дитини [54], Конвенція ООН «Про права дитини» [100]), нерідко призводить до ситуацій, які породжують зворотній результат у вигляді вседозволеності, примітивного уявлення про свободу. Особливо вразливою є психіка дитини, для якої характерна так звана реакція емансипації (звільнення від будь-якої залежності), що пов'язана з протестом проти консервативних засад, із прагненням до автономності, відокремлення від сім'ї та дорослих, позбавлення від їхнього піклування, опіки [127, с. 232–233].

Соціально-культурні детермінанти злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, зумовлені насамперед особливостями національної культури, менталітетом, психологією нації, домінантною релігією. Ця група чинників скоріше належать до сприятливих факторів, завдяки наявності яких «виживає», «продукує», розвивається той чи інший вид злочинності.

Так, за результатами проведеного дослідження до соціально-культурних детермінантів злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, відносимо такі:

- 1) заклики християнської релігії до вияву милосердя до нужденних, убогих, калік тощо;
- 2) особливості національної ментальності через віру в такі діяльнісні мотиви, як «з миру по нитці», «все одно хтось допоможе»;
- 3) особливості національної ментальності ромського населення, значна частина якого проживає на нетрудові доходи, серед яких і використання їхніх малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

Зазначимо, що схожі детермінанти виокремлювались окремими дослідниками ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., що засвідчує їхній сталий національний характер. Так, за даними А. А. Левенстима, жебрацтво не розглядалася як злочин, представники сільської поліції, волосного суду

відмовлялися з релігійних мотивів переслідувати їх, вважаючи це великим гріхом [118, с. 8]. За свідченням професора В. І. Герье, не тільки у простому, а і в освіченому суспільстві коренилося переконання, що прохання милостині не заслуговує на осуд [10, с. 112].

Також на початку XX ст. дослідники дійшли висновку, що «...даже при реформе системы призрения, подъеме экономических сил страны, устранении других причин, способствующих развитию данного явления, всегда найдется определенное количество лиц, которые предпочтут занятие нищенством, нежели сделают выбор в пользу трудовой однообразной жизни в селе или призрению в богадельне. Из этих лиц будут формироваться кадры нищих-рецидивистов» [10, с. 117]. До того ж за тих часів дослідниками було встановлено, що професійні жебраки та бродяги на пропозицію про надання роботи відмовлялися, посилаючись на те, що вони «с сумой легче и больше добудут» [118, с. 8–9]. Саме за тих часів у містах існували так звані «антрепренери» жебрацтва, які утримували групи малолітніх жебраків.

Зауважимо, що вищенаведені тези є актуальними і для XXI ст. Так, проведене нами контакт-опитування 250 осіб, які займаються жебрацтвом, виявило невтішну тенденцію, що 168 (67,2 %) із них відмовилися залишити «звичний» спосіб життя і влаштуватися на роботу з мінімальною заробітною платою, мотивуючи це тим, що за місяць «зароблять» більше.

Також проведений нами аналіз 117 обвинувальних вироків, постановлених за ст. 150¹ КК України, засвідчив, що за родом занять осіб, які вчинили досліджувані злочини, 98,3 % осіб не працювало, причому в 68,9 % випадків – із суб'єктивних (неповажних причин) (Додаток Б).

Отримані нами дані корелюють із дослідженнями, проведеними вченими соціологами, в яких зазначається, що незважаючи на те, що 83 % бродяг незадоволені тим, як протікає їхнє життя, лише половина, а саме 45 % з них хотіли би змінити своє становище і 38 % виявили бажання працювати [211, с. 138–139]. З одного боку, формування таких мотивів

пояснюється наявністю такого елемента національного менталітету, як прагнення допомоги ближньому, «подавання милостині» тощо, з іншого – діяльністю різного роду соціальних інституцій, спрямованих на надання допомоги (не пов'язаної з оплатою праці) маргінальним групам населення. Стосовно останньої позиції слушним є судження зарубіжної дослідниці З. Соловйової, на думку якої, в умовах, коли починають активно діяти державні структури, неурядові організації, які надають допомогу бездомним бродягам, то деяка частина з них («інституціалізовані бездомні») починає регулярно вдаватися до допомоги різних благодійних організацій. Для них виконання ролі «бездомного» стає ресурсом для виживання [183].

До речі, схожі тенденції простежуються й за кордоном – на теренах пострадянського простору. Цікавим є такий приклад. У 1998 році мер м. Улан-Уде звернувся до бездомних бродяг із пропозицією взяти участь у будівництві міської автомобільної дороги, і обіцяв виплачувати зароблене й надати житло, але жоден бездомний не відгукнувся [148, с. 56].

Більше того, наявність вищезазначених національних традицій побічно не дає розвиватися ефективній системі соціальної допомоги, створює живильний ґрунт для розвитку різних проявів маргінального способу життя. З огляду на національний менталітет, державні інституції «завжди можуть сподіватися» на допомогу людини своєму ближньому.

Яскравий приклад цього – корупція в армії, коли в свідомості вищого військового командування у виправданні корупційної діяльності формується «заспокійливий» для сумління мотив – люди (переважно волонтери) все одно допоможуть військовим. Подібний алгоритм мислення властивий іншим суспільним утворенням, не є виключенням і соціальні служби допомоги нужденним верствам населення.

Європейський менталітет в цьому плані інший. Європеєць, сплачуючи податки, впевнений, що відповідні кошти йдуть на лікування дітей від різних захворювань, допомогу бідним, соціальний захист осіб похилого віку,

інвалідів. Тому не вважає за необхідне «додатково, вдруге, втретє тощо» виявляти милосердя до нужденного, «забираючи таким чином хліб» у відповідальних за це інституцій держави. З одного боку, такий підхід може претендувати на моральний осуд, проте з позицій підвищення відповідальності органів державної влади за відповідні напрями реалізації галузевої політики він є більш ефективним.

Водночас, в зарубіжних країнах також наявні проблеми жебрацтва й подання милостині, на чому наголошується у спеціальних дослідженнях. Зокрема, російський соціолог О. А. Лиходей зазначає, що розвиток жебрацтва пов'язаний із наявністю значної кількості людей, які подають милостиню і тим самим сприяють розвитку цього явища. У західній соціології, продовжує поіменована вчена, дослідженню жебрацтва приділяється певна увага, особливо поширені дослідження в цій галузі в країнах із розвиненою системою соціальної підтримки. Західні дослідники зайняті пошуком відповіді на запитання: що змушує людей подавати милостиню, якщо вони усвідомлюють, що вже «допомогли» вирішенню проблеми, віддавши державі податки? [122, с. 232].

Ми розуміємо, що переробити українську (як і будь-яку іншу) ментальність неможливо, проте запровадити ефективні механізми контролю за діяльністю органів державної влади, підвищення відповідальності за корупційні злочини – цілком можливо.

До *організаційно-управлінських* детермінант злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, належать такі, як:

1) недоліки діяльності правоохоронних і судових органів щодо запобігання та протидії злочинам, пов'язаним із використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. У цій групі недоліків (які можна віднести до зовнішніх умов) за результатами дослідження можна виокремити такі підгрупи:

– недоліки, пов’язані з низьким рівнем розкриття досліджуваних злочинів, що обумовлює їх високу латентність. Водночас на латентність використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом впливають такі чинники, як неможливість через залежність (фізичний, психологічний примус, економічна залежність тощо) дитини подати скаргу до правоохоронних органів, так зване «кришування» з боку правоохоронних органів за рахунок «зрощення» з організованою злочинністю, котра контролює торгівлю людьми, жебрацтво, проституцію, особливо у великих містах.

Так, наприклад, випадків притягнення винних до відповідальності за ст. 150¹ КК України (з постановленням обвинувального вироку) по м. Києву – 6, а по Закарпатській області – 60; дається взнаки і випадки відсутності фактів притягнення до кримінальної відповідальності в ряді областей (Луганській, Київській, Кіровоградській, Миколаївській, Житомирській, Хмельницькій, Чернігівській), на чому наголошувалося в підрозділі 2.1. Також свідченням латентності вказаних злочинів є той факт, що протягом 2009–2018 років мав місце лише один факт притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 150¹ КК України організованої групи;

– низький рівень взаємодії правоохоронних органів із соціальними службами та службами зайнятості щодо працевлаштування осіб, зайнятих бродяжництвом і жебрацтвом, на об’єктах народного господарства. На жаль, офіційної статистики за цим напрямом діяльності не виявлено, проте проведений нами моніторинг різних галузей господарства виявив, що праця відповідного підоблікового елемента використовується на них менш ніж у 5 % випадків. Натомість позитивний історичний досвід показує, що в СРСР за даними офіційної статистики у 1977 році, тільки органами транспортної міліції була працевлаштована майже третина від загальної кількості працездатних бродяг [89, с. 21];

2) недоліки в діяльності інших державних та соціальних інституцій, з-

поміж яких доцільно виділити наступні:

а) відсутність державної системи кримінологічного моніторингу різних сфер протиправного (злочинного) способу життя – безперервного спостереження, оцінювання та прогнозування явищ, які спостерігаються в таких сферах, як домашнє насильство, торгівля людьми, інші соціально шкідливі (небезпечні) прояви в межах маргінального середовища;

б) недоліки в діяльності соціальних служб, інститутів навчання й виховання в суспільстві. Зокрема, як відмічає І. І. Максимів, соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» здійснюють притулки для неповнолітніх [162]. Але, на жаль, у більшості діючих притулків для неповнолітніх через скрутне фінансове становище не створено нормальних житлово-побутових умов. Їх матеріальна база вкрай недостатня для організації виховної роботи. Також гострою є проблема укомплектування цих закладів фахівцями, які володіють знаннями й вміннями щодо соціального захисту та психологічної підтримки дитини відповідно до вимог сьогодення. До того ж створена мережа притулків для неповнолітніх як закладів тимчасового перебування дітей, безумовно, не вирішить усіх проблем нужденного дитинства.

Водночас поіменований дослідник зауважує, що з притулків для неповнолітніх діти часто здійснюють втечі, причинами яких є:

- неможливість дитини адаптуватися до життя в інтернаті;
- затримка і недостатнє фінансування системи інтернатних закладів.

Внаслідок цього діти знов опиняються на вулиці і продовжують антисуспільне життя [127, с. 233].

Також у системі детермінантів дитячого жебрацтва дослідники виділяють послаблену профілактичну, виховну роль школи. Збільшується кількість неповнолітніх, які не навчаються в закладах освіти. Доступність спиртних напоїв, розширення ринку збуту наркотичних речовин – не менш

важливі детермінанти, котрі негативно впливають на соціальну поведінку дитини [127, с. 234]. На недоліки у функціонуванні різних соціальних інституцій у детермінаційному комплексі жебрацтва наголошують і зарубіжні вчені, зазначаючи, що причини жебрацтва та ступінь його поширеності багато в чому пов'язані з особливостями діяльності основних інститутів суспільства і з соціальною політикою держави [122, с. 85].

Зазначена проблема посилюється також тим, що особи, які вчиняють досліджувані злочини, також мають низький рівень освіти. Зокрема, за результатами аналізу 117 обвинувальних вироків, постановлених за ст. 150¹ КК України, нами встановлено, що 62 особи (52,1 %) мали неповну (базову) середню освіту (Додаток Б).

Погоджуючись із наведеними судженнями, зазначимо, що на усунення вищезазначених детермінант щодо функціонування відповідних соціальних служб мають бути спрямовані загальносоціальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;

3) трансформація суспільних інститутів в умовах ринкових відносин негативним чином вплинула на функціонування інституцій (установ, закладів тощо) соціалізації і дозвілля дітей. Як наслідок, ліквідовано (або переведено на платну основу) дитячі та підліткові безоплатні клуби, спортивні секції, гуртки тощо.

Окремі дослідники серед детермінантів, найбільш близьких за своєю природою до організаційно-управлінських, також виділяють і *технічні* [80, с. 112]. Це, на нашу думку, пояснюється тим, що технічне (матеріально-технічне) забезпечення є невід'ємною умовою сталого функціонування будь-якого органу, залученого до системи запобігання досліджуваним злочинам – чи то загальносоціального чи спеціально-кримінологічного.

Ми погоджуємося з вищенаведеною позицією кримінологічної науки, у зв'язку з чим, використовуючи наявні теоретико-прикладні напрацювання, стосовно злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для

заняття жебрацтвом, виділяємо такі технічні детермінанти:

1) відсутність єдиної інформаційної бази обліку осіб, які вчиняли подібного роду злочину, відсутність моніторингу їхнього способу життя, перевірки родинних відносин;

2) неналежне матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів, що унеможлиблює систематичне патрулювання відповідної криміногенної території, а також інших імовірних об'єктів використання жебраків, а також неналежне оперативно-розшукове перекриття важливих у цьому відношенні об'єктів і територій;

3) низький рівень взаємодії українських та іноземних представників правоохоронних органів (зокрема Інтерполом, Європолом) під час виявлення та розслідування транснаціональних злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, використанням їх у злочинній діяльності (у тому числі занятті жебрацтвом).

Нормативно-правові детермінанти досліджуваних злочинів зводяться до наступного:

1) недоліки правового регулювання кримінально-правової охорони малолітньої дитини (від втягнення її в заняття жебрацтвом) та їх вплив на детермінацію досліджуваної злочинності.

Зокрема, аналіз положень закону про кримінальну відповідальність дає підстави говорити про не виправдано м'яке покарання за злочини, передбачені ч. 1 ст. 150¹ КК України (а саме можливість призначення покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років), що унеможлиблює ефективну боротьбу з ними на стадії готування (у зв'язку з тим, що готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності);

2) недоліки чинного законодавства (кримінального, адміністративного тощо). Варто наголосити на тому, що законодавство України не визнає заняття жебрацтвом (стосується суб'єкта жебракування) ані злочином, ані

адміністративним (чи будь-яким іншим) проступком; до відповідальності (зокрема кримінальної) притягуються лише особи, які втягують неповнолітніх (малолітніх) у зазначену антисуспільну діяльність (статті 150¹ та 304 КК України). Зауважимо, що за радянських часів за зазначені види діяльності передбачалася кримінальна відповідальність. Водночас до кримінальної відповідальності не притягувалися неповнолітні, пенсіонери, інваліди, вагітні, жінки з дітьми у віці до дванадцяти років.

Відмітимо, що зазначений недолік властивий не лише українському законодавству, а й законодавству ряду зарубіжних країн. Так, російська дослідниця бродяжництва та жебрацтва О. А. Лиходей зауважує, що збільшення кількості бродяг і жебраків пов'язано частково з відміною правових норм, що передбачали застосування репресивних санкцій за заняття бродяжництвом та жебрацтвом [122, с. 3].

За таких сучасних нормативно-правових умов заняття жебрацтвом є одним із видів девіантної поведінки, не будучи при цьому видом делінквентної поведінки, пов'язаної з порушенням правових норм;

3) непослідовність соціального законодавства. Так, наприклад, легше жінку позбавити батьківських прав, при цьому оформити опіку або піклування над дитиною – в декілька разів складніше;

4) недоліки іншого галузевого законодавства. У результаті змін у кримінально-виконавчому законодавстві України, із 2014 року праця засуджених до позбавлення волі є їхнім правом, а не обов'язком [155]. Як результат такої трансформації, у місцях відбування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, відбулося звуження можливості працевикористання засуджених. Така ситуація логічно призводить, по-перше, до втрати у засуджених потреби в праці, а по-друге, ускладнює набуття ними трудових навичок.

Нині, за даними Міністерства юстиції України, залишаються непрацевлаштованими понад 80 % працездатних засуджених. Проблема із

зайнятістю засуджених до позбавлення волі також ускладнюється й тим, що після звільнення більша частина з незайнятих під час відбування покарання працею осіб не прагне працевлаштуватися, покладаючись на такі варіанти: або утриманство, або задоволення матеріальних потреб злочинним способом. А ті з колишніх засуджених, які бажають працевлаштуватися, часто стикаються з тим, що у процесі проходження конкурсу за роботу з високим рівнем оплати та хорошими умовами праці вони виявляються менш конкурентоспроможними.

І нарешті, *соціально-психологічні* детермінанти злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, полягають у наступному:

1) криза інституту сім'ї, що виявляється насамперед у системному порушенні прав дитини (жорстоке поводження з дітьми, фізичні покарання, а інколи й сексуальні домагання з боку дорослих). Зазначений чинник підкріплюється негативним явищем латентності в поєднанні з частим небажанням правоохоронних органів та соціальних інституцій втручатися у справи сім'ї, а також небажанням певної частини родичів, інформованих про зазначені асоціальні факти, в силу української ментальності «виносити сміття з хати». До чинників цієї підгрупи слід також віднести небажання батьків займатися вихованням дітей, пияцтво в сім'ях. За таких умов закономірно, що діти надають перевагу життю за межами дому, ночівлі в брудних підвалах, на горищах, вокзалах. Такий спосіб життя дітей є сприятливим у контексті втягнення їх у заняття жебрацтвом.

Зауважимо, що зазначена підгрупа соціально-психологічних детермінант шкідлива і в контексті майбутнього поповнення за рахунок безпритульних та бездоглядних дітей маргінальної групи осіб без визначеного місця проживання і занять.

Наголосимо, що поєднання матеріального неблагополуччя сім'ї з кризою сімейних цінностей (тобто об'єктивних і суб'єктивних факторів) є

історично стабільною детермінантою використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. На це вказують дослідження зарубіжних учених в історичній ретроспективі, які виділили такі детермінанти: «самотність, слабкий стан здоров'я, наявність каліцтв, перебування в сім'ї з ослабленими підтримуючими зв'язками; сімейні розділи і розбрати; відмова від підтримки з боку членів сім'ї, які видобувають кошти для існування; багатосімейність). В уразливому становищі перебували сім'ї, які мали специфічну структуру (відсутність чоловіків, бездітні старі чоловіки і жінки, вдови з малолітніми дітьми). Однак, збіднення не на всіх діє однаково – один під впливом потреби проявляє посилену енергію, інший іде на злочин, інший починає жебракувати» [122, с. 130].

Зокрема, вищенаведені наукові судження підтверджуються й отриманими нами емпіричними даними. Так, результати вивчення 117 обвинувальних вироків, постановлених за ст. 150¹ КК України, показали, що серед злочинців переважають матері (81,5 %), які при цьому за сімейним станом є неодруженими (68,1 %), тобто не мають підтримки чоловіка (Додаток Б).

Також, як встановлено під час дослідження, скрутне матеріальне становище в родині посилюється фактом багатодітності. Зокрема, як показав проведений аналіз, у 46,2 % випадків злочини, передбачені ст. 150¹ КК України, вчиняли особи, які мали більше двох дітей (Додаток Б).

На думку вчених, саме криза інституту сім'ї детермінує наявність такої категорії жебраків, як неповнолітні, які виховуються в асоціальних сім'ях, безпритульні діти та підлітки, які втекли з дитячих будинків, від батьків. Група має тенденцію до збільшення у зв'язку з ростом соціальних сиріт.

Залежно від строку перебування на вулиці у складі групи можуть бути виділені три верстви:

а) до першої верстви входять ті, хто перебуває на вулиці менше місяця і ще не адаптувався до нових життєвих умов. Для цієї категорії характерно

прагнення заробити на життя, збережено бажання повернутися в сім'ю;

б) до другої верстви входять ті, хто пробув на вулиці понад місяць (до року), має досвід вживання алкогольних напоїв, токсичних речовин, сексуальних контактів. Для осіб цієї категорії характерний більш широкий спектр асоціальної поведінки;

в) до третьої верстви входять ті, хто пробув на вулиці понад рік. Вони мають кримінальний досвід, для них великий ризик соціально-психологічної деформації [122, с. 217–218].

Про сімейне неблагополуччя свідчить також той факт, що Україна перебуває на першому місці в Європі за кількістю розлучень. Зокрема, за даними Держкомстату, на 295 тисяч укладених шлюбів в Україні припадає 130,7 тисячі розлучень. Тобто розлучаються 44,3 % подружніх пар. А якщо взяти до уваги цивільні шлюби, які також розпадаються, то рівень розлучень в Україні, за даними фахівців, сягає 61 %. Тобто розпадається більш як половина пар. Це найвищий показник у Європі, за даними Євростату. Пік розлучень, за висновками соціологів, припадає на перші роки подружнього життя – від 3-х місяців до півтора року. Основною причиною розлучення в Україні називають алкоголізм, вимушену розлуку та нестатки [193]. Соціально шкідливими наслідками розлучень у контексті нашого дослідження є залишення дітей без повного батьківського піклування, або передання їх до будинків-інтернатів, або втеча дітей із дому на вулицю;

2) властивість, притаманна девіантним майновим потребам, – досягати мети будь-якими засобами, нехтуючи принципами моралі, поваги до сімейних цінностей, виконанням батьківських обов'язків. Зокрема, одним із проявів зазначеного соціально-економічного чинника є безпосереднє нехтування батьками сімейними цінностями, виправдовуючи це нестачею коштів на різні (часто асоціальні – алкоголь, наркотики, інші корисливі тощо) потреби. Це призводить до такого явища, як «продаж дітей у жебраки» [138]. За такого стану справ справедливо вести мову про один із проявів торгівлі

людьми. Такі наші судження підкріплюються й емпіричними даними (аналізом 117 обвинувальних вироків, постановлених за ст. 150¹ КК України), згідно з якими всі обвинувачені діють умисно з корисливих мотивів (водночас понад 90 % осіб вчинили такий злочин у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем та несприятливими життєвими обставинами, що слід ураховувати при диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання);

3) низький рівень правосвідомості та правової культури, що виявляється в наступному:

а) нехтуванні відповідними особами (злочинцями) кримінально-правовими заборонами, які встановлюють відповідальність як за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) загалом, так і за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150¹ КК України) зокрема;

б) зневажливому ставленні до ймовірності притягнення до кримінальної відповідальності за зазначені злочини;

в) незнання батьками (особами, що їх замінюють) наслідків свого недбалого виконання обов'язків із виховання дітей, а також підстав притягнення до різних видів (цивільно-правової, адміністративної, кримінальної) юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері сімейних правовідносин та належного виховання дітей;

г) недовірі громадян до правоохоронних органів, які займаються протидією відповідних злочинів та девіантної поведінки неповнолітніх (малолітніх), у неготовності підтримувати діяльність відповідних суб'єктів запобігання (розслідування);

4) низький рівень суспільної моралі, наслідком чого є факти безпритульності дітей, які позбавлені батьківського піклування, проте у яких залишилися родичі за іншими лініями споріднення. Водночас під час проведеного під час проведеного нами досліджування контакт-опитування

різних верств населення, виявлено таку тенденцію: більшість респондентів не готові брати під опіку дітей своїх «дальніх» родичів, аргументуючи це тим, що це є сферою соціальної політики держави й діяльності відповідних установ (будинків дитини, інтернатів тощо);

5) власне психологічні особливості жертви злочину. Ця детермінанта виступає скоріше не причиною, а умовою, адже безпосередньо не спричиняє, а полегшує вчинення відповідного злочину. Так, за слушним висловлюванням вітчизняних дослідників, що «психіка в дитячому віці є ще нестабільною, несформованою повною мірою, і тому дитина легко піддається впливу, як позитивному, так і негативному з боку дорослих» [127, с. 231].

Окрім того, на думку І. І. Максиміва, у більшості важких дітей та підлітків блокована одна із фундаментальних потреб людини, згідно з пірамідою Маслоу [134], – потреба в повазі та любові. Відсутність можливості задовольнити таку потребу «викидає» дитину на вулицю, де вона знаходить те, до чого прагне [127, с. 233].

Остання детермінанта пояснює відмінність у причинно-наслідковому механізмі вчинення жебрацтва саме малолітніми особами. Більшою мірою спостерігається втягнення відповідних осіб саме з боку дорослих, а не свідомий вибір дитиною девіантної моделі поведінки. Зазначимо, що для повнолітніх, а також неповнолітніх осіб заняття жебрацтвом більшою мірою детермінується їхніми соціально шкідливими (небезпечними) мотивами і тісно пов'язано з такими фоновими для злочинності явищами, як соціальною та шкільною дезадаптацією, алкоголізмом, наркоманією, токсикоманією, проституцією, бродяжництвом тощо.

Для більш зрілої (порівняно з малолітньою дитиною) особи заняття жебрацтвом є наслідком превалювання в неї однієї з двох моделей (концепцій) поведінки, які виділяють у соціологічній науці і котрим з огляду на результати проведеного дослідження властива кримінологічна природа, а саме: 1) послідовної моделі девіантної кар'єри; 2) концепції соціальних

невдач.

На думку зарубіжного вченого Г. С. Беккера, автора-розробника послідовної моделі девіантної кар'єри, жебрацтво на паперті просто стає ще одним, наступним етапом девіантної поведінки, або кар'єри на життєвому шляху людини, який вона сама собі обрала. Отримавши один раз допомогу або милостиню від церкви, монастиря, благодійної організації, соціуму тощо у зв'язку з важким економічним або соціальним становищем чи навіть із цікавості, людина і наступного разу знайде причини, щоб отримати цю допомогу таким же чином від громадськості [18].

Відповідно до концепції соціальних невдач, як зазначає інший зарубіжний дослідник, автор названої концепції, Д. Гілмор, індивід обирає жебрацтво як доступний йому вид зайнятості, який виник внаслідок невдач і дасть можливість знайти своє місце у формальному секторі суспільства, зайняти позицію, яку він вважає за доцільну [28].

Проведений під час дослідження аналіз емпіричної бази засвідчив, що жертвами злочинів, передбачених ст. 150¹ КК України були особи віком від 4 до 14 років, тобто із ще не сформованими поглядами на життя, які ще не мали можливості розчаруватися в житті, і тим більше побудувати девіантну кар'єру професійного жебрака. Тому в цих випадках саме «старші товариші» (родичі, члени сім'ї) виступають суб'єктами втягнення малолітньої дитини в заняття жебрацтвом.

Заслуговує на увагу позиція зарубіжного вченого Є. Г. Слуцького, котрий поряд із виокремленням соціально-економічних та соціально-психологічних причин розвитку жебрацтва, бездоглядності та безпритульності дітей, які детально розкрито нами вище, виділяє ще й медико-психологічні. Зазначену категорію детермінант поіменованій дослідник пов'язує зі збільшенням кількості дітей, які мають виражені психофізичні аномалії, риси асоціальної поведінки (тобто наявність генетичної схильності) [189, с. 119]. Вважаємо виокремлення цієї категорії

детермінант прийнятною з позицій урахування віктимогенних факторів у механізмі вчинення злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Інші зарубіжні вчені (зокрема О. А. Лиходей) щодо такої форми девіації, як жебрацтво, виокремлюють також і біопсихологічні детермінанти, зазначаючи таке: «реконструкція соціологічних, психологічних, біологічних концепцій, що пояснюють природу девіантної поведінки, показує, що джерело девіантної поведінки корениться у специфіці біопсихологічної природи людини, або в особливостях її мікро-, макрооточення, що у своїй сукупності утворює складно-диференційований просторово-часовий континуум уявлень про поведінку, що відхиляється, її види та форми» [122, с. 18].

Висновки до Розділу 2

Викладене у цьому розділі дисертаційного дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

Стан, структура і динаміка злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом за вивчений період характеризується нерівномірністю. За результатами моніторингу ЄДРСР встановлено наступну географію досліджуваного злочину. Найбільша кількість вироків, починаючи з 2009 р., обліковано в Закарпатській області – 60 обвинувальних вироків, винесених стосовно 62 осіб. Означене і обумовило вибір теми дисертаційного дослідження, адже Закарпатська область є лідером по використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. Решта областей характеризуються такими показниками досліджуваних злочинів: Вінницька – 3; Волинська – 5; Донецька – 5; Дніпропетровська – 7; Запорізька – 1; Івано-Франківська – 3; м. Київ – 6; Львівська – 7; Одеська – 1;

Полтавська – 1; Рівненська – 3; Сумська – 4; Тернопільська – 3; Харківська – 3; Чернівецька – 3; Черкаська – 2. Всього нами вивчено 117 обвинувальних вироків, винесених за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом стосовно 119 осіб.

Аналіз досліджуваних злочинів свідчить, що динаміка їх вчинення за останні десять років характеризується хвилеподібними коливаннями, найвище значення амплітуди яких припадає на 2010 р. – 81 злочин, а найнижче – на 2017 р. – 5.

Нерівномірність у стані, динаміці та структурі розподілу злочинності пояснюється наступними умовами: конкретними соціальними умовами регіонів; економічною характеристикою; національним складом і структурою населення; послабленням соціального контролю за поведінкою людей; рівнем культурно-виховної роботи, організації дозвілля та побуту населення; рівнем організації роботи в боротьбі зі злочинністю.

Встановлено, що Закарпатська область, як до 2014 р., так і після, посідає лідируюче місце за кількістю вчинених злочинів за ст. 150¹ КК України. Окрім цього, результати вивчення вироків засвідчують, що третина обвинувачених, що притягнуті до відповідальності за використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, є вихідцями із Закарпатської області, а за національністю – ромами.

Отримані результати вивчення вироків, винесених за ст. 150¹ КК України, їх аналіз та узагальнення дали можливість сформулювати типовий кримінологічний портрет особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом. Це особа жіночої статі (92,4%), в переважній більшості мати дитини (81,5%), вікові характеристики – 25–40 років (77,4%), громадянка України (95,8%) ромської національності (53,8%), в переважній більшості має неповну середню освіту (52,1%) або без освіти (34,5%), непрацююча (98,3%) без поважних на те причин (68,9%), сільська мешканка (51,3%), має постійне місце проживання, неодружена (68,1%) на утриманні має двох і більше дітей (68,9%), раніше не судима (74,8%).

Аналіз детермінант злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, засвідчує, що в механізмі детермінації зазначених суспільно небезпечних діянь психологічний фактор поєднується з соціально-економічними (у тому числі політичними), організаційно-управлінськими тощо детермінантами та ґрунтується на них. Крайній та найбільш цинічний вияв цього фактору полягає у впевненості батьків із категорії «маргінальних верств» населення у вседозволеності та необмеженості способів використання дітей (або їх жебрацької діяльності) для отримання засобів не тільки для існування, але й для збагачення, в зв'язку з тим, що в свідомості таких осіб наявне викривлене сприйняття законних способів заробляння грошей через працевлаштування або інші форми суспільно корисної зайнятості.

Таким чином, до причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні можна віднести наступні: 1) соціально-економічні; 2) соціально-культурні; 3) організаційно-управлінські; 4) технічні; 5) нормативно-правові; 6) соціально-психологічні.

Результати проведеного дослідження, а також наявні наукові дослідження в галузі девіантології та кримінології підтверджують правильність застосування комплексного підходу у вивченні причин девіантної поведінки загалом та злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, зокрема. Також слід ураховувати не лише комплексний характер вищезазначених детермінант, а і їх взаємозв'язок та взаємообумовлений характер.

Виокремлення вищезазначених детермінант становить не лише теоретичний, а і практичний інтерес, адже дає можливість розмежувати напрями запобіжної діяльності загальних та спеціальних суб'єктів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ВИКОРИСТАННЮ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ В УКРАЇНІ

3.1 Загальносоціальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні

Починаючи виклад матеріалу за цим підрозділом дослідження, наголосимо, що ефективність застосування загальносоціальних запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні напряду впливає на: 1) стан, структуру й динаміку зазначеного негативного явища; 2) стан захищеності прав і свобод малолітніх, їхню безпеку та стабільність сім'ї як соціального інституту.

Комплексний характер проблеми використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, специфіка детермінант та характеристика особи-злочинця, що вчиняє відповідні злочини, впливає на систему відповідних заходів запобігання.

Будь-яка цивілізована держава, особливо правова, якою визнана Україна, одним із своїх завдань має протидію такому соціально небезпечному явищу, як злочинність. У кримінологічній літературі (Ю. М. Антонян) в контексті гарантування безпеки членів соціуму серед пріоритетних завдань відповідних суб'єктів запобіжної діяльності вживається таке формулювання, як зведення рівня злочинності до «цивілізованого рівня». Ми поділяємо такий підхід, зважаючи на постійний та історично мінливий характер злочинності, як соціального явища.

Слушним вважаємо твердження і вітчизняних дослідників, згідно з якими вирішення завдань правової держави, пов'язаних із захистом особи від протиправних посягань, не зводиться виключно до дій, спрямованих на

знешкодження злочинців і зниження рівня злочинності. Реалізація вказаного неможлива без цілеспрямованої роботи з метою впливу на різні об'єктивні й суб'єктивні обставини, які так чи інакше зумовлюють вчинення злочинів, тобто копіткої діяльності держави щодо упередження порушень й обмежень прав і свобод людини, розробки системи випереджаючої протидії та забезпечення безпеки [80, с. 146–147].

З-поміж прикладних проблем протидії злочинності, у кримінологічній науці виділяють і низку теоретичних за вказаним напрямом. Головна з них, навколо якої точаться дискусії протягом не одного десятиліття, – термінологічний апарат.

Вивчення галузевої наукової літератури дало можливість установити плюралізм підходів щодо використання понять, пов'язаних із протидією злочинності, а саме: власне «протидія», «боротьба», «профілактика», «превенція», «попередження», «відвернення», «припинення», «запобігання» тощо. Застосовуються і такі неординарні конструкції, як «контроль злочинності», «регулювання злочинності», «управління злочинністю». Останні, на нашу думку, передбачають наявність своєрідних домовленостей зі злочинним елементом, можуть призводити та розвивати такі негативні явища, як штучна латентність, необґрунтована криміналізація й декриміналізація, прийняття законів на кшталт сумнозвісного «Закону Савченко» тощо.

У контексті наведеного погоджуємося з науковою позицією українського дослідника О. М. Ігнатова, який зазначає, що термінологічна багатоманітність, яка склалась навколо діяльності з впливу на злочинність, ускладнює правильне розуміння цього явища, поглиблює понятійну плутанину, а у зв'язку з цим, розробку ефективних запобіжних заходів [87, с. 92].

Зважаючи на те, що чіткість понять у праві чинить прямий вплив на ефективність правозастосовної діяльності, окреслення кола прав і обов'язків

суб'єктів відповідних правовідносин (і діяльність щодо протидії злочинності не становить винятку), вважаємо за необхідне здійснити авторську спробу щодо розв'язання зазначеної термінологічної дискусії.

Відома представниця зарубіжної кримінологічної науки А. І. Долгова робить наголос на необхідності проведення саме «боротьби зі злочинністю», під якою вона пропонує розуміти складну системну діяльність, що являє собою єдність трьох підсистем: загальної організації боротьби; попередження злочинності та правоохоронної діяльності [106, с. 380–390]. На нашу думку, такий підхід співзвучний із поняттям «протидії злочинності», проте з більш радикальним та безальтернативним ухилом. Водночас, як впливає з етимології терміна «протидія», така діяльність охоплюється реакцією на «дію», залишаючи за її межами «бездіяльність».

Інший зарубіжний учений-кримінолог Ю. М. Антонян висловлює відмінну точку зору, називаючи «попередження» та «боротьбу зі злочинністю» синонімічними поняттями. Основними видами (рівнями) попереджувальної діяльності вчений вважає профілактику злочинності, запобігання і припинення злочинів, а також виправлення злочинців [7, с. 141–143].

З цього приводу зауважимо наступне. Поважаючи вагомий внесок Ю. М. Антоняна в розвиток кримінології, як науки, вважаємо не зовсім правильним ототожнення понять «попередження» та «боротьба зі злочинністю», адже вони різняться за стадіями. Якщо про «попередження» доцільно вести мову на стадії до вчинення злочину, то «боротьба зі злочинністю» поширюється як на цю, так і на постзлочинні стадії (переважно кримінально-процесуальна, забезпечення принципу невідворотності притягнення до кримінальної відповідальності). Водночас відмічаємо як вдалий здійснений Ю. М. Антоняном поділ (за стадіями) попереджувальної діяльності на профілактику злочинності, запобігання і припинення злочинів. Заразом виправлення злочинців, на нашу думку, має самостійне значення, що

підтверджується самотійністю таких цілей покарання, як «виправлення засуджених» та «запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами».

Проведений аналіз праць українських учених-кримінологів також засвідчує плюралізм думок із зазначеної науково-теоретичної дискусії.

Зокрема, професор О. Г. Кальман вважав найбільш прийнятним застосовувати термін «попередження», котрий охоплює собою й усі інші напрями протидії злочинності [91, с. 66]. Тут також допускається не зовсім правильне поглинання терміном «попередження» терміну «протидія», а не навпаки.

Вдалу наукову позицію з цього напрямку висловили вчені-представники харківської наукової школи – О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко, на думку яких основними та нерозривними складовими поняття «протидія злочинності» є: 1) кримінально-правовий аспект боротьби зі злочинністю; 2) кримінологічний аспект попередження злочинів на підставі усунення, ослаблення та нейтралізації криміногенних факторів [15, с. 89].

Поняття «попередження злочинності» використовує й інший знаний український учений академік В. Я. Тацій, розуміючи під цим терміном обов'язковий елемент соціальної політики держави [184, с. 14]. У такому контексті слушно вести мову про загальносоціальні заходи антикриміногенного впливу на злочинність.

Одним із найбільш послідовних прихильників застосування у кримінології поняття «запобігання злочинності» був відомий український кримінолог, академік А. П. Закалюк, який визначав запобігання злочинності як різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії [79, с. 324].

Така наукова позиція знайшла підтримку у працях інших українських

кримінологів. Зокрема, професор В. В. Голіна також використовує поняття «запобігання злочинності», визначаючи його як соціальну політику держави, спрямовану на подолання криміногенно-небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення та поступового витіснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальну випереджальну практику протидії формуванню та реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [30, с. 16].

Зазначена методологічна позиція була покладена нами в основу під час диференціації заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання. Таким чином спочатку проведемо аналіз загальносоціальних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, а спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи будуть розглянуті в наступних підрозділах дослідження.

Заразом щодо змістовного наповнення відповідних напрямів діяльності нам імпонує вдала, як на нашу думку, спроба професора О. М. Джужі зняти відповідну термінологічну дискусію. Згідно з його науковими поглядами, відмежування таких понять, як «попередження», «профілактика», «запобігання» є надуманим, таким, що суперечить буквальному змісту вказаних слів. Отже, кожне з них означає одне й те саме: щось упередити, не допустити. Усі ці терміни є взаємозамінними синонімами. Тому заходи рівнозначно можуть бути або попереджувальні, або профілактичні, або запобіжні, або превентивні. Так само діяльність однаково може бути або попереджувальна, або профілактична, або запобіжна, або превентивна. Усе це – одне й те саме. В основу ж розмежування попереджувальної діяльності за рівнями, напрямами, видами має бути покладено аналіз її змісту, а не вживання в одних випадках терміна «попередження», а в інших – «профілактика» [113, с. 110].

Водночас, слідуючи законодавчо схваленій позиції, в дисертаційному дослідженні ми використовуємо термін «запобігання», ґрунтуючись на тому, що саме ним нині оперує законодавець у вітчизняному кримінальному, кримінально-виконавчому законодавстві та нормативно-правових актах кримінологічного спрямування [157], зокрема в ч. 1 ст. 1, ч. 2 ст. 50 КК України [108], ч. 1 ст. 1 КВК України [111].

Отже, на підставі вищевикладеного доходимо таких висновків-узагальнень: 1) зарубіжна кримінологічна наука тяжіє до використання термінів «боротьба» та «попередження» в контексті антикриміногенного впливу на злочинність; 2) українська кримінологія вживає таку термінологію, як «попередження», «протидія», «профілактика», «запобігання» злочинам, часто ставлячи той чи інший термін у залежність від стадії вчинення злочину; 3) як вітчизняна, так і зарубіжна кримінологія не роблять прив'язки термінологічного апарату до виду злочинності; 4) український законодавець тяжіє до вживання терміну «запобігання злочинності».

З урахуванням наявних у кримінологічній науці підходів, можемо сформулювати таке визначення **поняття «запобігання злочинності»** – *це комплексна діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інститутів громадянського суспільства та інших суб'єктів, що має на меті недопущення вчинення злочинів шляхом:*
а) виявлення, усунення, нейтралізації та обмеження дії їх причин та умов;
б) переривання злочинної діяльності на різних стадіях її розвитку.

Сформульовану дефініцію можна повною мірою застосовувати щодо діяльності із запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Правовим фундаментом захисту прав дитини в Україні на нашу думку є Декларація прав дитини [54]. Вказаний міжнародний правовий акт закріпив, що дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу

розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності.

Дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі. Дитина не може прийматися на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй у жодному разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які є шкідливими для її здоров'я або перешкоджають її освіті, фізичному, розумовому чи моральному розвитку [54].

Окрім Декларації про права дитини, загальні заходи захисту дітей передбачені у Конвенції про права дитини [99]. Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури [99].

Стаття 32 Конвенції закріплює визнання права дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. У зв'язку із цим вживаються законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі

освіти, з тим щоб забезпечити здійснення цієї статті. З цією метою, має бути встановлено мінімальний вік для прийому на роботу; необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці; відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті [99].

Вивчення вітчизняної та зарубіжної кримінологічної літератури засвідчило, що найбільш поширеною є класифікація заходів запобігання злочинам на два рівня, а саме: загальносоціальний та спеціально-кримінологічний. У подальшому зазначена класифікація може бути поглиблена. Зокрема, як зазначає професор Б. М. Головкін, об'єкт запобіжного впливу поділяється на макросередовищний, мікросередовищний та індивідуальний [32, с. 296] і включає детермінанти злочинної діяльності, криміногенне середовище формування особистості, криміногенні ситуації на вказаних рівнях.

На нашу думку, як загальносоціальні, так і спеціально-кримінологічні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні, можуть здійснюватися на всіх трьох вищезазначених рівнях, а саме: макросередовищному (загальне покращення матеріального становища українського народу в цілому, оздоровлення морального, соціально-психологічного тощо клімату в країні), мікросередовищному (на рівні окремої маргінальної групи – зокрема, жебраків) та індивідуальному (на рівні окремо взятої особи, через поліпшення її матеріального становища, реагування на факти жорстокого поводження в сім'ї, вилучення із несприятливого соціального оточення тощо).

Відмінності між загальносоціальними та спеціально-кримінологічними заходами полягають у наступному: 1) суб'єктах здійснення; 2) меті їхньої реалізації (цілепокладання діяльності відповідних суб'єктів).

Так, на відміну від загальносоціальних заходів запобігання злочинності, спеціально-кримінологічні вживають працівники правоохоронних органів і здійснюються конкретніше й цілеспрямованіше.

Передусім вони вирішують завдання усунення, нейтралізації, мінімізації криміногенних факторів. Спеціальна визначеність функцій стосовно виявлення й усунення (блокування і нейтралізації) причин, умов та інших детермінант є основним моментом їх профілактичної діяльності. Спеціально-кримінологічні заходи включають і такі додаткові елементи, як змушування особи шляхом її переконання до добровільної відмови від задуманого чи припинення розпочатого злочину. Вони мають часові рамки, локалізовані в часі та просторі, природно доповнюють і конкретизують загальносоціальні заходи [169, с. 175].

Схожі думки щодо загальносоціального рівня запобігання злочинам висловлюють й інші вітчизняні вчені-кримінологи. Так, на думку професора В. В. Коваленка, загальносоціальне запобігання не є предметом тільки кримінологічної науки, бо загальносоціальні заходи проводяться і поза рамками боротьби зі злочинністю та спрямовані на вирішення загальних завдань: стабілізації економіки, розвитку соціальної сфери, поліпшення морально-психологічної атмосфери в суспільстві тощо.

Водночас помилки при розробленні та впровадженні економічної, соціальної, культурно-духовної політики держави можуть сприяти сплеску злочинних діянь у суспільстві або в його окремих регіонах. Ось чому кримінологи відстежують процеси розроблення і реалізації політики держави в усіх сферах суспільства [96, с. 13].

Інший представник київської кримінологічної школи професор О. М. Джужа розуміє під загальносоціальним запобіганням діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, а також розробку і здійснення заходів, спрямованих на їх усунення чи нейтралізацію [113, с. 111]. На думку поіменованого вченого, така діяльність здійснюється державними органами й громадськими організаціями і зачіпає інтереси всіх членів суспільства.

Не кардинально від позицій київської школи відрізняється й дефініція загальносоціального запобігання, запропонована харківськими

кримінологами. Так, професор І. М. Даньшин пропонує під терміном «загальносоціальне запобігання злочинності» розуміти комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності [49, с. 95]. На нашу думку, таке визначення зазначеного рівня запобігання злочинам, у тому числі стосовно предмета нашого дослідження, є найбільш вдалим із позицій його відмежування від інших рівнів запобіжної діяльності.

Близьку позицію за цим напрямом займають і вчені – представники одеської кримінологічної школи. Так, професор В. М. Дрьомін висловлює слушну думку про те, що розробка механізму витіснення кримінальних практик за допомогою стимулювання соціально-позитивної діяльності у межах тих або інших інститутів є найбільш перспективним напрямом інституціональної профілактики злочинності [63, с. 51].

Доречно звернути увагу, що під час вироблення заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні нами було враховано напрацювання не лише кримінологічної, а й соціологічної науки за вказаним напрямом.

Так, слушною вважаємо позицію, сформульовану зарубіжними вченими-соціологами, а саме: «в сучасному суспільстві склалися основні форми соціально-регулятивного впливу на бездомність: репресія, адаптація, профілактика і відповідно моделі соціальної політики: репресивно-профілактична, репресивно-адаптаційна, адаптаційно-профілактична. Перевага останньої полягає в тому, що вона передбачає спільними зусиллями її суб'єктів адаптувати населення до соціально-економічної реальності, шляхом включення в суспільні відносини» [122, с. 19].

За результатами проведеного дослідження, з огляду на виділені в попередніх підрозділах детермінанти, вважаємо, що в системі загальносоціальних заходів запобігання використанню малолітньої дитини

для заняття жебрацтвом в Україні чільне місце мають посісти заходи соціально-економічного характеру щодо стабілізації економічної ситуації в країні, рівня зайнятості населення, подолання безробіття, забезпечення «реального» споживчого мінімуму, соціального забезпечення тощо.

Зазначимо, що на важливості сталого економічного розвитку, як передумови стабільного функціонування соціуму, наголошували і класики соціально-політичної й економічної думки. Зокрема, К. Маркс у своїх роботах виділив найважливіші ознаки осіб, зайнятих бродяжництвом і жебрацтвом, а саме: виключення з економічної системи промислового виробництва, відсутність зв'язку з продуктивною працею, низькі ринкові можливості, приналежність до декласованих найбільш вразливих верств населення.

Більше того, К. Маркс відносив декласовані елементи до люмпен-пролетаріату, існування якого, на його думку, становило певну загрозу для суспільства [131; 132]. Із такою позицією ми цілком згодні, про що свідчить проведений у попередніх підрозділах роботи аналіз соціально-економічних детермінант використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Використання загальносоціальних заходів цієї групи дає можливість перенести акцент із заходів кримінальної репресії на соціальну профілактику, що у підсумку має позитивно вплинути на рівень і динаміку вчинення злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.

За напрямом формування системи загальносоціальних заходів вважаємо слушною наступну позицію: «Історична практика показала, що тільки боротьба з бідністю, безробіттям, пияцтвом громадян, з одного боку, організований облік, наявність спеціальних організацій, які займаються предметною роботою з даною категорією населення, створення мережі соціальних закладів, психологічних служб – з іншого боку, дозволяють максимально скоротити вуличне жебрацтво і бродяжництво. Позитивні результати можуть бути досягнуті тільки спільними зусиллями держави,

церкви, громадських організацій, приватних осіб» [127, с. 230–231].

Ми повною мірою підтримуємо таку позицію, згідно з якою стан (рівень), структура й динаміка злочинності залежать від рівня досягнення концепції «держави загального благоденства», побудови в Україні соціальної та правової держави, а також від рівня ефективності функціонування соціальних інститутів.

Адже ще у 1901 році вчені, які вивчали феномен жебракування вказували, що самою складною формою боротьби з багатьма проблемами «дна» є соціальна політика, тобто планомірна та цілеспрямована діяльність державного апарата з покращення економічного, правового та духовного становища трудящих [129, с. 115].

Отже, стратегічними загальносоціальними заходами запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні слід вважати такі, як:

- скорочення бідності та безробіття;
- поліпшення умов життя;
- надання допомоги сім'ї та дітям;
- належне соціальне забезпечення верств населення, які цього потребують;
- підвищення антикриміногенної ролі засобів масової інформації.

У контексті цього слід підтримати висловлену окремими вченими позицію на цей рахунок: «ЗМІ покликані формувати суспільну думку і установки людей щодо соціально-криміногенної обстановки, активізувати обговорення проблем нормативної та девіантної поведінки, сприяти утвердженню моралі підпорядкування закону, сприяти мобілізації сімейного, сусідського, общинного неформального контролю» [122, с. 76].

З огляду на зазначене, можемо підтримати зарубіжного вченого-кримінолога, прихильника ліберальної моделі соціального контролю Я.І. Гілінського, на думку якого тільки вирішення соціальних питань на рівні

держави дозволить мінімізувати або нейтралізувати такі форми девіантної поведінки, як бродяжництво, жебрацтво та ін. [26, с. 169; 27, с. 74].

На нашу думку, за умов відсутності у малолітньої дитини близьких родичів, актуальним є вирішення питання щодо їхнього соціального влаштування.

Дослідженням встановлено, що за сучасних умов і взагалі утримання будинків інтернатного типу обходиться дорого. Через те, що в таких установах зосереджується велика кількість дітей, це формалізує роботу відповідного персоналу і не дає можливості індивідуально працювати з дітьми. Ми розуміємо, що ідеальним шляхом розв'язання цієї проблеми є, по-перше, забезпечення належного фінансування соціальної політики загалом та будинків інтернатного типу зокрема, по-друге, що логічно випливає з першого, це збільшення штату педагогічних працівників зазначених соціальних установ, що дозволить удосконалити виховну роботу з дітьми, які в них утримуються.

Проте в умовах сьогодення, коли незважаючи на формальне проголошення України соціальною державою соціальна політики не отримує належного фінансування, за окресленим вище напрямом можуть бути запропоновані такі загальносоціальні заходи, як:

- ширше використання практики виховання дітей, позбавлених батьківського піклування і які не мають близьких родичів, у прийомних сім'ях, фінансове стимулювання таких сімей;

- стягнення плати з батьків, чийі діти виховуються в будинках інтернатного типу через поміщення в такі установи внаслідок жорстокого поводження з ними або поганого виховання в сім'ї;

- виділення державою дотацій для нужденних категорій осіб, які дійсно потребують приведення їхнього матеріального становища до рівня мінімально необхідного (у разі, коли заходи щодо працевлаштування таких осіб або отримання ними іншого законного прибутку були вичерпані). За

таких умов під цю категорію осіб не підпадатимуть професійні жебраки;

– запровадження будинків реабілітації з обов’язком залученням осіб, як в них тримаються, до оплачуваної праці, за рахунок чого відшкодовувати частину вартості їхнього утримання в них (принаймні такі особи не платитимуть вартості оренди житла). Такі соціальні установи мають отримувати дотації від держави або від органів місцевого самоврядування;

– ідеальний варіант – це в умовах децентралізації системи державного управління та підвищення рівня відповідальності органів місцевого самоврядування за справи громади (останні приклади – створення муніципальної поліції, муніципальної варти) створити спеціальний муніципальний орган, який на кошти місцевого бюджету цілеспрямовано займався би профілактичною, соціальною, реабілітаційною тощо роботою з жебраками, бродягами й іншими соціально занедбаними категоріями осіб (без визначеного місця проживання тощо). При цьому такі установи мають звільнятися від усіх місцевих податків, зборів, інших платежів.

У разі, якщо опіка над відповідними особами здійснюватиметься без залучення їх до праці з об’єктивних умов (похилий вік, хвороба, інвалідність тощо), необхідно виробити такий алгоритм надання соціальної допомоги, за якого відповідна допомога мала б бути мінімально необхідною для підтримання життя з таким розрахунком, щоб становище суб’єкта її одержання не було краще необхіднішого працюючого.

Водночас одним із критеріїв перебування осіб, які потребують соціальної допомоги, у відповідних реабілітаційних будинках має бути їхня активна участь у заходах щодо їхньої соціалізації (зокрема пошук роботи, відмова від шкідливих звичок або їхнє подолання, лікування тощо), з тією метою, щоб надання допомоги за відсутності зазначеної умови не перетворилося на нову форму професійного жебрацтва – жебрацтво у держави.

Це свого роду форма соціального паразитизму, який, на думку

дослідників, являє собою «спосіб існування, за якого соціальний об'єкт задовольняє свої потреби за рахунок інших, маючи можливість задовольняти їх самостійно» [13, с. 47]. За результатами кримінологічних досліджень, небезпека соціального паразитизму вбачається в тому, що для нього характерні такі риси: проживання на доходи, отримані протизаконним шляхом; антигромадський спосіб життя; використання джерел існування, набутих, як правило, в результаті вчинення злочинів або інших правопорушень; відсутність бажання працювати [105, с. 573].

Погоджуємося також із позицією соціологів, на думку яких небезпека соціального паразитизму полягає в тому, що особи, які ведуть антигромадський спосіб життя, негативно впливають на оточуючих, демонструючи можливість вижити, не працюючи. Самовідтворенню соціального паразитизму сприяло засвоєння дітьми в ході соціалізації моделі паразитичного існування батьків [122, с. 156].

Також серед загальносоціальних заходів слід зазначити діяльність спостережних комісій щодо соціальної адаптації осіб, звільнених від відбування покарання, а також взаємодію зазначених інституцій з іншими органами за вказаним напрямом.

Серед загальносоціальних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні важливими є заходи, що вживаються закладами загальної середньої освіти спільно із соціальними службами, громадськими організаціями тощо. Серед найбільш основних і значущих, а головне – ефективних, за результатами проведеного дослідження, виділяємо наступні:

1) контроль за проведенням вечорів відпочинку, розважальних програм, спортивних та позакласних заходів у закладі загальної середньої освіти;

2) контроль стану утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ях опікунів, піклувальників та

прийомних сім'ях;

3) поновлення системи пришкільних таборів. Зокрема, особлива увага під час реалізації заходів цієї групи має приділятися охопленню всіх дітей кризових категорій оздоровленням у пришкільному таборі з денним перебуванням із залученням до гурткової роботи;

4) продовження практики залучення учнів та молоді до занять спортом у спортивних залах та на спортивних майданчиках у позаурочний час, вихідні та святкові дні;

5) забезпечення повного охоплення дітей шкільного віку з кризових сімей різними формами гурткової роботи в позаурочний час.

Одним із перспективних загальносоціальних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні є, за даними проведеного дослідження, взаємодія органів державної влади із громадськими та благодійними організаціями, що працюють у сфері соціального захисту населення. До речі, згідно з преамбулою до Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [163], він створює умови для діяльності зазначених організацій. Проте проведений аналіз його норм не визначає детального механізму гарантування таких умов, а лише надає громадським та благодійним організаціям можливість надавати соціальну допомогу бездомним особам і безпритульним дітям.

Варто звернути увагу і на таких захід запобігання, як створення гарячих телефонних ліній у таких організаціях. Так практично у кожній області України є номери телефонів, за якими громадяни, котрі помітили самотню чи жебракуючу дитину можуть зателефонувати і повідомити про такі випадки. Зазначене значно розвантажить первинну роботу національної поліції, адже у 90 % випадків, громадяни при виявленні малолітніх дітей, що жебракують телефонують 102!

Водночас аналіз норм Закону України «Про основи соціального

захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» дає можливість виділити такі загальносоціальні заходи запобігання, реалізація яких спроможна зменшити динаміку використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, принаймні за рахунок зменшення такої категорії населення, як безпритульні діти (відповідно до ст. 2 Закону, – це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання);

1) проведення в рамках відповідних програм освітніх та просвітницьких заходів з інформуванням населення про норми законодавства з питань придбання, відчуження, оформлення і державної реєстрації прав на жилі приміщення та земельні ділянки, про інші правочини, предметом яких є житло, щодо обов'язків і відповідальності учасників житлових та суспільних правовідносин; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед осіб груп ризику, спрямованої на збереження їх житла.

Відповідно до даних наукових досліджень [78], правова освіта є потужним фактором профілактики суспільно небезпечних явищ, до яких належать також і шахрайські схеми, внаслідок яких люди втрачають житло, що впливає на збільшення кількості бездомних осіб;

2) забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа, які до передачі під опіку чи піклування, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, призову на строкову військову службу в Збройні Сили України, взяття під варту або засудження до арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк мали впорядковане житло, що зберігалось за ними, невідкладне вселення їх у ці приміщення і повернення їм майна, що знаходилося в цих приміщеннях на день передачі дітей під опіку чи піклування, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, призову на строкову військову службу в Збройних

Силах України, взяття під варту або засудження до арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк;

3) здійснення органами опіки та піклування контролю за дотриманням батьками та особами, які їх замінюють, житлових прав і охоронюваних законом інтересів дітей відповідно до закону;

4) влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейних форм виховання;

5) організація системи закладів соціального захисту для бездомних осіб і безпритульних дітей [163].

3.2 Спеціально-кримінологічні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні

Загально відомо, що спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам формуються виходячи із особливостей того чи іншого виду злочинів, а також комплексу причин та умов вчинення таких злочинів. Є очевидним, що загальносоціальні заходи запобігання використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом виступають підвалинами для розробки спеціально-кримінологічного запобігання, а останні в свою чергу доповнюють попередні.

Цілком справедливо відзначає В. В. Голіна, який стверджує, що спеціально-кримінологічне запобігання не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування [30, с. 21].

Однією із ознак, яка дає можливість розмежувати загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам є рівень їх

поширення, тобто масштаб дії. Загальносоціальні заходи застосовуються як правило на міждержавному чи державному рівні тоді як спеціально-кримінологічні можуть вживатись на регіональному рівні тощо.

Окрім цього необхідно відзначити, що заходи запобігання злочинам здійснюються відповідними суб'єктами, як державного та і не державного сектору. Так ми переконані, що за стан правопорядку, і дане дослідження є тому підтвердженням, мають відповідати спеціальні суб'єкти, що відповідно актуалізує наступний рівень запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом – спеціально-кримінологічний.

У свою чергу, проведеним дослідженням встановлено, що спеціально-кримінологічні заходи реалізують не лише правоохоронні, а й соціальні інститути, до яких, серед інших, належать також соціальні служби й заклади загальної середньої освіти.

Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома головними напрямками, за якими розробляють і реалізують заходи: кримінологічної профілактики; відвернення; припинення злочинів [30, с. 22].

У юридичній літературі поширеним навіть більше усталеним є термін «система запобігання злочинності» [30, с. 112]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови під системою розуміється: 1. Порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь. // Продуманий план. [22, с. 1320]. Проте реальний стан сучасної запобіжної діяльності в Україні відносно злочинності взагалі і використання малолітніх дітей для жебрацтва зокрема, вкрай важко назвати системою, а тим паче продуманим планом. Система запобігання злочинності досвід якої Україна намагається запозичувати в розвинених країнах ще не побудована. Існуюча система за часів радянського союзу зруйнована.

Отже, побудова дієвої, цілісної системи запобігання злочинності у тому числі відносно неповнолітніх є справою майбутнього, і важливе місце в цьому процесі відводиться кримінологічній науці.

Як зазначає у своєму дослідженні І. А. Голосенко, у дореволюційні часи також звертали увагу на проблему жебрацтва дітей. Одним із спеціально-кримінологічних заходів був проект «системи захисту дитинства». Вказаний проект передбачав, що за порушення дитячих прав тобто примушування до жебрацтва, винні мають потрапляти під суд [33, с. 22]. Наведене свідчить, що проблема використання для жебрацтва малолітніх дітей не є новою для нашого суспільства і у всі часи держава вживала різноманітні заходи для їх припинення.

Сучасна злочинність нерозривно пов'язана із соціально-економічними протиріччями в суспільстві, недоліками і помилками у економічній, соціально-політичній побутовій сферах життя суспільства [190, с. 4].

О. М. Ситнік, зазначає, що роботу по спеціально-кримінологічному запобіганню з втягнення неповнолітніх в злочинну діяльність мають включитися й органи місцевого самоврядування, кримінологічна діяльність яких, наразі, є ані теоретично, ані практично не забезпеченою. Ще очікують на свою розробку проблеми діяльності органів місцевого самоврядування щодо запобігання злочинам [177, с. 164]. Особливої актуальності набуває ця теза з огляду на завдання, які покладаються на органи місцевого самоврядування в контексті забезпечення життєво важливих потреб та законних інтересів населення.

У вітчизняній кримінологічній науці є спроби дослідження ролі органів місцевого самоврядування у протидії злочинності. Цю проблему досліджує О. С. Шеремет [208; 207; 205] Вказаний автор зазначає, що безробіття, високі тарифи на тепло, електроенергію, зростання цін, неспроможність задовольнити хоча б мінімальні потреби знижують поріг моральності. На його думку, за таких складних умов профілактичні заходи правоохоронних органів можуть мати лише мінімальний позитивний результат. Натомість рішення місцевої влади щодо допомоги сім'ям, інвалідам, регулювання тарифної й цінової політики тощо зможуть стабілізувати загальну атмосферу

в громаді [208, с. 156]. Особливо це стосується соціально незахищених верств населення, які потенційно схильні до використання малолітніх дітей для жебрацтва. Вивчаючи напрями роботи органів місцевого самоврядування в протидії злочинності О. С. Шеремет наводить приклад скандинавської моделі протидії злочинам, в основу якої закладено орієнтацію на покращення соціально-економічного рівня населення [205, с. 58].

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам на думку О. С. Шеремета повинні входити до компетенції не тільки правоохоронних органів, а й органів місцевого самоврядування. Об'єктами їх безпосереднього впливу на його думку повинні стати заходи з протидії пияцтву, алкоголізму, вживанню наркотичних та психотропних речовин, запобігання безпритульності та жебрацтву, проституції, дрібному хуліганству тощо [206, с. 16].

Як вже зазначалося вище, майже 50 % вивчених нами вироків відносно осіб, які використовували малолітніх дітей для заняття жебрацтвом винесені судами Закарпатської області. Цілком логічно на нашу думку проаналізувати документи органів державної влади (місцевого самоврядування) Закарпатської області у сфері запобігання злочинності.

Одним із таких документів є Програма профілактики злочинності на території Закарпатської області на 2016–2020 роки [167]. Метою зазначеної програми є здійснення через налагодження співпраці з місцевими органами самоврядування додаткового комплексу заходів, спрямованих на забезпечення публічного порядку та безпеки на території Закарпатської області. Проте детальний аналіз плану основних заходів по виконанню програми засвідчив, що ця програма є скоріше заходами щодо покращення матеріально-технічного стану органів Національної поліції Закарпатської області, а ніж програма профілактики правопорушень.

Так, план основних заходів передбачає:

- придбання спецтехніки та спецобладнання для оперативних

підрозділів головного управління Національної поліції в Закарпатській області;

- придбання офісної та комп'ютерної техніки, засобів зв'язку, іншого обладнання та оргтехніки для підрозділів головного управління Національної поліції в Закарпатській області;

- придбання легкових спецавтомобілів та автобусів для потреб оперативно-службової діяльності;

- придбання паливно-мастильних матеріалів та запчастин для службового автотранспорту головного управління Національної поліції в Закарпатській області;

- придбання господарського інвентарю, обладнання та витратних матеріалів для зміцнення матеріально-технічної бази підрозділів;

- встановлення систем відео-спостереження на в'їзді (виїзді) в населені пункти з найбільш складною оперативною обстановкою та місцях проведення чисельних масових заходів; проведення ремонтно-будівельних робіт [167].

Тоді, як за оперативними даними сектору ювенальної превенції управління превентивної діяльності ГУ Нацполіції в Закарпатській області, у 2018 році (порівняно з 2017 роком) злочинність серед неповнолітніх області збільшилась на 46,5 % (349 злочинів проти 238). На 50 % (з 8 до 12) збільшилась кількість злочинів, скоєних неповнолітніми у стані алкогольного сп'яніння. Відносно батьків та осіб, що їх замінюють, за невиконання обов'язків щодо виховання складено 1058 адміністративних протоколів (806 – у 2017 році) [137].

Безумовно органи правопорядку потребують покращення матеріально-технічного забезпечення, і від його стану залежить рівень злочинності у тому числі й досліджуваний нами злочин. Проте, вважаємо, що звуження дії такого документу лише на покращення матеріально-технічного забезпечення підрозділів Національної поліції є не виправданим.

Окрім цього нами проаналізована також Комплексна програма профілактики та протидії злочинності в місті Ужгороді на 2017–2020 роки [160]. Серед запланованих заходів передбачено забезпечення виявлення, облік та проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, які опинились у складних життєвих обставинах через ухиляння батьків від виконання батьківських обов'язків, схильність до систематичного залишення місця проживання, вчинення насильства над дітьми в сім'ї. Нажаль вказаний захід носить декларативний характер, адже відсутня будь-яка конкретизація та його практичне наповнення.

Комплексна програма також передбачає проведення у навчальних закладах профілактичних лекцій з роз'яснення діючого законодавства України щодо відповідальності неповнолітніх за злочини, правопорушення, запобігання проявам ксенофобії, етнічної, статевої дискримінації, тощо. Такі заходи мають на меті правове виховання населення, особливо молоді.

Найбільш дієві на нашу думку спеціально-кримінологічні заходи передбачені у Комплексній програмі профілактики та протидії злочинності у місті Ужгороді на 2017–2020 роки. До них відносяться заходи із забезпечення організації та проведення спільних профілактичних рейдів («Діти вулиці», «Вокзал», «Підліток», «Канікули», «Літо»), спрямованих на соціальний і правовий захист дітей, запобігання їх бездоглядності, безпритульності та використання для заняття жебрацтвом, профілактику правопорушень, влаштування безпритульних та бездоглядних дітей до закладів соціального захисту, вжиття заходів впливу до дітей, які вживають спиртні напої, наркотичні засоби або психотропні речовини [160].

Вказаний документ має більшу спрямованість на попередження злочинності хоча також не містить дієвих кроків націлених на зменшення рівня злочинів пов'язаних із використанням малолітніх дітей для заняття жебрацтвом у м. Ужгороді.

Наведене дає нам підстави запропонувати такий спеціально-

кримінологічний захід, який матиме цільове спрямування – запобігання та припинення випадків використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

Внести пропозицію щодо створення у обласних, міських (районних) державних адміністраціях України комісії у складі представників превентивної поліції, соціальних служб у справах дітей, сім'ї та молоді з метою встановлення стану запобігання використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. На зазначену комісію покласти обов'язок здійснити перепис та облік всіх сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і можуть бути потенційними жебраками. Із зазначеною категорією сімей проводити цілеспрямовані заходи по недопущенню використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

Отримані результати на нашу думку можуть бути використані при підготовці комплексних програм, планів по запобіганню злочинності, у тому числі злочинності спрямованої проти малолітніх і неповнолітніх дітей. Така інформація дала б можливість врахувати особливості суспільних процесів, які відбуваються у тих чи інших регіонах, і на цій основі визначити першочергові заходи.

В контексті удосконалення нормативно-правової основи профілактичної діяльності підрозділів ювенальної превенції не можемо не звернути увагу на пропозицію О. М. Ситнік, яка пропонує повернення функцій оперативно-розшукової діяльності підрозділам ювенальної превенції. Завдяки чому виникне можливість раннього оперативно-розшукового запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, зокрема і для заняття жебрацтвом [177, с. 168].

Загалом пропозиція має право на існування, проте нажаль не підкріплена основоположними нормами Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», адже оперативно-розшукові заходи провадяться у випадках підготовки до вчинення злочинів і у переважній частині тяжких та особливо тяжких. Результати нашого дослідження вказують, що лише 10

вироків із 117 вивчених винесені за вчинення досліджуваного злочину з такими кваліфікуючими ознаками:

- використання чужої малолітньої дитини – 8;
- фізичний чи психічний примус – 1;
- вчинені організованою групою – 1.

Таким чином повернення підрозділам ювенальної превенції оперативно-розшукової функції не є важливим у запобіганні даного виду злочинів. І напевно не справить позитивний вплив на рівень та динаміку цього виду злочинів. Окрім цього у ході дослідження нами вивчалася думка практичних працівників підрозділів ювенальної превенції щодо доцільності наділення їх функцією оперативно-розшукової діяльності. Сто відсотків опитаних висловились проти такої пропозиції (Додаток В).

Проведеним дослідженням встановлено, що в межах спеціально-кримінологічних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні актуалізується такий напрям, як правовий, а саме вдосконалення норм галузевого законодавства, а також проведення відповідної профілактичної роботи.

Зокрема, аналіз 117 вироків, винесених судами України відносно 119 осіб за вчинення злочину, передбаченого ст. 150¹ КК України, засвідчив, що жоден вирок не містив вказівку на систематичність використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, як це передбачено в диспозиції ст. 150¹ КК України.

За таких підстав, використовуючи закони формальної логіки, можемо говорити про наявність такої категорії, як «преюдиція у праві», як це, наприклад, має місце з адміністративною або дисциплінарною преюдицією, коли зазначені види юридичної відповідальності, за наявності ознаки систематичності, трансформуються у кримінальну відповідальність (у випадку адміністративної преюдиції – ст. 389 КК України, у разі дисциплінарної – ст. 391 КК України).

Водночас аналіз норм Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [97] дав можливість установити, що він не передбачає відповідальності за несистематичне використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом ані батьками або особами, які їх замінюють (зазначені дії не охоплюються диспозицією ст. 184 КУпАП), ані іншими особами (відповідна стаття у КУпАП відсутня).

Виникає й інше логічне запитання: яким чином підрозділи превентивної поліції проводили профілактичну роботу з батьками або особами, які їх замінюють, адже у проаналізованих нами 117 обвинувальних вироків, постановлених за ст. 150¹ КК України, не містилося інформації про винесення попередження або притягнення відповідних осіб до адміністративної відповідальності за ст. 184 КУпАП.

Водночас, як уже зазначалося у попередніх підрозділах, результати аналізу вироків свідчать, що з 103 (86,5 %) осіб, які притягалися до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 150¹ КК України, є 6 (5 %) – батьки, 97 (81,5 %) – матері; 12 (10,1 %) осіб мають інші родинні зв'язки (переважно бабусі, тітки, брати, сестри), і лише 4 (3,4%) суб'єкти злочинів були сторонніми особами (співмешканці матерів малолітніх, сторонні особи) (Додаток В, рис. 3.2.).

При цьому проведений нами аналіз спеціальної літератури дає підстави говорити, що повною мірою викоринити таке суспільно небезпечне явище, як використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні, неможливо в силу наявних суперечностей у суспільному розвитку, проте можна звести його до так званого «цивілізованого рівня», тобто зменшивши кількість саме малолітніх дітей, залучених до такої діяльності, за рахунок ефективних спеціально-кримінологічних заходів.

Зарубіжні вчені також дотримуються схожої позиції щодо неможливості у повному обсязі подолати таке негативне явище, як жебрацтво, зазначаючи наступне: «історична практика соціального контролю

показує, що ні опора на репресивні методи, ні лібералізація соціального контролю не можуть повністю усунути бродяжництво та жебрацтво, оскільки, незважаючи на реформи, що проводяться, завжди залишаються ті, для кого воно є наслідком добровільного вибору. Разом із тим, стабілізація становища в країні, одночасне застосування репресивних, таких, що підтримують, виховних заходів дозволяє істотно скоротити його масштаби» [122, с. 19].

Практичні працівники підрозділів ювенальної превенції також вважають, що кримінально-правовими заходами неможливо знизити рівень злочинності досліджуваного виду, на таких позиціях стоїть 78 % опитаних (Додаток В).

З такою позицією солідарні і представники європейської наукової школи, зазначаючи, що криміналізація жебрацтва і пов'язаною з цим діяльністю не забезпечує ефективності і тривалості вирішення проблеми бідності [219, с. 232].

Дійсно необхідно органам державної влади спільно з громадськими та волонтерськими організаціями вживати заходи щодо реінтеграції осіб, що жебракують в суспільство, а не тільки робити наголос на каральні методи впливу на це негативне фонове явище злочинності.

Незважаючи на викладене вважаємо, що конструкція ст. 184 КУпАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» потребує удосконалення саме з метою підвищення потенціалу даної норми в попередженні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Таким чином пропонуємо ст. 184 КУпАП викласти у такій редакції:

Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей

Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей –

тягне за собою попередження або накладення штрафу від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, -

тягнуть за собою накладення штрафу від ста п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт.

Переважає більшість 68,5 % практичних працівників підтримують пропозицію збільшення адміністративно-правової санкції (Додаток В).

У цьому контексті вважаємо за доцільне проаналізувати заохочувальну норму передбачену у кримінальному кодексі Російської Федерації. Аналогічна стаття, що передбачає кримінальну відповідальність за використання малолітніх дітей для жебракування передбачає норму, яка звільняє від кримінальної відповідальності на випадки втягнення неповнолітнього у заняття жебракуванням, якщо це діяння вчинене батьками унаслідок збігу тяжких життєвих обставин, викликаних втратою джерел існування або відсутністю місця проживання.

Цілком гуманна правова норма і здавалося б вона також могла б знайти місце для правозастосування в Україні у силу воєнного конфлікту на Сході України. Проте як не парадоксально, але саме у областях де відбуваються воєнні дії майже не зафіксовано вироків винесених за вчинення даного злочину (Донецька –5, Луганська – 0). Отже, більшість осіб, які засуджені за вчинення такого злочину не є по суті такими, що перебувають у тяжких життєвих обставинах.

Удосконалення норм національного законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом є одним із елементів спеціально-кримінологічного

запобігання. Результати дослідження, вивчення практичного досвіду діяльності правоохоронних органів, а також напрацювань вчених [177, с. 175], що опікуються проблемами дитячої злочинності підтверджують тезу про необхідність відновлення правових положень, що були передбачені у статтях 23 та 23-1 КПК України 1960 року. Вказані норми покладали обов'язок на слідчого, прокурора вживати заходів щодо виявлення й усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину. Окрім виявлення відповідних причин та умов на слідчого, дізнавача покладался обов'язок ще й скласти та вносити до підприємств, органів, установ, громадських організацій подання про їх усунення.

Не можна не погодитись із О. М. Ситнік, що відповідна правозастосовна практика, яка складалася в органах досудового розслідування ОВС щодо виконання цих положень багато в чому була формалізована й неефективна. Однак, це жодною мірою не означало необхідність відмови від цього напрямку роботи. Навпаки, при прийнятті нового КПК України необхідно було розробити додаткові механізми реалізації відповідних обов'язків, а не усувати їх [177, с. 176].

Поряд з тезою, що криміналізація жебрацтва не вирішує проблему використання малолітніх дітей для жебрацтва актуальною є теза про те, що надання жебракам того, що їм потрібно (наприклад грошей), не є вирішенням їх проблеми. Освіта може змінити їхній стиль життя за умови, що вони готові прийняти ці зміни [218, с. 330].

Результати досліджень і рекомендації щодо примусового використання дитини для жебрацтва в Албанії, Греції, Індії та Сенегалі свідчать, про широкий спектр причин, які є основою для використання дітей в жебракуванні. До таких причин відносять: бідність, дискримінацію, культурні традиції, відсутність доступу до освіти, догляду і захисту дітей. Проте специфічний характер цих причин змінюється від країни до країни. Наприклад, в той час як корінні причини бідності в Албанії можуть бути

пов'язані з етнічною дискримінацією, в Сенегалі вони пов'язані з посухою та екологією деградації [220, с. 22].

Також варто пам'ятати, що культура жебрацтва несе в собі відбиток давніх традицій, і відрізняється національною, географічною, історичною специфікою [82, с. 222].

Отже, порівнюючи основні причини використання дітей для жебрацтва в різних країнах і в Україні можна сформулювати ряд спеціально-кримінологічних заходів, які на нашу думку сприятимуть запобіганню такого негативного явища, як використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

По-перше, необхідно проводити просвітницькі програми серед батьків про негативні наслідки (кримінальну відповідальність) використання малолітніх дітей для жебрацтва.

По-друге, проводити просвітницькі заходи серед населення України, метою яких має бути зниження рівня подавання милостині. Досвід зарубіжних країн свідчить про зниження рівня жебрацтва у наслідок застосування таких заходів [221]. Одним з прикладів такого заходу є Конкурс відеороликів, що проводився в рамках проекту SOS: «Разом запобігти дитячому жебрацтву» для учасників громадської організації «Молодіжна ліга майбутніх поліцейських» [151].

Впровадження державних програм підтримки регіонів з компактним проживанням громадян ромської національності, залучення до освітніх програм, кредитування з метою залучення їх до суспільно-корисної праці.

Безумовно для отримання позитивного результату запобігання злочинам, спеціально-кримінологічні заходи повинні застосовуватися у поєднанні з іншими переважно загальносоціальними заходами.

Серед комплексу заходів, що вживаються, доцільно виокремлювати ті, що охоплюють ранню профілактику (тобто коли ще не розпочато формування механізму злочинної поведінки, і лише власне поведінка особи

свідчить про вірогідність втягнення її в заняття жебрацтвом [3, с. 403; 8]) й безпосереднє запобігання (коли вже форми втягнення виражені більш чітко). Проведеним дослідженням у межах цієї групи пропонуємо реалізацію таких заходів:

1) періодичне (щомісячне) інформування відділів (управлінь) освіти районної, міської або обласної адміністрації, а також підрозділів превентивної поліції та ювенальної превенції про дітей, які не навчаються, вчинили злочини та/або інші правопорушення, затримані за вживання наркотичних речовин, алкогольних напоїв, бродяжництво, жебрацтво. Вжиття зазначених заходів доцільно покласти не загалом на адміністрацію закладів загальної освіти, а безпосередньо – на класне керівництво;

2) для підвищення ефективності реалізації першого заходу доцільним є вжиття другого за вказаним напрямом спеціально-кримінологічного запобігання – це запровадити комп'ютеризовану систему обліку дітей кризових категорій. Зазначимо, що вперше така пропозиція була висловлена 22 грудня 2003 року під час парламентських слухань, на яких велика увага приділялася питанню подолання проблеми безпритульних дітей. За результатами цих слухань, із метою ефективного вирішення основної проблеми безпритульних дітей, постановою Верховної Ради України від 03 лютого 2004 року № 1428-IV було схвалено Рекомендації парламентських слухань «Про проблему бездомних громадян та безпритульних дітей і шляхи її подолання» [165].

Проте досі комп'ютеризована система обліку дітей кризових категорій не запроваджена у практику запобіжної діяльності, що не може не відобразитися на стані й динаміці вчинення злочинів, пов'язаних із використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;

3) організація круглих столів за участю правоохоронних органів, служби у справах дітей, відділу у справах сім'ї, молоді та спорту, міських (районних) центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, прокуратури, органів учнівського самоврядування, батьківської громадськості та засобів

масової інформації з питань профілактики злочинності, бездоглядності, жебрацтва та насилля серед малолітніх (неповнолітніх);

4) одним дієвих спеціально-кримінологічних заходів на нашу думку є пропаганда через засоби масової інформації переваг здорового способу життя.

Екстраполюючи знання щодо інформаційно-просвітницької роботи, широкої антиалкогольної та антинаркотичної реклами, що є складним питанням зміцнення національної безпеки і забезпечення умов для виживання нації [170, с. 13], яку повинні проводити радіо, телебачення, центри соціальної служби для молоді, державні та правоохоронні органи тощо, можна говорити, що така робота матиме дієві результати і зменшуватиме кількість осіб, що використовують малолітніх дітей для заняття жебрацтвом;

5) постійне та своєчасне виявлення дітей із кризових сімей, їх облік та систематична перевірка умов утримання та виховання цих дітей у сім'ях.

Також до спеціально-кримінологічних заходів, за справедливим судженням учених, слід відносити ведення статистичної звітності про результати боротьби з особами, які не займаються суспільно корисною працею і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя; ведення централізованого, статистичного, по прізвищах і дактилоскопічного обліку осіб, затримуваних за жебрацтво та бродяжництво, що дозволяє фіксувати факти затримань і на цій основі робити об'єктивний висновок про ступінь систематичності порушення загальноприйнятих норм [122, с. 183].

Дієвими спеціально-кримінологічними напрямками, на які слід звертати увагу у практичній діяльності, є використання груп швидкого реагування, а також систематичне патрулювання місць традиційного скупчення маргінального та злочинного контингенту, громадських місць тощо. Такі патрулювання досить ефективно можуть здійснювати працівники патрульної поліції у складі піших нарядів, велосипедних пар або ж навіть кінні пари.

При цьому під час проведення відповідних операцій щодо виявлення маргінального елемента слід звертати увагу на такі обставини: 1) сезонні особливості виключення зі сфери трудової зайнятості різних верств населення (наприклад, для сільської місцевості це пізня осінь, зима, рання весна), що впливає на процеси сезонної міграції бродяг, жебраків тощо; 2) найбільш імовірні місця зосередження маргінального елемента: парки, ринки, гуртожитки, горища, підвали, залізничні, автовокзали, залізничний транспорт тощо; 3) зовнішні ознаки осіб: п'яні, неохайно одягнені особи, які мають при собі сумки, коробки і які явно прагнуть уникнути зустрічі зі співробітниками органів поліції; 4) взаємодію з такими суб'єктами: органи охорони здоров'я, громадськість, муніципальна варта та ін.

Окрім того, органи поліції повинні виконувати функції, пов'язані з виявленням, затриманням осіб, що займаються жебрацтвом та бродяжництвом, встановлювати їх особу, доставляти їх до закладів соціального захисту (передбачених Законами України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [163] та «Про житловий фонд соціального призначення» [156]), а також забезпечувати громадський порядок та охорону зазначених закладів.

Також співробітниками управлінь превентивної діяльності мають вживатися заходи щодо встановлення осіб, які втягують малолітніх у заняття бродяжництвом та жебрацтвом і застосовувати до них заходи реагування відповідно до чинного законодавства.

З метою практичної допомоги працівникам поліції нами розроблено алгоритм дій при виявленні осіб, що використовують малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

При виявленні ознак адміністративного правопорушення, у тому числі відповідальність за які передбачена ст.184 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) працівники підрозділів патрульної поліції зобов'язані:

1. Негайно вимагати припинення протиправної поведінки.
2. Перевірити документи, що засвідчують особу правопорушника.
3. Встановити і записати дані про свідків (якщо такі є), пояснити свідкам їх права та обов'язки відповідно до чинного законодавства.
4. Визначити обставини, що підлягають з'ясуванню у справі:
 - 4.1. Наявність події адміністративного правопорушення.
 - 4.2. Особа, яка вчинила протиправні дії.
 - 4.3. Винність особи у вчиненні адміністративного правопорушення.
 - 4.4. Обставини, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення.
 - 4.5. Інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, а також причини і умови, що сприяли вчиненню адміністративного правопорушення.

5. Скласти протокол про адміністративне правопорушення відповідно до вимог ст. 254 КУпАП.

6. Повідомити про виявлений факт працівників ювенальної превенції.

З метою складання протоколу про адміністративне правопорушення, передбаченого КУпАП при неможливості складання його на місці виявлення адміністративного правопорушення відповідно до ст. 259 КУпАП здійснюється доставляння порушника в приміщення органу поліції, чи громадського пункту з охорони громадського порядку.

Про доставлення складається протокол, або робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення або протоколі про адміністративне затримання.

Обов'язок щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення покладено на посадових осіб органів Національної поліції (п. 1, ч. 1 ст. 255 КУпАП).

Справи про адміністративні правопорушення розглядають посадові особи органів внутрішніх справ (поліції) ст. 255 КУпАП або судді, якщо

виникає питання про застосування адміністративного арешту (ч. 2 ст. 23.1 Кодексу).

Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи (ст. 268 КУпАП).

Поліцейський повинен встановити наявність підстав для застосування поліцейського піклування відповідно до ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію». Поліцейське піклування може здійснюватися щодо неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду. Поліцейське піклування має наслідком щодо неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, – передання батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування [141].

У разі виникнення обставин за яких необхідно вжити заходи щодо передачі дитини до центру соціально-психологічної реабілітації дітей поліцейські вживають для цього необхідні заходи. Повідомляють підрозділ ювенальної превенції, а уповноважені працівники ювенальної превенції передають дітей до центру соціально-психологічної реабілітації дітей згідно з актом.

Розглядаючи саме спеціально-кримінологічні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, варто виділити специфічні особливості, до яких ми відносимо множинність суб'єктів, які здійснюють ці запобіжні заходи і, у зв'язку з цим неналежну їх комунікацію та взаємодію під час функціонування.

3.3 Заходи індивідуального запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні

Як вже зазначалося вище, система запобігання злочинності у своїй основі впливає із загальних теоретичних та практичних підходів, визначених кримінологічною наукою, що передбачають загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинам [199, с. 174].

Важливою складовою системи запобігання злочинності є індивідуальні заходи запобігання, які застосовуються відповідними суб'єктами запобіжної діяльності. Серед таких суб'єктів можна виділити: підрозділи ювенальної превенції; служби у справах дітей; громадські організації; уповноважені органи з питань пробації. Враховуючи, що заходи індивідуальної профілактики є одним із ефективних проте і досить складних дій необхідно звернути увагу на теоретичні підходи до його розуміння.

Кримінологічна теорія має досить широкий перелік поглядів на розуміння поняття індивідуальні заходи запобігання. Переважно їх називають індивідуально-профілактичні заходи. У подальшому ми будемо використовувати термін індивідуальна профілактика як складову системи запобігання.

Наприклад, А. Г. Лекарь під індивідуальною профілактикою розуміє діяльність уповноважених органів щодо своєчасного виявлення осіб, від яких

можна очікувати вчинення злочинів, і недопущення вчинення ними злочинів шляхом виховного впливу на них та вжиття інших заходів з подолання їхніх антисуспільних поглядів, звичок, нахилів [119, с. 92].

Авторський колектив навчального посібника «Кримінологія» під індивідуальним запобіганням злочинам розуміють – різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Тобто на думку авторів індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передуює виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного злочину є головним завдання індивідуального запобігання [31, с. 156].

Існує також думка, що індивідуальна профілактика це сукупність заходів переконання та примусу, що застосовуються до носіїв антисуспільних установок та орієнтацій. Мета – попередження негативного процесу формування особистості [2, с. 256]. А. І. Алексєєв також вважає, що індивідуальна профілактика має справу з усунення причин та умов, породжених не зовнішніми, а внутрішніми, суб'єктивними детермінантами [5, с. 33].

К. Є. Ігошев та В. С. Устинов стверджують, що індивідуальна профілактика являє собою таку діяльність, що спрямована на виявлення осіб, які схильні до вчинення злочину, їхнє вивчення, а також вплив на них шляхом заходів переконання і примусу [84, с. 43].

Наведені точки зору зводяться до того що у процесі індивідуального запобігання (індивідуальної профілактики) здійснюється вплив виключно на осіб схильних до вчинення злочинів.

Проте ми вважаємо, що формування анти суспільних поглядів особи відбувається у тому числі й за рахунок її оточення, а отже в процесі індивідуальної профілактики необхідно здійснювати вплив не лише на особу схильну до вчинення злочину, а й на її найближче оточення (мікросередовище) з метою недопущення злочину і формування

законослухняної поведінки [74, с. 41]. Це характерно для молодих дівчат ромської національності, які проживають в середовищі ромів, що постійно ведуть кочівний спосіб життя. І, на нашу думку, навіть інтенсивні заходи індивідуальної профілактики не спроможні вирвати їх з цього середовища. Отже це вимагає від суб'єктів індивідуальної профілактики здійснювати запобіжний вплив і на середовище в якому перебуває така особа.

Адже під індивідуальною профілактикою також розуміють створення обстановки, яка усуватиме шкідливий вплив на особу або ж забезпечуватиме необхідну стійкість стосовно нього в процесі морального формування особистості; виявлення та усунення конкретних джерел шкідливого впливу на неї, виправлення та перевиховання правопорушників [9, с. 28–29].

Отже індивідуальне запобігання представляє собою обґрунтовану підозру в тому, що особа потенційно схильна до вчинення злочину пов'язаного з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Така підозра ґрунтується на поведінці, способі життя, наявній об'єктивній інформації від третіх осіб. Початок індивідуального запобігання безпосередньо пов'язаний з моментом потрапляння в поле зору уповноважених суб'єктів запобігання.

Складовою індивідуального запобігання виступають профілактичні обліки таких осіб. Використання профілактичних обліків сприятимуть виявленню осіб схильних до використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом та сприятиме усуненню криміногенних факторів у сімейно-побутовому, дозвільному та іншому мікросередовищі під облікових. Профілактичний вплив спрямовуватиметься на припинення антигромадських зв'язків, інших негативних впливів на нього, що сприяють формуванню злочинних намірів.

Вивчення практичного досвіду діяльності підрозділів ювенальної превенції (у минулому кримінальної міліції у справах дітей) засвідчив, що основну увагу правоохоронці зосереджують на роботу з дітьми схильними до

вчинення правопорушень (перебувають на обліку). Тоді як такі напрямки, як аналітична діяльність та розробка заходів спрямованих на запобігання негативних проявів, що сприяють використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом практично не знаходять свого втілення. Це викликано також відсутністю належних знань вікової та соціальної психології, а також недоліками нормативно-правового регулювання такої діяльності.

Детальний аналіз Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України затвердженої наказом МВС України № 1044 від 19 грудня 2017 року [158] дає нам підстави стверджувати про наявність певних недоліків у організації превентивної роботи саме з сім'ями, які схильні до використання своїх дітей в цілях жебрацтва.

Серед основних завдань підрозділів ювенальної превенції відсутнє завдання яке б спрямовувалось на профілактику злочинів проти дитини. Проте в розділі основних повноважень підрозділів ювенальної превенції передбачено повноваження, щодо вжиття заходів для запобігання і припинення стосовно дитини будь-яких протиправних діянь.

Також вважаємо, що вказана Інструкція підлягає доповненню положенням наступного змісту:

«підрозділи ювенальної превенції ведуть профілактичний облік сімей батьки, яких схильні до використання малолітніх дітей для жебрацтва».

Як вже неодноразово зазначалось, результати нашого дослідження свідчать, що понад 53 % осіб, що використовували малолітню дитину для заняття жебрацтвом є представниками ромської національності. Це у свою чергу вимагає від науки розробки індивідуально-кримінологічних заходів, які матимуть вузьку спрямованість. Україна не унікальна у тому, що значна частина жебраків є представниками ромської нації, аналогічні проблеми турбують і країни Європейського союзу [225].

Результати вивчення обвинувальних вироків засвідчили, що національна судова система практично не використовує існуючі у

законодавстві превентивні механізми спрямовані на зменшення рівня використання для жебракування малолітніх дітей. Це стосується такого правового інституту, як позбавлення батьківських прав.

Вивчені нами вироки не представляють жодних даних щодо його застосування, при тому, що сам факт вчинення злочину свідчить про ухилення таких батьків від виконання батьківських обов'язків. Звідси впливає наступний індивідуальний запобіжний захід, що може бути короткочасним або постійним – це вилучення малолітньої дитини із сім'ї (відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав ст. 170 Сімейного кодексу України (далі – СК України)).

Ми розуміємо, що найкраще виховання дається дитині у сім'ї, проте результати нашого дослідження свідчать, що понад 70 % осіб, що вчинили злочин передбачений ст. 150¹ КК України не одружені, тобто виховують дітей в неповних сім'ях, що і є наслідком їх використання у жебракуванні.

86,5 відсотків опитаних практичних працівників вважають, що такий індивідуально-кримінологічний захід, як вилучення малолітньої дитини із сім'ї (відібрання) буде досить ефективним, решта опитаних поставили це під сумнів (Додаток В).

Процедура відбирання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав регламентована ст. 170 СК України. Аналіз зазначеної правової норми свідчить, що у випадках:

- ухилення від виконання батьківських обов'язків по вихованню дитини;
- жорстоко поводження з дитиною;
- стражданням на хронічний алкоголізм або наркоманію;
- вдавання до будь-яких видів експлуатації дитини, примушування їх до жебрацтва та бродяжництва суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав. Окрім зазначених підстав відбирання дитини можливе

також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання [23].

У разі прийняття судом такого рішення дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам – за їх бажанням або органів опіки та піклування.

Під час ухвалення рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них без позбавлення їх батьківських прав суд бере до уваги інформацію про здійснення соціального супроводу сім'ї (особи) у разі здійснення такого супроводу [23].

Частина 2 ст. 170 СК України передбачає також можливість негайного відбирання дитини від батьків у виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини [178].

Ураховуючи те, у який спосіб здійснюється догляд за малолітніми дітьми особами, які використовують їх для жебракування особливо у ромських сім'ях, можна вважати, що воно несе безпосередню загрозу для життя або здоров'я дитини.

Стаття 164 СК України визначає підстави позбавлення батьківських прав. У контексті досліджуваного злочину визначимо підстави, які дають право суду розглядати питання про можливість позбавлення батьківських прав. Так, мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

- ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- жорстоко поведуться з дитиною;
- є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебрацтва та бродяжництва;
- засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини. Використання малолітніх дітей для жебрацтва досить часто супроводжується саме такими формами негативної поведінки щодо дітей.

Незрозумілою на нашу думку є судова практика у цьому напрямку серед вивчених вироків не має жодного де б на підставі рішення суду в кримінальному провадженні вирішувалось би питання про позбавлення батьківських прав. Очевидно тут є проблема яка полягає у тому, що суд не має права ініціювати процедуру позбавлення батьківських права. Адже ст. 165 СК України визначено виключне коло осіб, які мають право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав. До таких осіб відносяться: один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років [178].

Наші аргументи повністю збігаються з пропозиціями, які підготовлені за результатами дослідження присвяченого вивченню примусового жебрацтва в Албанії, Греції, Індії і Сенегалі. У цьому дослідженні зазначається, що діти, які страждають від експлуатації через жебрацтво, повинні як найшвидше вилучатись із такого середовища та поміщатись у безпечні місця з відповідним піклуванням, освітнім забезпеченням та реабілітацією [220, с. 2]. Так звані заходи «відсікання» (ізоляції) від спілкування з особами, що втягують їх у антигромадську діяльність пропонує Д. В. Павлов [149].

У процесі законотворення пропонувалося навіть доповнити систему кримінальних покарань, додатковим покаранням – позбавлення батьківських прав, і застосовуватись вказане покарання мало б за вчинення злочину передбаченого ст. 150¹ КК України [168]. Вказана пропозиція не знайшла підтримки, ні в законодавця ні в експертних колах. Це цілком логічно, адже вказані суспільні відносини врегульовано СК України і перенесення їх у площину кримінально-правового регулювання є не доцільним.

Вивчені вирoki засвідчили, що 76 % осіб, що притягались до кримінальної відповідальності за вчинення злочину передбаченого ст. 150¹

КК України не попереджались про недопущення використання малолітніх дітей для жебрацтва. Це свідчить про відсутність профілактичної роботи з боку представників превентивної поліції. Проте, 25 % опитаних нами практичних працівників зазначили, що постійно стикаються з особами, що використовують малолітніх дітей для заняття жебрацтвом (Додаток В).

Неналежна профілактична робота викликана низкою причин, серед яких можна виділити наступні:

– недостатня штатна чисельність особового складу підрозділів ювенальної превенції, що призводить до перевантаження та використання не за призначенням. Тут буде доречним навести слова Голови комітету з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму Верховної Ради України, який зазначив, що раніше в Міністерстві внутрішніх справ України у підрозділах кримінальної поліції у справах дітей працювало 3,5 тисячі працівників, а зараз уже в підрозділах ювенальної превенції – близько тисячі триста працівників. На цей час необхідно забезпечити наповнення підрозділів ювенальної превенції професійними кадрами, які вміють працювати з дітьми і потрібно збільшувати чисельність особового складу цих підрозділів [152];

– неналежний рівень підготовки особового складу підрозділів ювенальної превенції. Ідеологія підготовки поліцейських протягом останніх десятиліть спрямована на засвоєння знань пов'язаних із розкриттям та розслідуванням злочинів. Тоді, як навчальні дисципліни такого напрямку як профілактика злочинів розглядаються виключно на теоретичному рівні і з постійним зменшенням кількості навчальних годин.

Про необхідність забезпечення виконання повноважень Національної поліції щодо захисту прав та інтересів дитини, які впливають із Закону України «Про Національну поліцію» наголошується і в Рекомендаціях слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» [166].

Окремо варто зупинитися на такому важливому і актуальному питанні,

як віктимологічний напрям запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Загалом питання віктимологічної профілактики злочинності наразі є дуже важливим, адже саме відношення громадян до свого, майна, здоров'я, поведінки, оточення та ін. може значно ускладнити вчинення злочинів. До того ж існує аксіома, що злочинець завжди буде іти по найбільш легкому шляху, для досягнення злочинної мети – відповідно від будь-якого громадянина залежить стане він жертвою злочину, чи ні. Тому вченими-кримінологами приділяється посилена увага саме віктимологічній профілактиці.

На доктринальному рівні проблеми віктимологічної профілактики та віктимності дослідила А. О. Джужа і результатом її роботи стала монографія «Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні». Вказана авторка комплексно дослідила теоретичні і практичні питання сучасного стану формування та реалізації стратегії і тактики віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні [58].

А. О. Джужа у проекті Закону України «Про віктимологічну профілактику правопорушень» пропонує таке визначення віктимності підвищена схильність (вірогідність) стати жертвою правопорушення [59, с. 492].

Проте полемізуючи на тему коректності і остаточності визначення «віктимності», вказана авторка зазначає, що не можна однозначно сказати, що віктимність – це здатність особи стати жертвою, тобто навмисна здатність [59, с. 140]. При цьому наводиться вдалий приклад, який цілком співвідноситься з предметом нашого дослідження.

А. О. Джужа для більш кращого зрозуміння, що ж являє собою віктимність, пропонує поділити її ще й на винну і невинну, а також необережну [59, с. 140]. Так, громадянин може стати жертвою злочинної агресії відповідно до свого службового становища (наприклад, співробітник

поліції, інкасатор та ін.), психофізичних особливостей (особи похилого віку, з фізичними та розумовими вадами), біофізіологічних особливостей (жінки, діти). Невинну віктимність, наприклад, мають новонароджені, викрадення дітей з метою отримання викупу або подальшого їх продажу за кордон [59, с. 140].

Відносно предмета нашого дослідження важко погодитися з позицією М. С. Андріяшевської, яка зазначає, що більшість суспільно небезпечних діянь у відношенні дітей стають можливими саме завдяки певним діям чи бездіяльності з боку самої дитини [6, с. 109]. А також теза, що віктимологія розглядає жертву як особу, яка народилася зі схильністю потрапляти у ситуації з високою віктимною ймовірністю, або набула її в процесі своєї життєдіяльності [6, с. 68].

Отже малолітніх дітей, яких використовують для заняття жебрацтвом в силу біофізіологічних особливостей (вік, не здатність усвідомлювати свої дії та дії оточуючих) необхідно вважати такими, що мають невинну віктимність. І з огляду на це виникає потреба у корегуванні загальноприйнятого визначення віктимності.

Досліджуючи проблеми запобігання злочинам пов'язаним із використанням малолітніх дітей для заняття жебрацтвом питання віктимізації майже не згадується. Перш за все це пов'язано саме з тим, що малолітня дитина жодним чином не може сприяти або полегшити вчинення у відношенні до себе суспільно небезпечного діяння. В силу свого малолітнього віку та умов вчинення цього злочину.

Проте, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом по суті є втягненням в антисоціальний спосіб життя. І ми тут не можемо не згадати тезу відомого кримінолога В. В. Лунєєва, який зазначив, що діти складають біля 20 % населення країни, і це 100 % її майбутнє [125, с. 736]. Яке майбутнє очікує дітей, які з малечку спостерігають за таким способом життя? Дослідження в зарубіжних країнах також свідчать, що маргіналізація

дітей прямо пропорційно пов'язана з їх майбутнім [222, с. 2].

На наше переконання дитина, яка використовується для жебракування, по суті, є жертвою злочину. А отже цілком справедливо вкладається в межі віктимологічного аналізу і повинна розглядатися вченими, як один із напрямів кримінологічних досліджень. Це в свою чергу дає підстави розглядати, які ж соціальні наслідки тягне за собою такий злочин, як використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

Говорити про класичну систему віктимологічного запобігання, яка розуміється, як специфічна діяльність соціальних інституцій, спрямована на усунення (нейтралізацію) факторів (обставин, ситуацій), що сприяють віктимній поведінці та учиненню злочинів; виявлення груп ризику й окремих осіб з метою превентивного впливу на них, а також активізації їх захисних можливостей; розроблення (удосконалення) засобів захисту різних груп населення від подальшої їх віктимізації [59, с. 407] при використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом дуже складно.

Перш за все це пояснюється тим, що віктимологічне запобігання поділяється на три рівні, перший, загальносоціальний (нейтралізація чинників загальної віктимізації), другий, спеціально-кримінологічний (обмеження, усунення й відвернення чинників віктимності), третій, індивідуальний (вплив на конкретних осіб) рівні [59, с. 407].

Тобто віктимологічне запобігання за своїм змістом має бути спрямоване у першу чергу на жертву злочину, яка перебуває у центрі уваги, і виступає, як умова вчинення злочину. Запобіжному впливу мають піддаватися саме ті явища, які є основним предметом віктимології – віктимність та віктимізація [6, с. 132]. Тоді, як при використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом жертва злочину фактично не може усвідомлювати свої дії в силу біофізіологічних особливостей і вплив на неї навряд чи призведе до будь-яких результатів, які мають наступити при здійсненні такого впливу на дорослу особу чи навіть на неповнолітню.

Підбиваючи підсумки зазначимо, результати нашого дослідження дають підстави дійти висновку, що ефективність запобігання використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом на індивідуальному рівні досягатиметься лише при збереженні комплексного підходу на основі взаємодії органів національної поліції і соціальних служб у справах дітей, молоді та сім'ї.

Висновки до Розділу 3

За результатами дослідження до загальносоціальних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні нами віднесено наступні: скорочення бідності та безробіття; поліпшення умов життя; надання допомоги сім'ї та дітям; належне соціальне забезпечення верств населення, які цього потребують; підвищення антикриміногенної ролі засобів масової інформації; ширше використання практики виховання дітей, позбавлених батьківського піклування і які не мають близьких родичів, у прийомних сім'ях, фінансове стимулювання таких сімей; запровадження будинків реабілітації з обов'язком залученням осіб, як в них тримаються, до оплачуваної праці, за рахунок чого відшкодовувати частину вартості їхнього утримання в них (принаймні такі особи не платитимуть вартості оренди житла); створення спеціального муніципального органу, який на кошти місцевого бюджету цілеспрямовано займався би профілактичною, соціальною, реабілітаційною тощо роботою з жебраками, бродягами й іншими соціально занедбаними категоріями осіб (без визначеного місця проживання тощо); комплекс заходів, що вживаються закладами загальної середньої освіти спільно із соціальними службами, громадськими організаціями тощо.

Серед спеціально-кримінологічних заходів запобігання слід

виокремити такі: періодичне (щомісячне) інформування відділів (управлінь) освіти районної, міської або обласної адміністрації, а також підрозділів превентивної поліції про дітей, які не навчаються, вчинили злочини та/або інші правопорушення, затримані за вживання наркотичних речовин, алкогольних напоїв, бродяжництво, жебракування; запровадження комп'ютеризованої системи обліку дітей кризових категорій; постійне та своєчасне виявлення дітей із кризових сімей, їх облік та систематична перевірка умов утримання та виховання цих дітей у сім'ях; використання оперативно-розшукових груп, негласного апарату, а також систематичне патрулювання місць традиційного скупчення маргінального та злочинного контингенту, громадських місць тощо; вдосконалення норм галузевого законодавства, а також посилення профілактичної роботи підрозділів превентивної поліції щодо батьків малолітньої дитини або осіб, які їх замінюють; популяризація серед громадян інформації про те, що не потрібно подавати милостиню; вилучення малолітньої дитини із сім'ї (відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав ст. 170 СК України).

До особливостей спеціально-кримінологічних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, ми відносимо множинність суб'єктів, які здійснюють ці запобіжні заходи і, у зв'язку з цим, неналежну їх комунікацію та взаємодію під час функціонування, що значно ускладнює досягнення позитивного, превентивного впливу на осіб схильних, до вчинення такого злочину.

Ключовою складовою індивідуального запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом виступають профілактичні обліки. Використання профілактичних обліків сприятиме виявленню осіб схильних до використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом та сприятиме усуненню криміногенних факторів у сімейно-побутовому, дозвільному та іншому мікросередовищі підоблікових осіб.

Результати вивчення обвинувальних вироків засвідчили, що

національна судова система практично не використовує існуючі у законодавстві превентивні механізми спрямовані на зменшення рівня використання для жебракування малолітніх дітей. Це стосується такого правового інституту, як позбавлення батьківських прав. Вивчені нами вирoki не представляють жодних даних щодо його застосування, при тому, що сам факт вчинення злочину свідчить про ухилення таких батьків від виконання батьківських обов'язків. Відповідно доречно застосовувати наступний індивідуальний запобіжний захід, що може бути короточасним або постійним – це вилучення малолітньої дитини із сім'ї (відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав ст. 170 Сімейного кодексу України.

Класичний підхід до розуміння поняття жертва злочину дає підстави розуміти дитину, яка використовується для жебракування, по суті, жертвою злочину. У свою чергу такий підхід цілком вкладається в межі віктимологічного аналізу і повинна розглядатися вченими, як один із напрямів кримінологічних досліджень. При цьому говорити про класичну систему віктимологічного запобігання при використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом дуже складно.

Перш за все це пояснюється тим, що віктимологічне запобігання за своїм змістом має бути спрямоване у першу чергу на жертву злочину, яка перебуває у центрі уваги, і виступає, як умова вчинення злочину. Тоді, як при використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом жертва злочину фактично не може усвідомлювати свої дії в силу біофізіологічних особливостей і вплив на неї навряд чи призведе до будь-яких результатів, які мають наступити при здійсненні такого впливу на дорослу особу чи навіть на неповнолітню.

Проведене дослідження дає підстави для однозначного висновку про необхідність удосконалення наявної системи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, активного залучення до цієї

діяльності громадських організацій та рухів. Запропоновані підходи щодо підвищення ефективності запобіжної діяльності, на нашу думку, доцільно врахувати під час організації системних стратегічних напрямів і тактичних дій стосовно планування та реалізації як загальносоціальних, так і спеціально-кримінологічних програм запобігання вказаному злочину.

ВИСНОВКИ

Дисертація є комплексною науковою працею, в якій на основі узагальнення було сформульовано концептуальні положення, засновані на системному аналізі теоретичних напрацювань, статистичної інформації та судової практики, спрямовані на нове вирішення наукового завдання – формування цілісної концепції з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Одержані в процесі дослідження наукові результати дають підстави для висновків, рекомендацій та узагальнень, що мають як теоретичне, так і прикладне значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Стан доктринального опрацювання досліджуваного питання не повною мірою відповідає сучасним потребам правозастосування та запобігання через фрагментарний характер його вивчення або недостатню аргументованість окремо сформульованих пропозицій. Констатовано, що праці вітчизняних вчених мають велике наукове та практичне значення, але у зв'язку зі змінами у законодавстві, реформуванням правоохоронної системи, недостатністю вивчення слідчої та судової практики, проведенням операції об'єднаних сил (антитерористичної операції) та іншими чинниками, виникає нагальна потреба у дослідженні сучасних аспектів захисту дітей та запобігання їх втягненню у злочинну діяльність і використанню для заняття жебрацтвом зокрема.

2. У праві Київської Русі не існувало норм, які б охороняли інтереси дітей. Свідченням цього може бути «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» (приблизно 1117 року видання), в якому правитель Київської Русі сформулював основні вимоги до дітей, що зводилися до беззастережної покори, послухання та вшанування старших. Варто зазначити, що тогочасне право не регламентувало і не передбачало відповідальності за втягнення у жебрацтво не своїх дітей.

Історико-правовий аналіз захисту дітей від примушування для зайняття жебрацтвом дозволив виявити стійку тенденцію нехтування правами дітей від найдавніших часів до кінця XIX – початку XX століття. Констатовано, що система законодавства України, що здійснює охорону і захист прав дітей складається з чотирьох груп законодавчих актів. Основу цієї системи становить Конституція України, другу групу – складають спеціальні закони, сферою регламентації яких є саме права дітей, третю – утворюють інші акти конституційного законодавства, четверту групу – законодавчі акти суміжних галузей, якими регулюються сімейні відносини, освітні і моральні засади розвитку дітей.

3. Головною причиною жебрацтва є відносна легкість отримання грошових коштів. Що підтверджує тезу про необхідність проведення роз'яснювальної роботи серед громадян про те, що їх пожертви можуть мати негативні наслідки в довгостроковій перспективі. Визначено, що в деяких країнах на законодавчому рівні заборонено вуличні пожертвування та милостиня. На основі викладеного вважаємо, що, одним із дієвих заходів запроваджених в Україні на нашу думку може бути популяризація серед громадян інформації про те, що не потрібно подавати милостиню. Адже саме факт легкої можливості отримати гроші від людей і мотивує таких осіб використовувати малолітніх дітей для заняття жебрацтвом

4. Стан, структура і динаміка злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом за вивчений період характеризується нерівномірністю. За результатами моніторингу ЄДРСР встановлено наступну географію досліджуваного злочину. Найбільша кількість вироків, починаючи з 2009 року, обліковано в Закарпатській області – 60 обвинувальних вироків, винесених стосовно 62 осіб. Означене і обумовило вибір теми дисертаційного дослідження, адже Закарпатська область є лідером по використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. Решта областей характеризуються такими показниками досліджуваних злочинів: Вінницька – 3; Волинська – 5; Донецька – 5; Дніпропетровська – 7;

Запорізька – 1; Івано-Франківська – 3; м. Київ – 6; Львівська – 7; Одеська – 1; Полтавська – 1; Рівненська – 3; Сумська – 4; Тернопільська – 3; Харківська – 3; Чернівецька – 3; Черкаська – 2. Всього нами вивчено 117 обвинувальних вироків, винесених за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом стосовно 119 осіб. Аналіз досліджуваних злочинів свідчить, що динаміка їх вчинення за останні десять років характеризується хвилеподібними коливаннями, найвище значення амплітуди яких припадає на 2010 рік – 81 злочин, а найнижче – на 2017 рік – 5 злочинів.

Нерівномірність у стані, динаміці та структурі розподілу злочинності пояснюється наступними умовами: конкретними соціальними умовами регіонів; економічною характеристикою; національним складом і структурою населення; послабленням соціального контролю за поведінкою людей; рівнем культурно-виховної роботи, організації дозвілля та побуту населення; рівнем організації роботи в боротьбі зі злочинністю.

5. Закарпатська область, як до 2014 року, так і після, посідає лідируюче місце за кількістю вчинених злочинів за ст. 150¹ КК України. Окрім цього, результати вивчення вироків засвідчують, що третина обвинувачених, що притягнуті до відповідальності за використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, є вихідцями із Закарпатської області, а за національністю – ромами.

Узагальнені результати вивчення вироків, винесених за ст. 150¹ КК України, дали можливість сформулювати типовий кримінологічний портрет особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом. Це особа жіночої статі (92,4 %), в переважній більшості мати дитини (81,5 %), вікові характеристики – 25–40 років (77,4 %), громадянка України (95,8 %) ромської національності (53,8 %), в переважній більшості має неповну середню освіту (52,1 %) або без освіти (34,5 %), непрацююча (98,3 %) без поважних на те причин (68,9 %), сільська мешканка (51,3 %), має постійне місце проживання, неодружена (68,1 %) на утриманні має двох і більше дітей (68,9 %), раніше не судима (74,8 %).

6. Аналіз детермінант злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, засвідчує, що в механізмі детермінації зазначених суспільно небезпечних діянь психологічний фактор поєднується з соціально-економічними (у тому числі політичними), організаційно-управлінськими тощо детермінантами та ґрунтується на них. Крайній та найбільш цинічний вияв цього фактору полягає у впевненості батьків із категорії «маргінальних верств» населення у вседозволеності та необмеженості способів використання дітей (або їх жебрацької діяльності) для отримання засобів не тільки для існування, але й для збагачення, в зв'язку з тим, що в свідомості таких осіб наявне викривлене сприйняття законних способів заробляння грошей через працевлаштування або інші форми суспільно корисної зайнятості. До причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні відносяться: 1) соціально-економічні; 2) соціально-культурні; 3) організаційно-управлінські; 4) технічні; 5) нормативно-правові; 6) соціально-психологічні.

Результати проведеного дослідження, а також наявні наукові дослідження в галузі девіантології та кримінології підтверджують правильність застосування комплексного підходу у вивченні причин девіантної поведінки загалом та злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, зокрема. Також слід ураховувати не лише комплексний характер вищезазначених детермінант, а і їх взаємозв'язок та взаємообумовлений характер. Виокремлення вищезазначених детермінант становить не лише теоретичний, а і практичний інтерес, адже дає можливість розмежувати напрями запобіжної діяльності загальних та спеціальних суб'єктів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.

7. До загальносоціальних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні відносяться наступні: скорочення бідності та безробіття; поліпшення умов життя; надання допомоги сім'ї та дітям; належне соціальне забезпечення верств населення,

які цього потребують; підвищення антикриміногенної ролі засобів масової інформації; ширше використання практики виховання дітей, позбавлених батьківського піклування і які не мають близьких родичів, у прийомних сім'ях, фінансове стимулювання таких сімей; запровадження будинків реабілітації з обов'язком залученням осіб, як в них тримаються, до оплачуваної праці, за рахунок чого відшкодовувати частину вартості їхнього утримання в них (принаймні такі особи не платитимуть вартості оренди житла); створення спеціального муніципального органу, який на кошти місцевого бюджету цілеспрямовано займався би профілактичною, соціальною, реабілітаційною тощо роботою з жебраками, бродягами й іншими соціально занедбаними категоріями осіб (без визначеного місця проживання тощо); комплекс заходів, що вживаються закладами загальної середньої освіти спільно із соціальними службами, громадськими організаціями тощо.

8. Спеціально-кримінологічними заходами запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні є: періодичне (щомісячне) інформування відділів (управлінь) освіти районної, міської або обласної адміністрації, а також підрозділів превентивної поліції про дітей, які не навчаються, вчинили злочини та/або інші правопорушення, затримані за вживання наркотичних речовин, алкогольних напоїв, бродяжництво, жебракування; запровадження комп'ютеризованої системи обліку дітей кризових категорій; постійне та своєчасне виявлення дітей із кризових сімей, їх облік та систематична перевірка умов утримання та виховання цих дітей у сім'ях; використання оперативно-розшукових груп, негласного апарату, а також систематичне патрулювання місць традиційного скупчення маргінального та злочинного контингенту, громадських місць тощо; вдосконалення норм галузевого законодавства.

Запропоновано створення у обласних, міських (районних) державних адміністраціях України комісії у складі представників превентивної поліції, соціальних служб у справах дітей, сім'ї та молоді з метою встановлення

стану запобігання використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, на яку покласти обов'язок здійснювати перепис та облік всіх сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і можуть бути потенційними жебраками. Із зазначеною категорією сімей проводити цілеспрямовані заходи по недопущенню використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

9. Найбільш перспективними є індивідуальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. Потребує посилення профілактична робота підрозділів превентивної поліції щодо батьків малолітньої дитини або осіб, які їх замінюють; популяризація серед громадян інформації про те, що не потрібно подавати милостиню.

Результати вивчення обвинувальних вироків засвідчили, що національна судова система практично не використовує існуючі у законодавстві превентивні механізми спрямовані на зменшення рівня використання для жебракування малолітніх дітей. Це стосується такого правового інституту, як позбавлення батьківських прав. Вивчені нами вирoki не представляють жодних даних щодо його застосування, при тому, що сам факт вчинення злочину свідчить про ухилення таких батьків від виконання батьківських обов'язків. Відповідно доречно застосовувати наступний індивідуальний запобіжний захід, що може бути короткочасним або постійним – це вилучення малолітньої дитини із сім'ї (відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав ст. 170 Сімейного кодексу України.

Класичний підхід до розуміння поняття жертва злочину дає підстави розуміти дитину, яка використовується для жебракування, по суті, жертвою злочину. При цьому говорити про класичну систему віктимологічного запобігання при використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом дуже складно. Перш за все це пояснюється тим, що віктимологічне запобігання за своїм змістом має бути спрямоване у першу чергу на жертву злочину, яка перебуває у центрі уваги, і виступає, як умова вчинення злочину. Тоді, як при використанні малолітньої дитини для заняття

жебрацтвом жертва злочину фактично не може усвідомлювати свої дії в силу біофізіологічних особливостей і вплив на неї навряд чи призведе до будь-яких результатів, які мають наступити при здійсненні такого впливу на дорослу особу чи навіть на неповнолітню.

Сформульовано законодавчі пропозиції до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей. Запропоновано у ч. 1 ст. 184 збільшити штрафну санкцію зі ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. При вчиненні тих самих дій повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, накладати штраф від ста п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт.

Автором доведено необхідність доповнення п. 1 «Основні завдання підрозділів ювенальної превенції» розділу II «Основні завдання і повноваження підрозділів ювенальної превенції» Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України № 1044 від 19 грудня 2017 року, такого змісту: «ведення профілактичного обліку сімей батьки, яких схильні до використання малолітніх дітей для жебрацтва».

З метою практичної допомоги працівникам поліції нами розроблено алгоритм дій працівників поліції при виявленні фактів використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. Москва: Изд-во Академии МВД СССР, 1980. 526 с.
2. Аванесов Г. А. Криминология. Прогностика. Управление. Горький: ВШ МВД СССР, 1975. 423 с.
3. Аванесов Г. А. Криминология. Москва: Академия МВД СССР, 1984. 500 с.
4. Адам Г. Koncesia riesenie rymskej problematiky v eurypskom kontexte. *Ромологія: історія та сучасність*: матеріали міжнар. наук. читань (м. Ужгород, 24–26 жовт. 2013 р.) / упоряд. Є. М. Навроцька. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 40–56.
5. Алексеев А. И. Индивидуальная профилактика рецидива преступлений. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1975. 104 с.
6. Андріяшевська М. С. Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг. 2019. 235 с.
7. Антонян Ю. М. Криминология: избранные лекции. Москва: Логос, 2004. 448 с.
8. Антонян Ю. М. Насилие. Человек. Общество: монография. Москва: ВНИИ МВД России, 2011. 247 с.
9. Антонян Ю. М. О понятии профилактики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва: Юрид. лит., 1977. Вып. 26. С. 25–34.
10. Ануфриев К. И. Нищенство и борьба с ним. *Материалы для подготовительной комиссии для разработки вопроса по реорганизации борьбы с нищенством в С.-Петербурге, образованной С.-Петерб. гор. думой 28 янв. 1911 г.* Санкт-Петербург: Гор. тип., 1913. 248 с.
11. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2015. 40 с.

12. Бабенко А. М. Регіональні особливості рецидивної злочинності в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 3. Т. 3. С. 14–19.
13. Балабанова С. С. Социально-экономическая зависимость и социальный паразитизм: стратегии «негативной адаптации». *Социологические исследования*. 1999. № 4. С. 46–57.
14. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.
15. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.
16. Басиста І. В., Розкошинська С. О. Особливості доказування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: монографія. Київ; Івано-Франківськ, 2017. 156 с.
17. Батенчук М. Організаційно-правовий механізм державної політики у сфері забезпечення майнових прав дітей. *Ефективність державного управління: зб. наук. праць*. 2010. Вип. 24. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Edu/2010_24/fail/Batenchuk.pdf (дата звернення: 17.08.2017).
18. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. *Избранные труды по экономической теории* / пер. с англ. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.
19. Бесчастний В. М. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 207–213.
20. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2 т. / авт. очерка и сост. сб. док. П. П. Михайленко. Киев: М-во охраны обществ. порядка УССР. Высш. школа. 1966. Т. 2. 952 с.
21. В Україні зростає кількість безпритульних неповнолітніх. *Сьогодні* / Головна; Новини України. URL: <https://ukr.segodayna.ua/ukraine/v-ukraine-rastet-chislo-besprizornyh-nesovershennoletnih-720911.html> (дата звернення: 21.04.2018).

22. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
23. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав. URL: https://yurist-online.org/laws/codes/family/sku_2016.pdf (дата звернення: 05.03.2017).
24. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2000. 20 с.
25. Гарват М. Насилля на етнічній основі та зловживання з боку правоохоронних органів в Україні. *Ромологія: історія та сучасність: матеріали міжнар. наук. читань* / упоряд. Є. М. Навроцька. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 125-128.
26. Гилинский Я. И. Девиантность, преступность, социальный контроль. Избранные статьи. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 322 с.
27. Гилинский Я. И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория. *Социологические исследования*. 1994. № 4. С. 72–78.
28. Гилмор Д. Становление мужественности: культурные концепты маскулинности / пер. с англ. Москва РОССПЭН (ГУП ИПК Ульян. Дом печати), 2005. 264 с.
29. Говоров В. С. Дитячі регіональні омбудсмени: зарубіжний досвід функціонування. URL: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2012_57/57/3.pdf (дата звернення: 11.02.2017.).
30. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посібник. Харків: Нац. юрид. академія України, 2011. 120 с.
31. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: навч. посібник. Харків: Право, 2014. 513 с.

32. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.
33. Голосенко И. А. Нищенство в России (Из истории дореволюционной социологии бедности). *Социологическое исследование*. 1996. № 8. С. 18-25.
34. Городецкая И. К. Международная защита прав и интересов детей. Москва: Междунар. отношения, 1973. 112 с.
35. Дакал А. В. Актуальні проблеми формування та реалізації державної політики щодо захисту прав дітей в Україні. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 100–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_2_14 (дата звернення: 09.12.2016).
36. Дакал А. Зарубіжний досвід формування та реалізації державної політики щодо захисту прав дітей: роль інституту омбудсмана у справах дітей. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 211–219. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-4-28.pdf> (дата звернення: 09.12.2016).
37. Дан А. Зарубежный опыт установления уголовной ответственности за использование малолетнего ребёнка для занятия попрошайничеством. *Право и закон: междунар. науч.-практ. журнал*. 2018. № 3. С. 180–187 (Кыргызская Республика).
38. Дан А. В. Специально-криминологические меры предотвращения использования малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством в Украине. *Право и закон: междунар. науч.-практ. журнал*. 2018. № 4. С. 111–117 (Кыргызская Республика).
39. Дан Г. В. Загальносоціальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 03–04 серп. 2018 р.). Харків: Східноукраїнська наук. юрид. організація, 2018. С. 84–87.

40. Дан Г. В. Історія розвитку правового забезпечення запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 194–200.

41. Дан Г. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що вчиняє злочин, пов'язаний з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: зб. наук. статей. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2018. Вип. 47. С. 141–154.

42. Дан Г. В. Окремі елементи кримінологічної характеристики особи злочинця, що вчиняє злочин, пов'язаний з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Гуманізація кримінальної відповідальності: матеріали II Міжнар. наук.-практ. симпозіуму* (м. Івано-Франківськ, 16–17 лист. 2018 р.). Івано-Франківськ. 2018. С. 73–80.

43. Дан Г. В. Правове забезпечення захисту прав дитини: міжнародний і вітчизняний досвід. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 24 берез. 2017 р.). Київ. 2017. С. 48–52.

44. Дан Г. В. Причини та умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Науковий інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького. Серія: «Право»*. 2018. Вип. № 5 (17). С. 174–180.

45. Дан Г. В. Про зміст спеціально-кримінологічних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права*: тези доповідей та повідомлень учасників IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 03–04 жовт. 2019 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Харків: Право, 2019. С. 259–263.

46. Дан Г. В. Про окремі детермінанти злочинності пов'язаних із використанням малолітньої дитини у зайнятті жебрацтвом. *Університетські*

наукові записки: Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2015. Вип. 12. С. 291–297.

47. Дан Г. В. Стан і тенденції злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 21 квіт. 2018 р.). Київ. 2018. С. 180–185.

48. Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г. Кримінологія. Особлива частина: навч. посібник для студ. юрид. спец. ВНЗ / за ред. І. М. Даньшина. Харків: Право, 1999. 232 с.

49. Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодєд О. В. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / за ред. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.

50. Дегтярьова І. В. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 207 с.

51. Дегтярьова І. В. Кримінально-правова характеристика об'єкта злочину, передбаченого ст. 150¹ КК України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2011. Вип. 27. С. 226–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2011_27_37 (дата звернення: 16.09.2016).

52. Дегтярьова І. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. С. 148–152.

53. Дегтярьова І. В. Порівняльний аналіз зарубіжного й вітчизняного кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Форум права*. 2011. № 1. С. 246–249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_45 (дата звернення: 08.08.2016).

54. Декларація про права дитини: прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 р. / База законодавства ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 20.01.2019).
55. Дерев'янюк О. В. Еволюція кримінально-правового регулювання використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3 (9). С. 268–273.
56. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 1018-р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/148-2016-p (дата звернення: 11.12.2016).
57. Джужа О. М. Кримінологія як наука: Кримінологія: підручник. Київ: Юрінком-Інтер, 2000. 223 с.
58. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні: монографія. Київ: Нац. академія внутрішніх справ, 2016. 304 с.
59. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 522 с.
60. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 228 с.
61. Дослідження проблем ромського населення (за результатами моніторингу в Автономній Республіці Крим, Одеській та Закарпатській областях). Київ, 2014. 54 с.
62. Дриль Д. Бродяжество и нищенство и меры борьбы с ним. Санкт-Петербург: Изд. Я. А. Канторовича, 1899. 47 с.
63. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія відтворення та протидії злочинності. *Право України*. 2009. № 7. С. 45–51.

64. Дюркгейм Э. Норма и патология. *Социология преступности. Современные буржуазные теории*: сб. статей / пер. с англ. Москва: Прогресс, 1966. С. 39–44.
65. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=185282 (дата звернення: 10.03.2018).
66. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=198199 (дата звернення: 10.03.2018).
67. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=198197 (дата звернення: 10.03.2018).
68. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=200945 (дата звернення: 10.03.2018).
69. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=203952 (дата звернення: 10.03.2018).
70. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=205797 (дата звернення: 10.03.2019).
71. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2019 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=207723 (дата звернення: 01.12.2019).
72. Женевская декларация прав ребёнка. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Женевская_декларация_прав_ребёнка (дата звернення: 08.10.2016).
73. Женунтий В. И., Ветвицкая В. В. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних: монографія. Донецк: ДЮИ МВД при ДонНУ, 2005. 280 с.

74. Женунтій В., Біленчук П. Регламентация індивідуальної профілактики правопорушень. *Право України*. 1992. № 4. С.41–42.
75. Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення: Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р. / уклад.: А. Г. Зінченко, Т. Ф. Алексєєнко, С. Ю. Аксьонова та ін. Київ: Бланк-Прес, 2010. 152 с.
76. Завьялов Ф. Н., Спиридонова Е. М. Уровень и образ жизни бомжей. *Социологические исследования* 2000. № 2. С. 63–69.
77. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 08.10.2016).
78. Засєць А. С. Правова пропаганда як форма виховання в правовій державі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 5. С. 7–10.
79. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
80. Запорожець Р. А. Запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 288 с.
81. Звіт про результати роботи підрозділів органів внутрішніх справ станом на 20.11.2012 р. URL: https://dam.kyivcity.gov.ua/done_img/f/2171_1083154 (дата звернення: 18.05.2017).
82. Зубкова Е. «Советский нищий»: опыт реконструкции коллективного портрета 1050-х гг. *Журнал исследований социальной политики*. 2018. Т. 16. № 2. С. 221–236.
83. Зубкова Е. Ю. «Бедные» и «чужие»: нормы и практики борьбы с нищенством в Советском Союзе. 1940–1960-е годы. *Труды Института российской истории* / отв. ред. Ю. А. Петров; ред.-коорд. Е. Н. Рудая; Российская академия наук; Институт российской истории. Москва, 2013. Вып. 11. С. 285–310.

84. Игошев К. Е., Устинов В. С. Введение в курс профилактики правонарушений: учеб. пособие. Горький: ВШ МВД СССР, 1977. 93 с.
85. История государства и права Украинской ССР: в 3 т. / под общ. ред. Б. М. Бабия. Київ: Наук. думка, 1987. Т. 2: 1917–1937. 296 с
86. Іванов Ю. Ф., Джу́жа О. М. Кримінологія: навч. посібник. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.
87. Ігнатов О. Протидія злочинності: поняття та сутність. *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 92–97.
88. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2000. Т. 1. 648 с.
89. Калачев Э. В., Клинков Г. Я. Организация борьбы с бродяжничеством и попрошайничеством на объектах железнодорожного транспорта: учеб. пособ. Москва, 1979. 32 с.
90. Калмиков Д. Зміни до статей 150 і 150¹ ККУ: крок уперед, два назад? *Юридичний вісник України*. 2011. № 31 (839). С. 5.
91. Кальман А. Г., Христич И. А. Словарь криминологических и статистических терминов. Харьков: Гимназия, 2001. 96 с.
92. Кальман О. Г. Стан та головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків: Гімназія, 2003. 352 с.
93. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 19 с.
94. Каратаев О. Еврейский блюз. Санкт-Петербург: Новый Петербург, 2004. 269 с.
95. Клочко А. М., Петренко В. О. Деякі аспекти правового регулювання відповідальності за дитяче жебрацтво в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 259–261.
96. Коваленко В. Загальносоціальні умови профілактики злочинів в економічній сфері. *Право України*. 2004. № 8. С. 12–18.

97. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

98. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (аналіз основного складу злочину). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: «Право»*. 2011. Вип. 17. С. 171–176.

99. Конвенція ООН про права дитини: від 20.11.1989 р. / База законодавства Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 20.01.2019).

100. Конвенція про права дитини: прийнята ООН 20.11.1989 р. (ратифіковано постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27.02.1991 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 17.03.2018).

101. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (дата оновлення: 21.02.2019 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 12.09.2019).

102. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

103. Костіна Е. В. Державна політика у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknus/2012_1/kostina.htm (дата звернення: 15.04.2016).

104. Криминология: учебник / В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Н. Ф. Кузнецова, Б. А. Куринов и др.; отв. ред. В. К. Звирбуль, Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Миньковский. Москва: Юрид. лит., 1979. 304 с.

105. Криминология: учебник / под ред. В. Н. Бурлакова. Санкт-Петербург: СП ун-т МВД РФ, 1999. 608 с.

106. Криминология: учебник для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и допол. Москва: Норма, 2005. 912 с.
107. Криминология: учебник для вузов / Ю. Н. Аргунова, С. В. Ванюшкин, Ю. В. Ващенко, А. Я. Гришко и др.; под общ. ред. А. И. Долговой. 2-е изд., перераб. и допол. Москва: Инфра-М-НОРМА, 2001. 848 с.
108. Кримінальний кодекс України: станом на 05.11.2005 р. Офіц. вид. Київ: Ін-юре, 2005. 425 с.
109. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (дата оновлення: 01.03.2019 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.11.2019).
110. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями; ред. від 08.05.2017 р.). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.11.2018).
111. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №№ 3–4. Ст. 21. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15> (дата звернення: 22.11.2018).
112. Криминологія: питання та відповіді / О. О. Авдєєв, А. А. Васильєв та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2015. 324 с.
113. Криминологія: підручник для студ. вищ. навч. закладів / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
114. Криминологія: підручник. Практикум / В. С. Ковальський та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
115. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения). Москва: Юрид. лит., 1968. 176 с.
116. Кулик С. Г. Криминологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2016. 266 с.

117. Курс кримінології. Загальна частина: підручник: у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1. 352 с.
118. Левенстим А. А. Нищенство в России по отзывам начальников губерний / сост. по поручению Комиссии учрежденной при М-ве юст. для разработки вопроса о мерах по борьбе с нищенством и бродяжничеством. Санкт-Петербург: Тип. Правительствующего сената, 1899. 38 с.
119. Лекарь А. Г. Профилактика преступлений. Москва: Юрид. лит., 1972. 102 с.
120. Линева Д. А. Причины русского нищенства и необходимые против них меры. Санкт-Петербург, 1891.
121. Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права*. 2010. № 4. С. 581–586. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_92. (дата звернення: 10.03.2018).
122. Лиходей О. А. Девиантное поведение и социальный контроль: на примере бродяжничества и попрошайничества в России: дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04. Санкт-Петербург, 2006. 374 с.
123. Личность преступника / под ред. В. Н. Кудрявцева и др. Москва: Юрид. лит., 1975. 272 с.
124. Лоренц Б. История возникновения и деятельности европейского института омбудсмана / пер. с нем. Москва: Аппарат Уполномоченного по правам человека в РФ, 2001. 17 с.
125. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учебник для вузов: в 2 т. Москва: Юрайт, 2015. Т. II: Особенная часть. 872 с.
126. Максимів І. Феномен бродяжництва і жебрацтва дітей з точки зору права і психології. URL: https://revolution.allbest.ru/sociology/00921096_0.html (дата звернення: 14.02.2019).
127. Максимів І. І. Психологічна характеристика об'єктивних причин втягнення дитини у жебрацтво. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 229–235.

128. Максимів І. І. Феномен бродяжництва і жебрацтва дітей з точки зору права і психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 15–18.
129. Максимов Е. Д. Происхождение нищенства и меры по борьбе с ним. Санкт-Петербург: Тип. В. Киршбаума, 1901.
130. Максимов Л. Н. Организация работы с беспризорными детьми в 1920-е годы. *Нескучный Сад*. 2003. № 1. С. 25-37.
131. Маркс К., Энгельс Ф. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта. *Сочинения*. 2-е изд. Москва: Государственное издательство политической литературы. 1956 Т. 8. С. 115–217.
132. Маркс К., Энгельс Ф. Классовая борьба во Франции. *Сочинения*. 2-е изд. Москва: Государственное издательство политической литературы. 1956. Т. 7. С. 5–100.
133. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2004. 39 с.
134. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. Санкт-Петербург: Евразия, 1999. 478 с.
135. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 17.03.2016).
136. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 16.03.2016).
137. На Закарпатті розроблять програму з профілактики злочинності у дитячому та молодіжному середовищі. URL: <https://carpathia.gov.ua/novyna/na-zakarpatti-rozroblyat-programu-z-profilaktyky-zlochynnosti-u-dytyachomu-ta-molodizhnomu> (дата звернення: 24.11.2018).

138. На Хмельниччині горе-мати продала 4-річного хлопчика в жебраки. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-hmelnichchini-gore-mati-prodala-4-richnogo-hlopchika-v-zhebraki-1111035.html> (дата звернення: 20.02.2018).

139. Навроцька Є. Робота правозахисних центрів по захисту прав ромів в Україні. *Ромологія: історія та сучасність*: матеріали міжнар. наук. читань / упоряд. Є. М. Навроцька. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 134–140.

140. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: наук.-практ. посібник / А. А. Бова, В. І. Женунтій, А. П. Закалюк та ін.; за заг. ред. А. П. Закалюка. Київ: Юрінком Інтер. 2006. 296 с.

141. Науково-практичний коментар розділів IV «Повноваження поліції» та розділів V «Поліцейські заходи» Закону України «Про національну поліцію»: наук.-практ. коментар / кол. авторів. Харків: Право, 2016. 178 с.

142. Наулко В. І., Зіневич Н. О. Роми в Україні. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10: Т. Я. 688 с.

143. Нечаева А. М. Детская беспризорность – опасное социальное явление. *Государство и право*. 2001. № 6. С. 58–64.

144. Обушенко О. М. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом як наслідок неможливості реалізувати право на працю та гідну її оплату. *Кримінально-правові та адміністративні засади підвищення ефективності боротьби з правопорушеннями проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності підрозділами ОВС України*: зб. матеріалів «Круглого столу» (м. Харків, 21–22 лист. 2014 р.) / Харківський нац. ун-т внутрішні справ; Кримінологічна асоціація України. Харків: Золота миля, 2014. С. 89–91.

145. Однолько І. Запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*.

2016. № 4 (12). С. 146–154. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/odnolko.pdf> (дата звернення: 27.05.2018).

146. Омбудсмани в інтересах дітей. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1171955689> (дата звернення: 14.04.2019).

147. Омбудсмани з прав дітей у світі. URL: http://www.president.gov.ua/content/w_omb.html (дата звернення: 14.04.2019).

148. Осинский И. И., Хабаева И. М., Балдаева И. Б. Бездомные – социальное дно общества. *Социологические исследования*. 2003. № 1. С. 53–59.

149. Павлов Д. В. Противодействие вовлечению несовершеннолетних в совершение преступлений и иных антиобщественных действий (криминологические и уголовно-правовые проблемы) : монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. 248 с.

150. Паламар Л. Усунення умов, що сприяють учиненню злочинів, пов'язаних із незаконним отриманням банківських кредитів. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 3. С. 106–109.

151. Поліція Донеччини оголосила конкурс відеороликів для запобігання дитячому жебрацтву. URL: <https://www.dtv.dn.ua/2018/03/26/politsiya-donechchy-ny-ogolosy-la-konkurs-videoroly-kiv-pro-zapobigannya-dy-tyachomu-zhebratstvu/> (дата звернення: 09.12.2018)

152. При поліції пропонують відновити спеціальний підрозділ у справах дітей. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/pri-natspolitsii-proponuyut-vidnoviti-spetsialniy-pidrozdil-u-spravakh-ditey> (дата звернення: 24.10.2018).

153. Пришляк С. О. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Науково-інформаційний вісник. Серія: «Право»*. 2013. № 8. С. 187–194.

154. Пришляк С. О. Процесуальні особливості проведення допитів при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2013. Вип. 32. С. 261–271.

155. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.

156. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12.01.2006 р. № 3334-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №№ 19–20. Ст. 159.

157. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

158. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України № 1044 від 19.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 27.10.2019)

159. Про затвердження плану заходів з виконання у 2016 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2016 р. № 590-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 177.

160. Про комплексну Програму профілактики та протидії злочинності в місті Ужгород на 2017–2020 роки. URL: http://rada-uzhgorod.gov.ua/web/uploads/sites/2/2017/04/Protydiya_05.01.2017.pdf (дата звернення: 24.11.2018.)

161. Про мінімальний вік прийому на роботу в промисловості : Конвенція Міжнародної організації праці № 5. *Конвенції та рекомендації / Міжнародне бюро праці*. Женева, 2001. Т. 1. С. 37–39.

162. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.

163. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 354.

164. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III (дата оновлення: 09.08.2019 р.). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 22.12.2018).

165. Про Рекомендації парламентських слухань «Про проблему бездомних громадян та безпритульних дітей і шляхи її подолання»: постанова Верховної Ради України від 03.02.2004 р. № 1428-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/1428-15> (дата звернення: 29.06.2018).

166. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»: постанова Верховної Ради України від 22.02.2017 р. № 1906-VIII / База законодавства ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-19?lang=ru> (дата звернення: 19.09.2018).

167. Програма профілактики злочинності на території Закарпатської області на 2016–2020 роки. URL: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/upload/160725_0365.pdf (дата звернення: 24.11.2018).

168. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» (щодо використання дитини для жебракування) (реєстр. № 0981 від 08.02.2008 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10006&num_s=2&num=2867&date1=10.01.2007&date2=&name_zp=&out_type=&id=—2007pikv.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30944 (дата звернення: 16.12.2018).

169. Профілактика злочинів: підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

170. Раєцька Л. В. Кримінологічні засади протидії наркоманії в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 22 с.

171. Резник Г. М. Личность преступника: правовое и криминологическое содержание. *Личность преступника и уголовная ответственность*: межвуз. науч. сб. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1981. С. 28–42.

172. Рекомендація щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці: міжнар. документ Міжнародної організації праці 236 від 17.06.1999 р. № 190. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_119 (дата звернення: 12.11.2018).

173. Розкошинська С. О. Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 282 с.

174. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. Москва: Юрид. лит., 1984. Т. I: Законодательство Древней Руси / отв. ред. В. Л. Янин. 1984. 430 с.

175. Сахаров А. Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел: лекция. Москва: МВШМ МВД СССР, 1984. 43 с.

176. Семчук Н. О. Суб'єкт та суб'єктивна сторона залучення неповнолітніх до заняття жебрацтвом за законодавством України та деяких зарубіжних країн. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2. С. 113–118.

177. Ситнік О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні (ст. 304 КК України): дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Харків, 2018. 224 с.

178. Сімейний кодекс України / База законодавства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 03.01.2019).

179. Слуцкий Е. Г. Беспризорность в России: вновь грозная угроза. *Социологическое исследование*. 1998. № 3. С. 117–121.

180. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Київ: Право, 2016. 192 с.

181. Сметаніна Н. В. «Ціна» злочинності в сучасній кримінології: нові виклики для суспільства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 208–210. URL: http://www.pap.in.ua/2_2015/63.pdf (дата звернення: 10.05.2018).

182. Соколов Б. Спасите детей! (О детях Советской России). Прага, 1921.

183. Соловьева З. Обитатели «Ночлежки» и других благотворительных организаций в перспективе социологии повседневности. *Невидимые грани социальной реальности: сб. статей по материалам полевых исследований (к 60-летию Эдуарда Фомина) / под ред. В. Воронкова, О. Паченкова, Е. Чикадзе*. Санкт-Петербург: ЦНСИ, 2001. Труды. Вып. 9. С. 25–37.

184. Тацій В. Я. Боротьба зі злочинністю на межі ХХІ століття – проблема сьогодення. *Проблеми законності: зб. наук. праць*. Харків, 2008. Вип. 99. С. 3–18.

185. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії кримінологічна характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2014. № 8. С. 246–249.

186. Ткачук Т. Борьба с попрошайками и бомжами в России не узаконена. *Независимая газета*. 2000. 24 августа.

187. Топольськова І. О. Боротьба з втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. 184 с.

188. Топольськова І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх в злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2003. 184 с.

189. Топузян А. Р. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 249 с.

190. Уголовная ответственность несовершеннолетних: науч.-практ. пособие / А. А. Гравина, В. П. Кашепов, Т. О. Кошаева, И. Л. Марогулова и др.; отв. ред. В. П. Кашепова. Москва: Юрид. лит., 1999. 160 с.

191. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: учебник / под ред. И. Д. Козочкина. 3-е изд., перераб. и допол. Москва: Волтерс Клувер, 2010. 1056 с.

192. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенности части: учебник для магистров / под ред. Н. Е. Крылова. 4-е изд. Москва: Юрайт, 2013. 1054 с.

193. Україна – на першому місці в Європі за кількістю розлучень. *ONLINE Експрес » Головна » Спецтема*. URL: <http://expres.ua/main/2015/08/23/148726-ukrayina-pershomu-misci-yevropi-kilkistyu-rozluchen> (дата звернення: 22.04.2018).

194. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посібник: у 2 ч. / В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. Київ: НАДУ, 2009. Ч. 1. 456 с.

195. Фатхелисламова А. А. Феноменология детского нищенства. *Социологические исследования*. 2001. № 2. С. 127–129.

196. Хавронюк М. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону). *Вісник Львівського університету*. 2009. № 49. С. 244–249.

197. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

198. Халимон С. І. Деякі проблеми застосування та виконання покарання у вигляді громадських робіт (перспективні питання теорії і практики). *Право і Безпека*. 2006. Т. 5. № 1. С. 102–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2006_5_1_29 (дата звернення: 18.06.2016).

199. Халимон С. І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 255 с.

200. Халимон С. І. Кримінологічна характеристика засуджених, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчих інспекціях. *Південноукраїнський правничий часопис* / Одеський інститут внутрішніх справ. 2007. № 3. С. 75–78.

201. Характеристика об'єктивних ознак складу злочину використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. URL: <https://shag.com.ua/harakteristika-obyektivnih-oznak-skladu-zlochinu-vikoristannya.html> (дата звернення: 14.05.2017).

202. Черевко К. О. Окремі питання кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого статтею 150¹ Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 102–111.

203. Чернова Н. В. Систематичність у складі використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 427–432.

204. Швед О. В. Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище: тенденції і шляхи профілактики: автореф. дис. ... канд. соціол. наук. Харків, 2006. 21 с.

205. [Шеремет О. С.](#) Напрями роботи органів місцевого самоврядування в протидії злочинності: досвід іноземних держав. [Право та державне управління](#). 2015. № 1. С. 57–60.

206. Шеремет О. С. Органи місцевого самоврядування як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, ХНУВС. 2018. 38 с.

207. [Шеремет О. С.](#) Роль органів місцевого самоврядування в кадровому забезпеченні правоохоронних органів та запобіганні злочинам. [Держава та регіони. Серія: «Право»](#). 2015. № 1. С. 71–74.

208. [Шеремет О. С.](#) Формування соціальних цінностей як завдання органів місцевого самоврядування у протидії злочинності. *Юридична наука*. 2017. № 2. С. 154–168.
209. Шнайдер Г. Й. Криминология / под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. Москва: Издательская группа «Прогресс» Универс, 1994. 203 с.
210. Шульц О. А. Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 91–96. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/17-Shults.pdf> (дата звернення: 27.02.2016).
211. Юликова Е. П., Скляр В. Ф. Социальная защита бомжей. *Социологическое исследование*. 1994. № 10. С. 137–139.
212. Янова Г. Міжнародне та національне законодавство у сфері захисту прав дитини. Київ: ПП «Видавництво «Сучасний письменник», 2015. 704 с.
213. [Allais L.](#) What Properly Belongs to Me Kant on Giving to Beggars. *Journal of Moral Philosophy*. 2014. [Vol. 12. Issue 6](#). P. 1–18.
214. Andriotis K. Beggarsetourists' interactions: An unobtrusive typological approach. *Tourism Management*. 52 (2016) 64-73.
215. Baltazar M. L. Namwata, Maseke R. Mgabo, Provident Dimoso. Demographic Dimensions and Their Implications on The Incidence of Street Begging In Urban Areas of Central Tanzania: the Case of Dodoma and Singida Municipalities. *Global Journal of HUMAN SOCIAL SCIENCE*. 2011. Vol. 11. Issue 4. P. 55–62.
216. Barker V. Nordic vagabonds: The Roma and the logic of benevolent violence in the Swedish welfare state. *European Journal of Criminology*. 2017. Vol. 14 (1). P. 120–139.
217. Broun Idiege, B., Ube, M. and bisong, M.d counseling youth Against drugs abuse: Implication for human development. Conference proceeding. 34th Annual SCASSON conference. 2010. Pg. 20–28.

218. Bukoye R. O. Case Study: Prevalence and Consequences of Streets Begging among Adults and Children in Nigeria, Suleja Metropolis. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 171. P. 323–333.

219. Burke R. H. Tolerance or intolerance? The policing of begging in the urban context. *Begging Questions: Street-level economic activity and social policy failure* / H. Dean (Ed.). Bristol: Policy Press, 1999. P. 219–235.

220. Delap E. Begging for Change: Research findings and recommendations on forced child begging in Albania/Greece, India and Senegal. London: Anti-Slavery International, 2009. 38 p.

221. Fondation Terre des hommes (Tdh), (2003). The Trafficking of Albanian Children in Greece, Le Mont sur Lausanne.

222. Hammarberg, T. Problems faced by roma in Turkey regarding access to fundamental rights. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1511197&direct=true> (дата звернення: 17.03.2019).

223. Schierup CU and Elund A. The end of Swedish exceptionalism? Citizenship, neoliberalism and the politics of exclusion. *Race & Class*. 2011. Vol. 53 (1). P. 45–64.

224. Vanessa B. Nordic vagabonds: The Roma and the logic of benevolent violence in the Swedish welfare state. *European Journal of Criminology*. 2017. Vol. 14 (1). P. 120–139.

225. Wagman P., Björklund A., Ann Johansson & Sofi Fristedt. Descriptions of health by EU citizens begging abroad. *Society, Health & Vulnerability*. 2017. Vol. 8. URL: <https://doi.org/10.1080/20021518.2017.1389586> (дата звернення: 06.10.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дан Г. В. Про окремі детермінанти злочинності пов'язаних із використанням малолітньої дитини у зайнятті жебрацтвом. *Університетські наукові записки: Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. Вип. 12. С. 291–297.

2. Дан Г. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що вчиняє злочин, пов'язаний з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. статей*. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2018. Вип. 47. С. 141–154.

3. Дан Г. В. Історія розвитку правового забезпечення запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 194–200.

4. Дан А. Зарубежный опыт установления уголовной ответственности за использование малолетнего ребёнка для занятия попрошайничеством. *Право и закон: междунар. науч.-практ. журнал*. 2018. № 3. С. 180–187 (Кыргызская Республика).

5. Дан Г. В. Причини та умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Науковий інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького. Серія: «Право»*. 2018. Вип. № 5 (17). С. 174–180.

6. Дан А. В. Специально-криминологические меры предотвращения использования малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством в Украине. *Право и закон: междунар. науч.-практ. журнал*. 2018. № 4. С. 111–117 (Кыргызская Республика).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Дан Г. В. Окремі елементи криминологічної характеристики особи злочинця, що вчиняє злочин, пов'язаний з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Гуманізація кримінальної відповідальності: матеріали II Міжнар. наук.-практ. симпозіуму* (м. Івано-Франківськ, 16–17 лист. 2016 р.). Івано-Франківськ. 2016. С. 73–80.

8. Дан Г. В. Правове забезпечення захисту прав дитини: міжнародний і вітчизняний досвід. *Криминологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 24 берез. 2017 р.). Київ. 2017. С. 48–52.

9. Дан Г. В. Стан і тенденції злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Криминологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 21 квіт. 2018 р.). Київ. 2018. С. 180–185.

10. Дан Г. В. Загальносоціальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 03–04 серп. 2018 р.). Харків. Східноукраїнська наук. юрид. організація, 2018. С. 84–87.

11. Дан Г. В. Про зміст спеціально-криминологічних заходів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у*

світлі загальновизнаного принципу верховенства права: тези доповідей та повідомлень учасників IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 03–04 жовт. 2019 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Харків: Право, 2019. С. 259–263.

Додаток Б

Узагальнення результатів вивчення вироків винесених судами відносно осіб, що використовували малолітню дитину для заняття жебрацтвом

		кількість	відсотки
1. Вік:	До 18 років		
	18—24	11	9,2%
	25—29	41	34,5%
	30—40	51	42,9%
	41—50	10	8,4%
	Старше 50	6	5%
2. Стать:	Чоловіча	9	7,6%
	Жіноча	110	92,4%
3. Освіта:	Неповна (базова) середня	62	52,1%
	Повна середня	10	8,4%
	Середня спеціальна	6	5%
	Незакінчена вища		
	Вища		
	Без освіти	41,	34,5%
4. Громадянство:	України	114	95,8%
	Іншої країни	5	4,2%
	Без громадянства		
5. Національність	Українець/Українка	47	39,5%
	Роми	64	53,8%
	Інша	8	6,7%
6. Місце проживання:	Село	36	30,3%
	Селище	25	21%
	Місто	56	47%
7. Сімейний стан:	Одружена	11	9,2%
	Неодружена	81	68,1%
	Розлучена	5	4,2%
	Перебувають в цивільному шлюбі	19	16%
	Вдівець/вдова	3	2,5%

8. Має дітей, якщо так, то скільки:	Одну	32	26,9%
	Двоє	27	22,7%
	Більше	55	46,2%
	Не має	5	4,2%
9. Житлові умови:	Ізольована квартира	10	8,4%
	Комунальна	6	5%
	Приватний будинок	63	52,9%
	Кімната в гуртожитку	4	3,4%
	Винаймає кімнату	22	18,5%
	Без певного місця проживання	14	11,8%
10. Рід занять:	Працює (навчається)	2	1,7%
	Не працює	117	98,3%
	Чому:		
	а) поважна причина	37	31,1%
	б) не бажає	82	68,9%
11. Чи мала судимості до засудження:	Одну	26	21,9%
	Дві	2	1,7%
	Три і більше	2	1,7%
	Не мала	89	74,8%
12. Вперше була засуджена за:	Злочин невеликої тяж.		
	Злочин середньої тяж.	28	93,3%
	Тяжкий злочин	2	6,7%
	Особливо тяжкий		
13. Наявність однорідних злочинів	ст.ст. 304;166	22	18,5%
14. Чи є батьками малолітньої дитини?	Батьком	6	5%
	Матір'ю	97	81,5%
	Є родичами	12	10,1%
	Сторонньою особою	4	3,4%
15. Психічний та розумовий стан	Здоровий	115	96,6%

	Розумова відсталість	4	3,4%
16. Ставлення до спиртних напоїв:	Не зловживає	110	92,4%
	Систематично вживає	9	7,6%
17. Ставлення до наркотичних речовин:	Не вживає	119	100%
	Періодично вживав		
	Систематично вживав		
18. Наявність пом'якшуючих обставин:	Щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину	119	100%
	Вчинено в стані вагітності		
	Збіг тяжких сімейних обставин	10	8,4%
	Наявність малолітніх дітей	13	11%
	Позитивні характеристики	1	0,8%
	Вчинення злочину вперше	9	7,6%
19. Обставини, що обтяжують покарання:	Встановлені	7	5,9%
	Відсутні	112	94,1%
20. Наявність кваліфікуючих ознак:	Вчинення особою, яка раніше вчиняла один із злочинів передбачений ст.ст. 150, 303, 304 КК України	12	10,1%
	Використання чужої малолітньої дитини	8	6,7%
	Фізичний чи психічний примус	1	0,8
	Вчинені організованою групою	3	2,5%
21. Пора року вчинення злочину:	Зима	25	21%

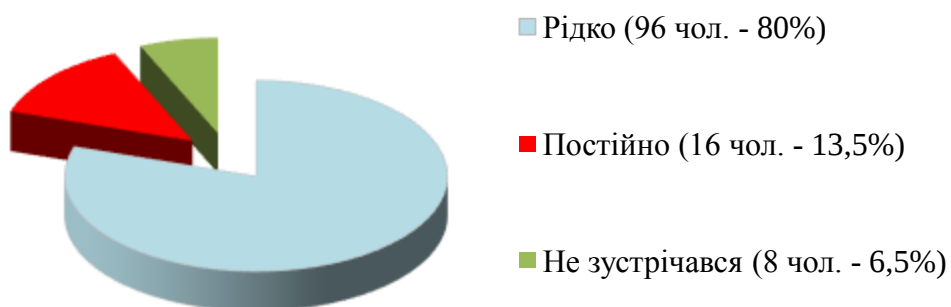
	Весна	26	21,9%
	Літо	52	43,7%
	Осінь	16	13,4%
22. Строк протягом якого вчиняла злочин	До 1 місяця	41	34,4%
	До 3 місяців	49	41,1%
	До 6 місяців	29	24,5%
23. Місце вчинення злочину:	Ринки	36	30,3%
	Церкви	26	21,9%
	Торгові та розважальні центри	12	10,1%
	Будинки, квартири	9	7,6%
	Зупинки громадського транспорту, вокзали	36	30,3%
24. Чи попереджався про недопущення використання дитини для жебракування:	Так	20	23,7%
	Ні	99	76,3%
25. До якого покарання засуджений:	Позбавлення волі на певний строк		
	1 рік(умовно)	40	33,6%
	1,6 років (умовно)	4	3,4%
	2 роки (умовно)	19	16%
	3-5 років (умовно)	33	27,7%
	1 рік (реально)		
	2-4 роки (реально)	6	5%
	Обмеження волі (умовно)	12	10,1%
	Арешт		
	Виправні роботи		
	Громадські роботи	1	0,84%
	Звільнений випробуванням ³		
	Штраф	4	3,4%
	Звільнення випробуванням ³		
26. Ставлення до визнання вини:	Визнає вину повністю	115	96,6%

	Частково визнає	2	1,7%
	Не визнає вину	2	1,7%

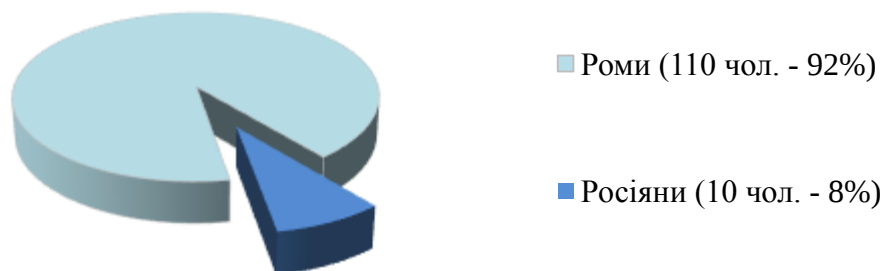
Додаток В

Узагальнення результатів опитування 120 інспекторів територіальних підрозділів ювенальної превенції ГУНП в областях з проблем використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

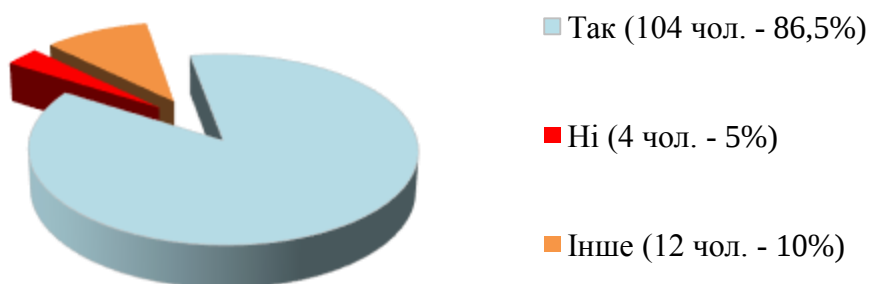
1. Як часто ви стикаєтесь із батьками, які використовують малолітніх дітей для жебракування?

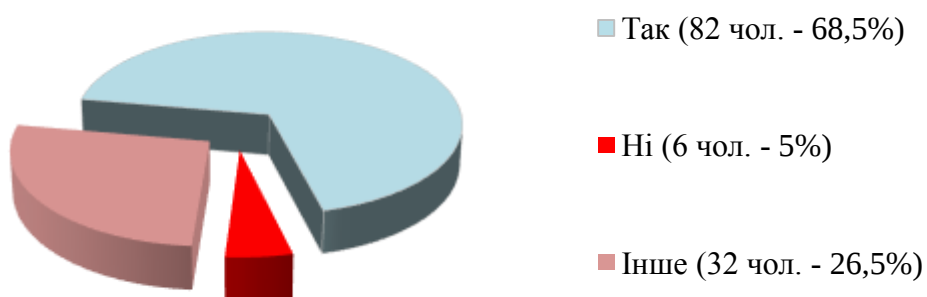
2. Яка національність превалює серед осіб, які використовують малолітніх дітей для заняття жебрацтвом (ваш практичний досвід)?

3. Чи вважаєте Ви ефективними такі індивідуально-кримінологічні заходи, як вилучення малолітньої дитини із сім'ї (відібрання)?

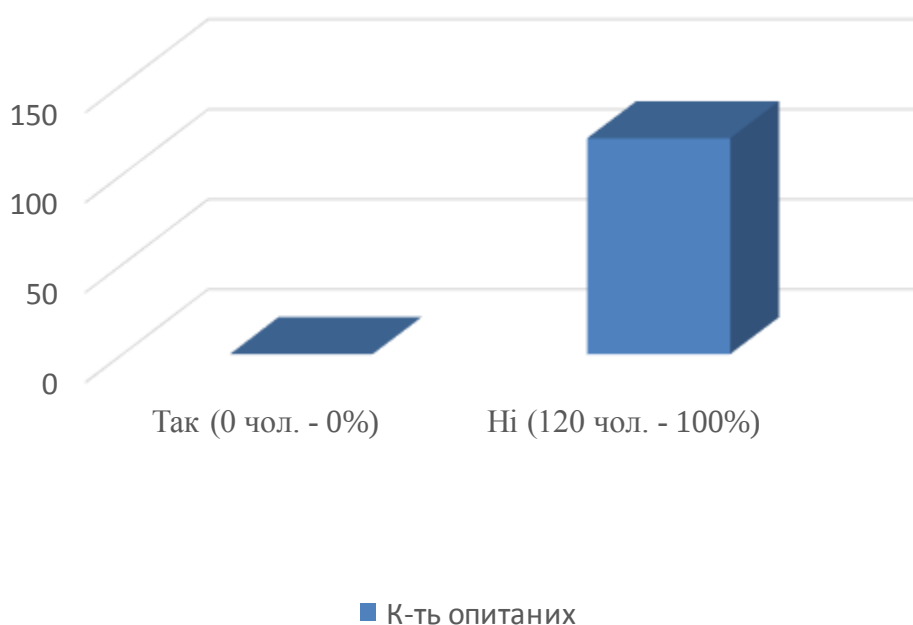
4. Чи достатня на Вашу думку адміністративно-правова санкція за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей?

5. Чи вплинули на Вашу думку реформи ОВС на стан запобігання і розкриття досліджуваного злочину?

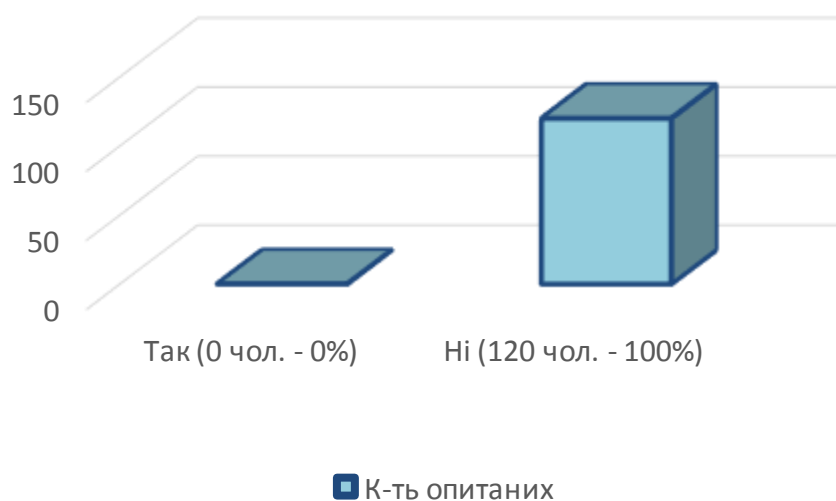
7. Чи потрібно на Вашу думку повернути підрозділам ювенальної превенції право здійснювати оперативно-розшукову діяльність?

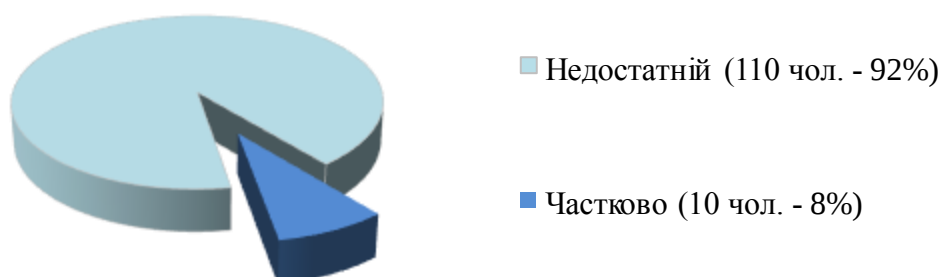
6. Які причини та умови, на Вашу думку, сприяють вчиненню досліджуваних злочинів (оберіть три найбільш важливі)?

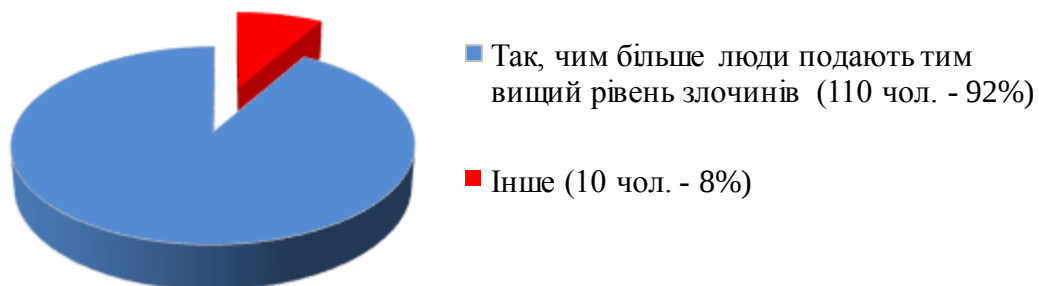
8. Чи сприятиме на Вашу думку повернення підрозділам ювенальної превенції права здійснювати оперативно-розшукову діяльність зниженню досліджуваних злочинів?

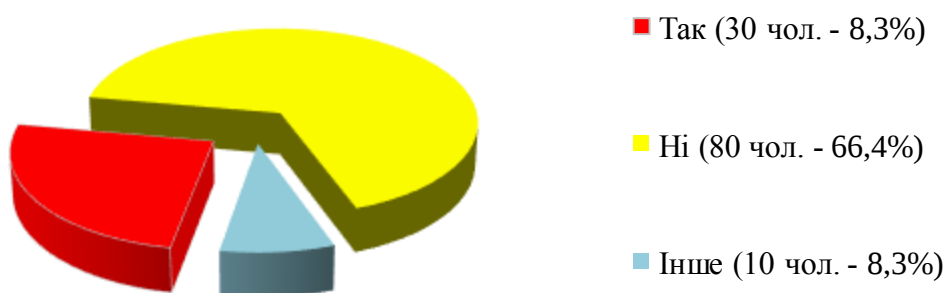
9. Чи вважаєте Ви достатнім методичне та матеріально-технічне забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції?

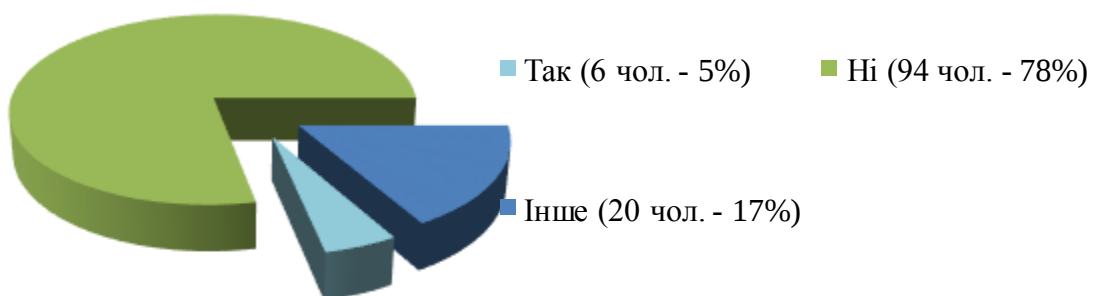
10. Чи підтримуєте Ви пропозицію, що зниження рівня жебракування залежить від того як люди відкликаються на жебракування?

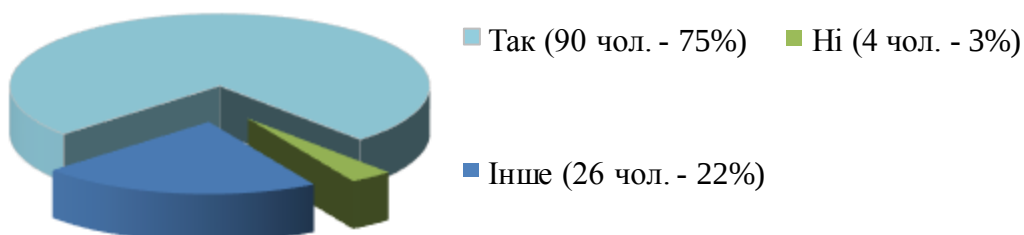
11. Як ви вважаєте, чи доцільно запровадити інститут позаштатних громадських інспекторів (волонтерів), які б допомагали вам у процесі проведення індивідуально-профілактичної роботи з проблемними сім'ями?

12. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що лише кримінально-правовими заходами можна знизити рівень злочинності досліджуваного виду? Якщо так, то поясніть свою думку?

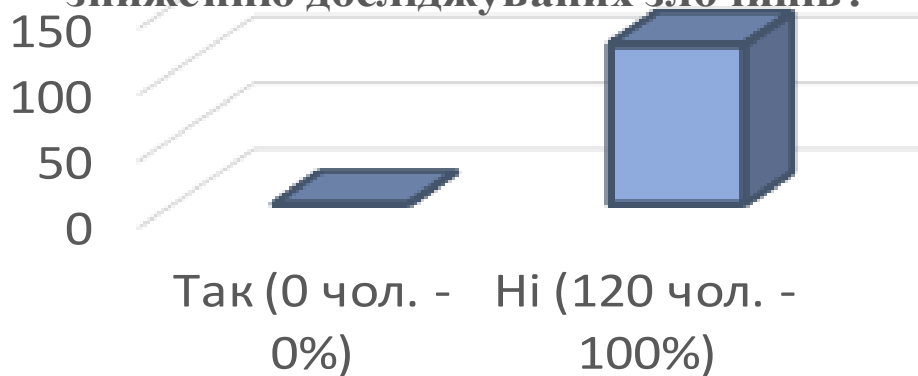
13. Чи маєте Ви досвід у своїй службовій діяльності попередження батьків про недопущення використання дитини для жебракування та форми юридичної відповідальності?

6. Які причини та умови, на Вашу думку, сприяють вчиненню досліджуваних злочинів (оберіть три найбільш важливі)?

8. Чи сприятиме на Вашу думку повернення підрозділам ювенальної превенції права здійснювати оперативно-розшукову діяльність зниженню досліджуваних злочинів?

Додаток Г

Таблиця 2.1

*Дані для аналізу динаміки кількості злочинів, за ст. 150-1 КК
України «використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом»
виявлені за 2009 – 2019 рр.*

Роки	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість злочинів	30	81	77	43	41	53	12	14	5	7	7

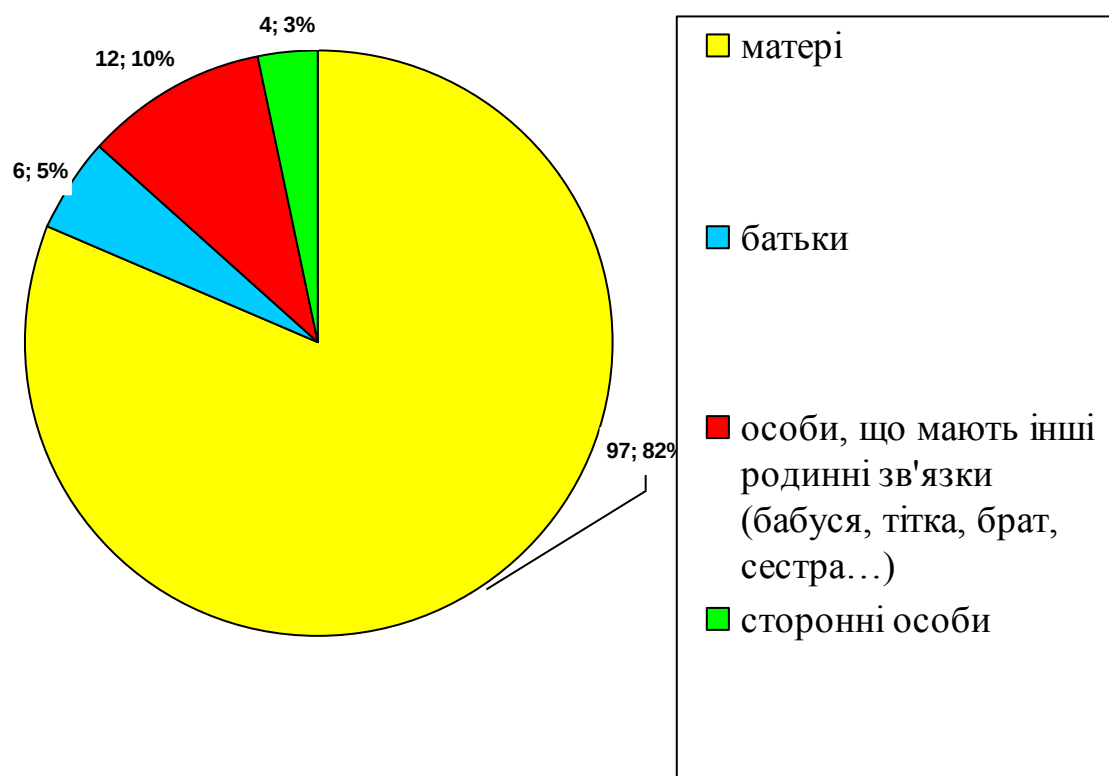

Рис. Г. 3.2. Класифікація осіб, яких притягнуто до кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом за матеріалами досліджених вироків ЄДРСР

Додаток Д

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника

ГУНП в Київській області –

начальник кримінальної поліції

доктор юридичних наук

полковник поліції

А.А. Нєбитов

2019 р.

АКТ

про впровадження у практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ Дай Ганни Василівни на тему: «Запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні»

Комісія у складі: заступника начальника ГУ - начальника СУ ГУНП Рекуна С.С., т.в.о. начальника УБЗПТЛ ГУНП Лобка Б.Г. та старшого з ОД ВЮП УПД ГУНП Косенко О.П. склала даний акт про те, що окремі пропозиції, надані за результатами дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права НАВС Дан Ганни Василівни на тему «Запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні» (спеціальність - 12.00.08) можуть бути використані у системі службової підготовки та у практичній діяльності оперативних працівників та слідчих при запобіганні, виявленні, розкритті та розслідуванні вказаної категорії злочинів.

**Заступник начальника ГУ-
начальник СУ ГУНП
в Київській області**

С.С. Рекун

**Т.в.о. начальника
УБЗПТЛ ГУНП в Київській області**

Б.Г. Лобко

**Старший інспектор з ОД ВЮП
УПД ГУНП в Київській області**

О.П. Косенко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
-доктор юридичних наук, професор
України

С.Д. Гусарєв

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
Дай Ганни Василівни на тему «Запобігання використанню малолітньої
дитини для заняття жебрацтвом в Україні» зі спеціальності 12.00.08 -
кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право
в освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора Савченка А.В. (голова комісії), професора кафедри забезпечення фінансової безпеки та фінансових розслідувань ННІ № 1, доктора юридичних наук, доцента Тихонової О.В., ученого секретаря секретаріату Вченої ради, кандидата юридичних наук, професора Василевича В.В., склала цей акт про те, що результати дисертації Дан Г.В. «Запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні» впроваджені в освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що наукові праці Дан Г.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі академії при викладанні відповідних навчальних дисциплін, можуть бути використані при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів та рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи здобувачами вищої освіти.

**Голова комісії: доктор
юридичних наук,**

професор

А. В. Савченко

**Члени комісії:
доктор юридичних наук,
доцент**

О. В. Тихонова

**кандидат юридичних наук,
професор**

В. В. Василевич